

2019

A szociális munka alapjai

dr. Kozma Judit egyetemi docens,
tanszékvezető
Miskolci Egyetem BTK
Alkalmazott Társadalomtudományok
Intézete
Szociális Munka Tanszék
Miskolc Egyetemváros 3515
E-mail: judit.kozma54@gmail.com
CV: [http://atti.uni-
miskolc.hu/docs/KozmaJ_CV.pdf](http://atti.uni-miskolc.hu/docs/KozmaJ_CV.pdf)
Tel.: +36 20 4656497

A kurzus a Szociális munkás alapképzés első szakmai tantárgya, melyre a képzés első félévében kerül sor. Az elméleti órákhoz terepgyakorlat kapcsolódik, melynek címe Intézmény-megfigyelési és laikus gyakorlat.

Tartalom

Tartalom

I.A Szociális munka alapjai c. tantárgy leírása	2
II.A tananyag tartalma	6
II.1. A professzionális szociális munka kialakulásának főbb állomásai	6
Középkor: a szociális gondoskodás első intézményeinek kiépülése.....	12
Újkor: Hogyan vált a szociális gondoskodás állami feladattá?.....	16
II.2. A szociális munka és politika: a szociális munka, mint jóléti professzió.....	39
II.3. A szociális munka felépülése	47
II.4. Kompetencia a szociális munkában	50
A szociális munka értékrendje és etikája	51
Tudás a szociális munkában	71
A szakmai személyiség	74

I. A Szociális munka alapjai c. tantárgy leírása

Tantárgy neve: A szociális munka alapjai	Tantárgy Neptun kódja: a tantárgy Neptun rendszerben meghirdetett tantárgy kódja Tárgyfelelős intézet: Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete Tantárgyelem: kötelező
Tárgyfelelős: dr. Kozma Judit egyetemi docens	
Közreműködő oktató(k): --	
Javasolt félév: 1.	Előfeltétel: nincs
Óraszám/hét: 2 óra/hét	Számonkérés módja: kollokvium
Kreditpont: 4	Munkarend: nappali
Tantárgy feladata és célja: (200-300 karakter) A tantárgy általános célja és specifikus célkitűzései: Megismerteti • a szociális munka professzionalizálódási folyamatát, • szemléleti alapelveit, • gyakorlatának formáit (területeit), • a szakma alapját jelentő értékrendet, • az értékek/etika, a tudás: ismeretek és készségek szerepét a szociális segítségben, • a szakmai személyiség kialakulásának és a szakmai ártalmak elkerülésének módját, • a szociális szolgáltatások típusait, a szociális munka színtereit. A tantárgynak a fentiekén kívül hozzá kell járulnia a következő célok teljesítéséhez is: • A hallgatónak át kell látnia, hogy a szociális munka értelmezései hogyan kapcsolódnak más diszciplínák értelmezési kereteihez: mit jelent az, hogy egy probléma szociálpolitikai, szociális munkás, jogi, pszichológiai, pedagógiai, egészségügyi, szociológiai vonatkoztatási keretben jelenik meg. • Át kell látnia, hogy milyen jellegű kockázatok és hiányhelyzetek tartoznak a különböző hivatások kompetenciakörébe, beleértve ebbe a szociális munkát is. A tantárgynak hozzá kell járulnia az alapvető ismeretszerzési/tanulási készségek elsajátításához. Ennek értelmében a hallgató megtanulja: • használni az alapvető információs forrásokat, melyek rendelkezésre állnak egy-egy jelenség vagy probléma megértéséhez, úgymint - a szakirodalmat, - az Interneten található forrásokat, - a strukturált és strukturát nélkülöző, kívülálló és résztvevő megfigyelést, - dokumentumok és statisztikák elemzését, - interjút, - más információs forrásokat, mint amilyenek például a művészeti alkotások. • egy-egy szakmai téma interpretációját szóban és írásban, • a team-munkát. Minimum-követelmények: 1. A hallgató ismeri: • a professzionális szociális munka kialakulásának főbb állomásait, az alapvető ideológiai eltérések és konfliktusok természetét, és hatását a szociális munka gyakorlatára, • a szemléleti elveket a szociális segítségben: a tradicionális, diszkriminatív, szelektív és univerzális szemléletet, és ezek hatását a szociális munka gyakorlatára, • a szociális munka kompetenciakörébe tartozó problémákat (a szociális kérdés mibenlétét) és a szociális szolgáltatások igénybevevőinek különböző csoportjait, • a szociális munka professzió felépülését: misszió, intézményrendszer, kompetenciakör, a tudás termelésének és az oktatásnak az intézményei, szakmapolitika	

- a szakmai értékrendet és az etikai kódexet
- a szociális munka végzéséhez szükséges tudás természetét,
- a szakmai személyiség jellemzőit,
- a szociális munka színtereit, intézménytípusait.

2. A hallgató képes:

- irányítással megfelelő válaszokat adni szakmai kérdésekre a szakirodalom alapján,
- felismerni a szociális munka kompetenciakörébe tartozó problémákat,
- kezdő szinten elemezni a felhasználói körben felmerülő szükségleteket,
- kezdő szinten elemezni a szolgáltatás és a szükségletek egymásnak való megfelelését,
- etikai szempontból megfelelő válaszokat adni problematikus helyzetekben (diszkriminációt elutasító gyakorlat).

A kiválóság kritériumai:

1. A hallgató képes:

- releváns kérdéseket feltenni a tananyaggal illetve a tanulási alkalmakon tapasztaltakkal kapcsolatban, továbbá megtalálni és alkalmazni a kérdés megválaszolásához szükséges módszereket, forrásokat,
- megfelelő módon bemutatni a kérdésre adott válaszlehetőségeket,
- felismerni és elemezni értékdilemmákat, konfliktusokat, nézeteltéréseket, és ezeket megfelelően prezentálni,
- vitatni mások nézeteit és közös pontokat keresni a megállapodás érdekében.

2. A hallgató elkötelezetten vesz részt a tanulási folyamatban, önállóan keresi a tanulási alkalmakat, és az adott tanulási alkalmakból igyekszik a legtöbbet kihozni.

Módszerek:

- előadások
- kérdésekkel irányított önálló irodalom-feldolgozás

a probléma-alapú tanulás módszerével önálló kérdésfelvetésekre és válaszok keresésére ösztönzés, bemutatási lehetőség nyújtása

Fejlesztendő kompetenciák:

tudás:

- Ismeri és érti a szociális munka szerepét, lényegét, funkcióit, komplexitását, multi, inter-diszciplináris jellegét.

- Érti és átlátja a szociális munka jogi, társadalmi és ökológiai kontextusát, a szociális munkára vonatkozó közvitákat és jellemző, elterjedt véleményeket, a szociális munka alapvető elméleteit, modelljeit és folyamatait.

képesség:

- Erzékeny és nyitott a társadalmi és szociális problémákra, elkötelezett és felelősséget vállal a szakma értékei és a társadalmi szolidaritás ügye mellett.

attitűd:

- Elkötelezett a szakmai etikai alapelvek gyakorlati alkalmazására, valamint a jogi és etikai keretek közötti felelős cselekvésre.

- Nyitott mások megismerésére, empátiával viszonyul az emberekhez, családokhoz, csoportokhoz és közösségekhez.

autonómia és felelősség:

- Felelősséget vállal a rábízott információkért, valamint a dokumentációban rögzített adatokért, titoktartási kötelezettségét megtartja.

Be kell mutatni a KKK-val összhangban, hogy milyen kompetenciákat igényel, illetve fejleszt a tantárgy

Tantárgy tematikus leírása:

Előadás

1. A professzionális szociális munka kialakulásának főbb állomásai, a szociális segítség szemléleti elvei: a tradicionális, diszkriminatív, szelektív és univerzális szemlélet, az alapvető ideológiai eltérések és konfliktusok természete, és ezek hatása a szociális munka gyakorlatára

2. A szociális munka kompetenciakörébe tartozó problémák (a szociális kérdés mibenléte) és a szociális szolgáltatások igénybevevőinek különböző csoportjai, a szociális munka színterei, intézménytípusai, munkaformái, valamint a szociális munka professzió felépülése: misszió,

intézményrendszer, kompetenciakör, a tudás termelésének és az oktatásnak az intézményei, szakmapolitika 3. A szociális munkás szakma értékrend, etikai dilemmák, az etikai kódex 4. A szociális munka végzéséhez szükséges tudás természete, a problémamegoldó modell
Tanulási feladatok: • Irányított megfigyelés: Greengrass: A repülés elmélete – határidő: • A feldolgozás ajánlott kérdései: ▪ első érzések, gondolatok ▪ a szereplők és problémáik ▪ a filmben szereplő laikus és professzionális segítők jellemzői • Esetelemzés: Szenvedéstörténet – határidő: Kérdések: ▪ a szereplő neve, kora, lakóhelye, családi helyzete ▪ élettörténete ▪ jövedelme és kiadásai ▪ problémái ▪ milyen segítséget kapott a szociális szolgáltatásoktól, és miben nem segítettek neki, amiben pedig fontos lett volna, ▪ milyen szolgáltatásokat láttok szükségesnek az esetben • Interjú egy szociális munkás hallgatóval - határidő: Kérdések: ▪ a kérdezett neve (nem a valódi!), kora, családi helyzete, lakóhelye, tanulmányai, ha volt, korábbi ill. jelenlegi munkahelye(i) ▪ miért jött erre a szakra, kitől hallott róla, miért volt vonzó számára ▪ hogy érzi magát az egyetemen
Félévközi számonkérés módja és értékelése: • A tanulási feladatok elvégzésének írásos dokumentációja, személyes oktatói visszajelzés – a feladatok elvégzése az aláírás feltétele Írásbeli vizsga: Kérdések: 1. A professzionális szociális munka kialakulásának főbb állomásai, a szociális segítség szemléleti elvei: a tradicionális, diszkriminatív, szelektív és univerzális szemlélet, az alapvető ideológiai eltérések és konfliktusok természete, és ezek hatása a szociális munka gyakorlatára Források: előadás, Hegyesi Gábor – Kozma Judit: A szociális munka – áttekintés. In: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség, 2002, 13-37.; Colin Pritchard – Richard Taylor: Politikai irányvonalak a szociális munkában. In: Hegyesi G. – Talyigás K. (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata I. kötet, Általános szociális munka, több kiadás. 2. A szociális munka kompetenciakörébe tartozó problémák (a szociális kérdés mibenléte) és a szociális szolgáltatások igénybevevőinek különböző csoportjai, a szociális munka színterei, intézménytípusai, munkaformái, valamint a szociális munka professzió felépülése: misszió, intézményrendszer, kompetenciakör, a tudás termelésének és az oktatásnak az intézményei, szakmapolitika Források: előadás, Kozma Judit: Kompetencia a szociális munkában. In: Kozma Judit(szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség, 2002, 38-67.o.; IFSW Definition of Social Work http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/ ; www.3Sz.hu 3. A szociális munkás szakma értékrend, etikai dilemmák, az etikai kódex Forrás: előadás, a Szociális Munka Etikai Kódexe http://www.cssk.hu/letoltesek/szakmai_anyagok_kiadvanyok/2009-02-15/a_szocialis_munka_etikai_kodexe.html Az emberi jogok nyilatkozata. ENSZ 1948.; Kozma Judit: Kompetencia a szociális munkában. In:

Kozma Judit(szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség, 2002, 38-67.o.; F. Loewenberg – R. Dolgoff: Etikai választások a segítő foglalkozásokban. Ugyanők: Érték és etika a szociális munka gyakorlatában. In.: Hegyesi G. – Talyigás K. (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata I. kötet, Általános szociális munka, több kiadás.

4. A szociális munka végzéséhez szükséges tudás természete, a problémamegoldó modell
Forrás: előadás, Kozma Judit: Kompetencia a szociális munkában. In: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség, 2002, 38-67.o.; A. Morales – B. A. Sheafor: A szociális munka ismeretalapja.; B.R. Compton – B. Galaway: Problémamegoldás – a szociális munka folyamata. In.: Hegyesi G. – Talyigás K. (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata I. kötet, Általános szociális munka, több kiadás.

Portfólió értékelés: A félévközi tanulási feladatok megoldásának értékelése (33%), írásbeli vizsga (77%)

Szóbeli beszámoló (kollokvium): azon hallgatók esetében, akik nem teljesítették a félév folyamán a közepes szintet, vagy javítani akarnak szóban a félév során elért eredményükön.

Kötelező irodalom:

Hegyesi Gábor – Kozma Judit: A szociális munka – áttekintés. In: Kozma Judit (szerk.): *Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség*, 2002, 13-37.

Hegyesi Gábor - Talyigás Katalin (szerk.): Nemzetközi szöveggyűjtemény a "Szociális munka elmélete és gyakorlata" c. tárgyhoz. 1. kötet, Semmelweis Kiadó, 1994.

Kozma Judit: Kompetencia a szociális munkában. In: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. *Szociális Szakmai Szövetség*, 2002, 38-67.o.;

A Szociális Munka Etikai Kódexe:

http://www.cssk.hu/letoltesek/szakmai_anyagok_kiadvanyok/2009-02-15/a_szocialis_munka_etikai_kodexe.html

Az emberi jogok nyilatkozata. ENSZ 1948.

Paul Greengrass: A repülés elmélete (film)

Mel Gray, Stephen A. Webb (ed.): Ethics and Value Perspectives in Social Work. Palgrawe, 2010.

Ajánlott irodalom:

Bill Jordan: A szociális munka bemutatása. *Esély*, 1992:3.,4.,6.,1993:2.,4.,1994:1.; 3.

Wolfgang Müller: *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá?* T-Twins, 1992.

Kozma Judit: Milyen a jó szociális munkás, avagy ki tud démont üzni? *Esély*, 1994/4.,

Uő.: Szürke minden teória... *Esély*, 1996/2.

II. A tananyag tartalma

- 1 A professzionális szociális munka kialakulásának főbb állomásai, a szociális segítség szemléleti elvei: a tradicionális, diszkriminatív, szelektív és univerzális szemlélet, az alapvető ideológiai eltérések és konfliktusok természete, és ezek hatása a szociális munka gyakorlatára
- 2 A szociális munka kompetenciakörébe tartozó problémák (a szociális kérdés mibenléte) és a szociális szolgáltatások igénybevevőinek különböző csoportjai, a szociális munka színterei, intézménytípusai, munkaformái, valamint a szociális munka professzió felépülése: misszió, intézményrendszer, kompetenciakör, a tudás termelésének és az oktatásnak az intézményei, szakmapolitika
- 3 A szociális munkás szakma értékrend, etikai dilemmák, az etikai kódex
- 4 A szociális munka végzéséhez szükséges tudás természete, a problémamegoldó modell

II.1. A professzionális szociális munka kialakulásának főbb állomásai

Joggal merül fel a kérdés, hogy miért kell egy hivatás vagy egy tudomány történetét vizsgálni. Marx erről azt mondja egy helyen, hogy „valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára”¹ Minden, ami valaha volt a szociális gondoskodás történetében, ma is létezik. Ha megnézzük a szociális munka történetét, megértjük a hivatás valamennyi jelentős mai kérdését, és a válaszokat, amelyeket a különböző korok szereplői adtak, és amelyek kialakítják azt a lehetőség választékot, amivel magunk is rendelkezünk a saját korunkban.

Kapitalizmus előtti korok: a tradíció szerepe a szociális gondoskodásban

A kapitalizmus előtti korokban elsősorban a családok és a helyi közösségek gondoskodtak azokról, akik erre koruk, egészségi állapotuk, fogyatékoságuk miatt rászorultak. A gondoskodás módjáról a kulturális antropológiai irodalom² tájékoztat minket. A gondoskodás nem minden esetben a segítségnyújtást jelentette. Gyakori volt a csecsemőgyilkosság, a fogyatékos újszülöttek elpusztítása, az idősek öngyilkosságra készítése a nélkülöző közösségekben. Ez a szokás még a XX. században is fennmaradt a nagyon szegény közösségekben.

Sánta Ferenc: Sokan voltunk

Már harmadik hónapja éhezünk, s két hete csak egyszer ettünk egy nap. Anyám már marékkal mérte a puliszkát. Egy marék, két falás, másnapig semmi. Négyen gyerekek ágyban feküdtünk a nagy pokróc alatt. Ott melegedtünk, és láb alatt sem voltunk. Apám már nem járt napszámba, élet után. Eleget próbálta. Sok volt a szegény, kevés a gazda, neki nem jutott. Ült egész nap a kis vékán a kályha mellett. Nagynéha odajött hozzánk, és mesébe fogott. De amilyen hirtelen jött, olyan váratlanul abba is hagyta. Ilyenkor így szólt: „Majd holnap elmondom a többit.” – Azzal ment vissza a maga gondolatához. Sohasem mondta végig. Nem is bántuk. Akkorákat hallgatott mesemondás közben, hogy jobb volt, ha megül a helyén.

Nagy dolog az éhség. Aki nem volt benne, el sem gondolhatja. Mikor megkaptuk a marék puliszkát, és behabzsoltuk úgy forrójában, ahogyan volt, ugrottunk le az ágyról, ölbe vettük a nagy lapító deszkát, amin anyám szétvagdosta a porciókat, és ki ujjal, ki bicskával, lekapartuk róla, amit találtunk, és ettünk. Pedig több volt közöttte a szálla, mint az étel. Ilyen éhségben minden száj számít. Minél több van belőle, annál nagyobb a baj. Mi pedig voltunk elegenden.

Egy este történt, hogy nagyapám, aki már túl volt a hetven éven vagy már a hetvenötön is, nem ette meg a maga adagját, hanem odahozta az ágyunkhoz. Nagy, ráncos kezével szétszórta közöttünk, s mi kaptunk rajta, mint a csirkék. El sem gondolhattuk, s így szóval sem mondtuk, hogy

¹ Marx, K.: 'Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája', In: Marx, K., Engels, F.: *Válogatott művek*. I. k. 1949. 225. o.

² Lásd például: Frazer, J. G. (1965): *Az ara nyág*. Budapest, Gondolat Kiadó.; Malinowsky, B. (1972): *Baloma*. Budapest, Gondolat Kiadó.; Polányi, K. (1944): *The Great Transformation*. Boston, Beacon Press.; Róheim, G. (1984): *A csurunga népe*. Budapest, Gondolat Kiadó.;

mi lelte, hogy eladja a magáét. Néztünk nagy csodálkozó szemekkel; és ettünk. Csak apám szólalt meg. Felnézett beesett, szürke szemével nagyapámra. Aztán elfordította magát a kemence tüze felé, és azt mondta: – Azt bizony jól teszi. – Én gondoltam is, hogy igen, mert ha kevés is volt, jólesett a váratlan falat, de egyebet nem. Nagyapám tovább kapargatta tenyeréről a puliszkamorzsát, és mintha csak magának mondaná, csendesen odaszólt.

– Gondolod, Ferkó?

– Én igen! – válaszolta apám.

Anyám leejtette a nagy mosdótálat, és arra ráfigyeltünk. Nézett megijedt arccal a beszélőkre, hol apámra, hol nagyapámra, mintha maga nem is lett volna. Aztán találkozott apám szemével, és lassan elfordult, mint amikor nem asszonydologba üti a fejét. Nagyapám végigtörölte a kezét a nadrágján. Utána igazítani kezdte fejünk alatt a vánkost. De olyan gonddal és lassúsággal, mintha pesztra volna, vagy legalábbis asszony. A keze még a fejünk alatt volt, de már fordult, és indult apám felé. Mikor a kályhához ért, lehajolt, és elkezdte törni az ágat. Egyenként, szépen sorba rakosgatta őket, s hogy végzett vele, azt mondta apámnak.

– Jövöre próbáld meg a Kácsa András földjét negyedében. Másként úgysem adja. Jó föld a Fehér Martok, s addigra a Ferikét is használhatod.

Apám nem nézett rá, valamit vett a foga közé, és rágott.

– S amit a Tótos Jani mond, azt is gondold meg. Vigyétek a borvizet a városba. Három esztendő alatt lovatok lehet.

Apám csak hallgatott. Régi zsémbe ez már nagyapámnak. A borvíz meg a Fehér Martok. Máskor apám végig sem engedte mondani, de most hallgatta, és azt sem tudtuk, hogy hova legyünk a csodálkozástól. Nagyapám is gondolhatta, hogy hiába beszél, mert felállt, s rátette a kezét apám vállára.

– Hát akkor, ne késlekedjünk, Ferkó, hallod-e, fiam?

Apám felállott, megrázta magát egy kicsit, s mintha anyámnak mondta volna, odanézett.

– Hát készüljön. A többit majd én elrendezem.

Akkor láttam, hogy anyám már ott áll az ajtóban, és sírt, mintha temetésen volna, és hogy apám felállott, nyúlt az akasztóra, adta a kabátját meg a kucsmát. De mintha adta volna, nem is. Olyan volt, mint mikor tudja, megverik, ha nem úgy tesz. Apám csak vállára vetette a kabátját, pedig nem volt szokása, és vissza sem nézett, úgy ment ki az ajtón.

Én már nagyobbacska voltam, és néztem, mi ez a nagy szótlanság. Addig néztem, míg nagyapámat nem éreztem magam mellett.

– Aztán... hallod-e! Azt a fészket, amit mutattam a Bálványos oldalában, leszeded-e te?

Nézett rám, s olyan volt, mintha sírna.

– S azt a parittyának való szép bodzaágot levágod-e te?

Néztem, és nem tudtam, hogy hova gondoljak.

– Aztán tavaszon azt a szép, erős rókát, amit megmutattam, kifüstölöd-e? Te, Ferike, te?

Néztem, és nem tudtam, könnyezik-e. Anyámra pillantottam, de nem találtam a szemét. Odafordultam nagyapámhoz.

– Magának mi baja van, nagyapó?

De nem nézett már rám. A furulyát fogta, amit a párnám alól húzott ki, és annak lyukacskáit tapogatta, simogatta, mintha nem is ő csinálta volna. Szájához is emelte, de alighogy beléfűjt, letette. Odament anyámhoz.

– Add azt a változót, te, Anna.

Eddig is furcsa volt minden, de most már nem tudtam sem apámat, sem anyámat, sem nagyapámat, hova tegyem. Mert anyám kinyitotta a nagyládát, és adta sorjában a tisztát. Gatyát, inget, harisnyát. S olyan szépen adta, nem mintha parancsolná, hanem mint nekünk, gyerekeknek, ha templomba öltöztetett. Nagyapám felvette mind. Az arcát is megkente egy kicsinyke vízzel, és leült az asztalhoz. Olyan volt, mintha vendégségben volna. Nem nézett se le, se föl, csak ült ott magának, két kezét az ölébe engedte, szipáskolt egyszer-kétszer, s csak olyankor mozdult, ha megtörölte az orrát a keze fejével. Még anyámra sem nézett, s még rám sem.

Anyám vizet tett fel a nagy fazékba, pedig már megvolt a puliszka, meg is ettük – s rakta alá a tüzet, hogy főjön. Csak azt, hogy minek, azt nem tudtam. Mert apám a szemét kiverte volna, ha csinál még a puliszkából. Így szokta mondani, ha anyám megsajnálta minket, s lopva adni akart még.

Mikor apám megérkezett, még mindig azt csinálták, mind a ketten, anyám is meg nagyapám is. Az egyik vendégnek mutatta magát, a másik meg főzte neki a meleg vizet. Hogy apám nem jár egyenes úton, mindjárt láttam. Tyúk volt a hóna alatt, szép nagy kendermagos, a kezében pedig pálinka. Azt meg csak hitelbe kérhette, s nem tudom, ki lehetett az a bolond, aki adott neki. A tyúkot anyám kezébe adta, a pálinkát meg nagyapám elé. Levette kabátját, s úgy ült le az asztalhoz, mint aki éjszakától dolgozott. Pedig egész nap csak melegítette magát.

Amíg kész lett a tyúk, hallgattak. Apám a körmeit vagdosta a bicskával, nagyapám meg ivott.

Olyan szag áradt a fazék felől, hogy nyál gyűlt a szájam sarkára, bökdöstük egymást a pokróc alatt, igazítottuk a lábainkat, hogy legyen helye a lábasnak. Aztán nem kaptunk egy falatot sem. Nagyapám ette meg egymaga, mind az utolsó szálig. Tekintett felénk, és egyszer adni akart. De apám úgy megfogta a kezét, mintha haragosa volna.

– Őköt csak hagyja, egye meg, mert ez mind a magáé.

Ha nem lett volna minden, amit csináltak, olyan bolond és értelmetlen, mint még soha, biztosan elsírtam volna magam. De a nagy meglepődöttségtől most még azt sem tudtam. Bámultam, hogy eszik nagyapám, hogy szaggatja ujjával a húst, s csak akkor vettem le róla a szemem, mikor láttam, apám rám néz. Verés volt a szemében, nagy verés. A csöndességben, ami megülte a házat, csak nagyapám szuszogása és csámcsogása hallatszott. Mind megette, mind egy szálig.

Anyám az asztalt kezdte takarítani, s nagyapám meg sem várta, hogy végezzen vele, felállt, vette a lájbiját, kabátját, fejszét. Apám ott állt mögötte olyan megnyúlt arccal, mint a pap előtt áll az ember. Hirtelen mintha félne, hogy becsukják előtte, az ajtóhoz ment nagyapám. Kinyitotta, már félíg kint is volt, amikor megcsendesedett és visszafordult. Olyan szégyenlősen, vagy mint ahogy a siratóban szokták, igazítani kezdte a bajuszát. Most már mégiscsak úgy láttam, sír egy kicsit. Anyámra nézett, s onnan rám. Anyám hozzám jött. Felöltöztetett, apám hagyta, s ez sem volt még soha.

Kimentünk a setétbe. Csillagos, nagy éjszaka volt. Kegyetlenül hideg, mintha a levegő is megfagyott volna. Apám hajadonfővel állt, én a bátyám papucsában, és megfedekeztem arról is, hogy fázzam. Néztem a nagy csuda dolgot, s valami sírás feszült a torkomban, mint amikor nagy baj van, a ház ég vagy megvernek. El nem vettem szemem a nagyapám alakjáról. Ott állt a tornác lépcsőjén. Egyik kezét a zsebében hagyta, a másikkal fogta erősen a fejszét úgy, mint amikor medvétől tart az ember. Éppen úgy. Éppen olyan is volt. Apám sem mozdult. Valahová elnézett, pedig nem sokat láthatott. Nagy soká nagyapám szólt bele a csöndbe.

– Holnap reggel gyertek ki, mert mindent otthagytok.

Apám csak a fejét mozdította az ég felé, mintha a csillagokat számolná. Nagyapám beakasztotta a fejszét a karjába, s elköszönt.

– Isten áldjon benneteket, fiam!

Apám megmozdult, lenézett a földre, és úgy mondta, mintha annak beszélne.

– Isten áldja.

S mikor nagyapám elindult, nagyon csendesen utánaşzolt.

– Aztán vigyázzon magára.

Én csak néztem nagyapám után, ahogy ment át az úton a sikátor felé, és akartam kiáltani neki, hogy el sem köszönt, s Isten áldja. Már szaladni is akartam, mikor éppen megállt. Topogott egy kicsit, de mégiscsak megfordult. Alig lehetett hallani a hangját.

– A Ferikét... Hadd jöjjön sze... el velem egy kicsinykét!

Mintha akkor vett volna észre, úgy rám nézett apám kucsmától a nagycipőig.

– Eredj nagyapádhoz!

Ott állt egy helyben, s ahogy odaértem hozzá, megfogta a kezem. Úgy vitt, mint mikor málnázni mentünk, s útközben mondta a szép meséket, tanítgatott erre-arra, tojáşt szedni, mézt találni, bakszakállt s más füvet keresni. De most nem szólt. Nagy lassan lépegetett, meg-megszorította a kezemet, mint olyankor szokta, ha nagyot mondott a mesében. Én botladoztam mellette, mert őt néztem, és nem tudtam, hogy bolond-e, vagy ki bántotta, s akartam mondani, ne csinálja, mert nekem sírni kell mindjárt. A kerítésnél megállt. Lekuporodott hozzá. Nézegetett egy darabig, aztán megköpdösött háromszor egymás után keresztre, ahogyan az újszülöttet vagy a kicsi beteg gyereket szokták, hogy ne fogjon rajta soha semmi rossz. Meg is csókolt, amit soha nem tett, és csúnya rekedt hangon azt mondta.

– Menj be, s mondd meg anyádnak, ügyeljen rád, mert engem többet nem láatsz!

Olyan gyorsan felállott, mintha szólították volna. Többet nem is nézett rám, s mire észbe kaptam, csak épp hogy láttam a nagy hóban, ami közben eleredt, hogy megy, és elvesz a fák között, mert ott volt mindjárt az erdő.

Apám még ott állt, ahol hagytam. Ugyanúgy nézte az eget, és beküldött egyedül.

A kisebbek aludtak, anyám nem volt a szobában. Leültem a nagyapám helyére, és hogy bejött apám, megkérdeztem, mert tovább már nem tarthattam magamban – nagyapám mikor jön vissza?

– Ő akkor, amikor te nem kérdezed! – mondta, és nagyon mérges volt. Húzta a szemét, járkált fel s alá, mint láncolt medve a botos ember kezén. Megfogott ezt, azt, le is tette mindjárt, míg végül leült a vékára. Elkezdte nézni a tüzet. Mikor anyám behozta az ágot, elkezdte rakni rá. Csak rakta, rakta. Akkora tűznek, hogy olyant még nem láttam a kemencében. A lángja kicsapdosott a fejin, az ajtaján is úgy fújta ki magát, mint az istennyila, úgy forogtak, pattogtak a szikrái, mint a pokol tüze. És ropogott, nyöszörgött az egész alkotmány. Ő meg ott ült, és rakta olyan félelmetes arccal, hogy gondoltam, pisszenni sem volna jó, mert biztosan agyonütne.

Valaki topogott az ajtóban, anyám kiment fogadni, és Csűrös Ignáccal jött vissza. Kelemen nagyapjával, az én nagyapám komájával.

– Jó estét!

– Adjon Isten – fogadta apám, de nem mozdult, csak a kályha ajtaját csukta be. Anyám széket törölt, s Ignác bá' botjára támaszkodva leült. Nem szólt hozzá senki, pedig láttam, erősen beszélni akar. Mozgolódott, köszörülte a torkát, pislogott kis öreg szemeivel, és hogy sokáig senki sem firtatta, megszólalt.

– Hát apád hol van?

Apám most nem nézett rá.

– Láthatja, hogy nincs bent.

Ignác bá' elővette a dohányát, de mintha elfelejtette volna, mit akar, nem gyújtott rá. Körülnézett. Ránk is, anyám arcára is, végül a kicsi székre, ahol meglátta nagyapám levetett ciháját. Nyugtatta rajta egy darabig a szemét, elkezdte bocskorát piszkálni nagy, horgas botjával, s fel sem nézve megkérdezte.

– Aztán igaz-e, hogy elment?

Apám felkapta a fejét.

– Hová? – kérdezte, és nézett Ignác bá'-nak a szeme közé.

– Fel a Büdösbe – válaszolt az.

Akkorát lökött a szívem, mintha megütötték volna. Olyan száraz lett a torkom, mintha most hirtelen beléfűttak volna. Olyan forró lett a takaró, mintha tüzes vas volna.

Jaj, a Büdös. Aki csak belészippent, mind megfullad egy sorban. Onnan élő fia ki nem jön. Ha madár belérepül, ki nem száll, mert meghal. Nagyapám is meghal. Csak vigyázzon, baja ne essék, apám is mondta, mikor utána szólt. Pedig nem jön vissza. Hát éppenséggel oda ment, és apám akarta, anyám is hagyta, hacsak nem ők küldték. Jaj, édes Istenem, nagyapám! S utána sem mennek, nem is akarnak, én sem tudok. Volt már egy hónapja, hogy más mesélte, és azt mondta, ez a rendje. Csak azt nem tudtam, hogy így csinálják, és így készítik. És éppen a nagyapámnak. Jaj, jó Istenem, merre tart már? Az Uzonkán biztosan túl van. Biztos a fenyőpadján is. Farkasos vidék, baja ne essék, le ne üsse egy is közülük. Elöntött a sírás, csuda gyáva módon, de apám meg ne lássa, úgy vigyáztam.

Apám Ignác bácsit nézte.

– Maga azt honnan tudja?

– Áron mondta, a fiam. Beszéli, hogy kocsmában voltál pálinkáért. Tyúkot is láttak nálad.

– Az igaz – válaszolta apám, s már megint olyan volt, mint az előbb. Még a kályhaajtót is kinyitotta, hogy lássa a tüzet.

– Rég ment-e el?

Apám nem beszélt többet. Észre sem vette Csűrös Ignácot. Anyám szólt, de alig jött hang a torkára.

– Úgy fertályórája megvan.

Ignác bá' bólintott rá, felállt, és elindult. A kinyitott ajtónál visszafordult, mireánk nézett, és azt kérdezte anyámtól.

– Őköt megcsókolta-e?

– Egyet se – mondta anyám, s kötényével a szemét kezdte törölgetni.

Mikor anyám visszajött, leült, és elkezdett varrni. Apámnak újból erősen jött a baja, mert lángoltatta a tüzet jobban, mint előbb. Nem szólhattam, és nem is szóltam. Úgy aludtam el a nagy sírásban.

Reggel apám keltett fel. Olyan volt, mintha le sem feküdt volna.

– Készülj, mert megyünk az erdőre favágni.

Igaza volt, mert egy szem fa sem volt a háznál, mind elégette az éjjel. Délig fát vágtunk, az én eszemben nagyapám járt, az apáméban nem tudom, mi, de egyszer sem ütött meg, pedig az ujjamba is belevágtam.

Mikor azt mondta, mehetünk, én nekifordultam az ösvénynek hazafelé. De visszaparancsolt: „Nem arra, te!” És nekivágtunk a köves partnak, fel a Büdös felé. Kiabált a szívem, mint a vészben meghúzott harang. Lépkedtem apám nyomában. Ő nem fogta a kezem, mint nagyapám szokta volt.

A barlang szájában megtaláltunk mindent. Szép sorjában rakva ing, gatya, kabát, a nagyapám holmija. Legfelül a kucsmája, lenyomtatva egy nagy kővel. A fejszét elvitte magával. Olyan kicsi, semmi volt az a rakás ruha, mintha nem is a nagyapámé volna. Mintha bele sem férne egy ember.

Apám lehajolt, és elkezdett sorba adogatni mindent a karomra. Mikor a kucsmát adta volna, valami kiesett belőle, kigurult messzire a hóba, s mi megnéztük: egyik combja volt a tyúknak. Nem tudtam mozdulni érte. Apám vette fel. Méregette a kezében, s utána olyan gyöngéden, szelíden, mint

valami kis madárfiókot, becsúsztotta a tarisznyámba. Közel lépett hozzám. Még sohasem tette, s most úgy a keze fejével végigsimította az arcomat.

– Majd otthon megeszed – szölt –, mert most fagyott.

Nem gondolt arra, s nem is mondta, hogy többen vagyunk otthon testvérek, mert tudta, én voltam nagyapám szíve kedvese.

Lejjebb, a barlang feneke felé még egy holmi feketéllett. Megismertem. A Csűrös Ignácé volt. Azért még nem jött senki, s talán ezután sem jön majd, mert még így is látszott, lyuk lyuk hátán, egy garast sem adna érte senki.

Feladat a feldolgozáshoz

Az elbeszélésben az író, Sánta Ferenc saját gyermekkori élményét írja le. A történet az 1930-as évek közepén játszódik egy magyar faluban. Az idők ilyen öngyilkosságát Émile Durkheim altruista öngyilkosságnak nevezi. Magyarázd meg az elbeszélés alapján, hogy miért!

Szociális gondoskodás az első törvénykönyvekben

Csaknem 4000 évesek **Hammurapi törvényei**, amelyek a korábbi szokásjogot váltották fel. A babiloni törvénykönyvben központi szerepet kapott a társadalmi igazságosság, ami a gyengék és az elesettek védelmében hozott szociális intézkedéseket jelentett. Az özvegyek és árvák szociális és gazdasági helyzetének javítása érdekében például szabályozták az öröklési rendet, a szegények védelmét szolgáló egyedi intézkedéseket hoztak, például szabályozták az adósságok elengedését, ami védelmet jelentett az adósrabszolgaság ellen.³

A **Mózesi törvények** is védték az özvegyeket, az árvákat és a menekülteket.

Mózes V. könyve 24. fejezet

19. Mikor learatod aratnivalódat a meződön, és ott felejtessz egy kévét a mezőn, ne menj vissza, hogy fölszedd. A jövevényé, árváé és özvegyé legyen az, hogy megáldjon téged az ÚR, a te Istened kezded minden munkájában. 20. Ha olajfád termését lerázod, ne szedd le, ami még utánad maradt. A jövevényé, árváé és özvegyé legyen az. 21. Ha szőlődöt megszeded, ne böngészd le, ami utánad marad. A jövevényé, árváé és özvegyé legyen az. 22. Emlékezz vissza arra, hogy szolga voltál Egyiptom földjén. Ezért parancsolom neked azt, hogy így cselekedj

Mózes II. könyve 22. fejezet

21. A jövevényen ne hatalmaskodjál, és ne nyomorgasd azt, mert jövevények voltatok Egyiptom földén. 22. Egy özvegyet vagy árvát se nyomorítsatok meg. 23. Ha nyomorgatod azt, és hozzám kiált, meghallgatom az ő kiáltását. 24. És felgerjed haragom, és megöllek titeket fegyverrel, és a ti feleségeitek özvegyekké lesznek, a ti fiaitok pedig árvákká. 25. Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek, a szegénynek a ki veled van; ne légy hozzá olyan, mint a hitelező; ne vessetek reá uzsorát. 26. Ha zálogba veszed a te felebarátod felső ruháját: naplemente előtt visszaadd azt neki. 27. Mert egyetlen takarója, testének ruhája az: miben háljon? Bizony, ha én hozzám kiált, meghallgatom; mert én irgalmas vagyok.

A bibliai történetek azt is bemutatják, hogy a szokásjog előírja, mit kell tenni akkor, ha egy asszony özvegyen marad, és nincsenek gyermekei. Ez esetben a férj testvérének kell az elhalt helyébe lépnie, és örökösöket nemzeni az elhunyt fivérnek.⁴ Mózesi törvényei a szokásjog, a tradíció előírásait

³ Jany János (2018): A mezopotámiai jog. IJOTEN Internetes Jogtudományi Enciklopédia. <https://ijoten.hu/szocikk/a-mezopotamiai-jog> (2019. 03.15.)

⁴ A sógorházasság az ősmagyarok esetében is létező szokás volt. Az a keresztény szokás, hogy az elsőszülött fiú öröklő a fejedelmi címet, I. Istvánnal lépett érvénybe. Korábban a fejedelmi család legidősebb tagja örökölt úgy, hogy elvette az elhalt fejedelem feleségét. Ezért kívánta Koppány elvenni az elhunyt Géza fejedelem feleségét.

öntötték írásos formába. A szokásjogon keresztül a közösség gondoskodott a rendről, és ezen belül arról is, hogy védelmet kapjanak a magukról gondoskodni nem tudók. A vallások révén pedig ezek az előírások kiterjedtek egy-egy nép egészére.

Ellenőrző kérdés:

Milyen módon gondoskodtak sok ezer évvel ezelőtt Mózes törvényei a rászorulókról? Nézz utána a kérdésnek az Interneten is, vagy kérdezz meg hozzáértőt, mert a szöveg csak egy kis részét tárgyalja a Mózes törvényeiben leírt gyakorlatnak!

Az esettekről való gondoskodás magadnak is egyfajta biztosítás a jövőbeli kockázatokkal szemben. Bizonyítsd ezt a fenti szövegek alapján!

Máté evangéliumának végítélet történetében **Jézus** az üdvösséget ígéri azoknak, akik megkönyörülnek nélkülöző embertársaikon, és az örök tűzzel fenyegeti azokat, akik nem. Megismétli a mózesi nagy törvényt is: Szeresd felebarátodat, mint magadat. (Máté 22.39)

Máté evangéliuma 25. fejezet

31. Mikor pedig eljő az embernek Fia az ő dicsőségében, és ő vele mind a szent angyalok, akkor beül majd az ő dicsőségének királyiszkébe. 32. És elébe gyűjtetnek mind a népek, és elválasztja őket egymástól, miként a pásztor elválasztja a juhokat a kecskéktől. 33. És a juhokat jobb keze felől, a kecskéket pedig bal keze felől állítja. 34. Akkor ezt mondja a király a jobb keze felől állóknak: Jertek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot, a mely számotokra készített a világ megalapítása óta. 35. Mert éheztem, és ennem adtatok; szomjúhoztam, és innom adtatok; jövevény voltam, és befogadtatok engem; 36. Meztelen voltam, és megruháztatok; beteg voltam, és meglátogattatok; fogoly voltam, és eljöttetek hozzám. 37. Akkor felelnek majd néki az igazak, mondván: Uram, mikor láttuk, hogy éheztél, és tápláltunk volna? vagy szomjúhoztál, és innod adtunk volna? 38. És mikor láttuk, hogy jövevény voltál, és befogadtunk volna? vagy meztelen voltál, és felruháztunk volna? 39. Mikor láttuk, hogy beteg vagy fogoly voltál, és hozzád mentünk volna? 40. És felelvén a király, azt mondja majd nekik: Bizony mondom néktek, a mennyiben megcselekedtétek eggyel az én legkisebb atyámfiái közül, én velem cselekedtétek meg. 41. Akkor szól majd az ő bal keze felől állókhoz is: Távozzatok tőlem, ti átkozottak, az örök tűzre, a mely az ördögöknek és az ő angyalainak készített. 42. Mert éheztem, és nem adtatok ennem; szomjúhoztam, és nem adtatok innom; 43. Jövevény voltam, és nem fogadtatok be engem; meztelen voltam, és nem ruháztatok meg engem; beteg és fogoly voltam, és nem látogattatok meg engem. 44. Akkor ezek is felelnek majd néki, mondván: Uram, mikor láttuk, hogy éheztél, vagy szomjúhoztál, vagy hogy jövevény, vagy meztelen, vagy beteg, vagy fogoly voltál, és nem szolgáltunk volna néked? 45. Akkor felel majd nekik, mondván: Bizony mondom néktek, a mennyiben nem cselekedtétek meg eggyel eme legkisebbek közül, én velem sem cselekedtétek meg. 46. És ezek elmennek majd az örök gyötremre; az igazak pedig az örök életre.

Ellenőrző kérdés: Mit gondolsz, kik Jézus legkisebb atyjafiai, akiket mindenképpen meg kell etetni, fel kell ruházni, meg kell látogatni, és menekültében be kell fogadni?

Középkor: a szociális gondoskodás első intézményeinek kiépülése

A középkorban főképp a helyi közösségek gondoskodtak az esettekről, elsősorban az özvegyekről és árvákról. Az egyházközségeknek nagy szerepe volt a gondoskodási szabályok fenntartásában. Az egyházközségek adtak ki például koldulási engedélyeket, tárgyaltak az adakozókkal a helyi szegények megsegítéséről, a plébánosok és lelkészek gyűjtötték össze az adományokat. Az adakozás nyilvános volt, annak ellenére, hogy a Biblia azt mondja az adakozásról, „Te úgy adj alamizsnát, hogy ne tudja a bal kezed, mit tesz a jobb. ⁴Így alamizsnád titokban marad, és Atyád, aki a rejtekben is lát, megjutalmaz.” (Máté 6,3-4.) A nyilvánosság, tehát az, hogy a szomszédok tudják, mit tesznek azok, akiknek van feleslegük és így adakozhatnak azért érdekes, mert így kikerülhető volt az ún. potyautas probléma, ami abból adódik, hogy vannak, akik adnak (például

adóznak) a közjavak (oktatás, egészségügy, infrastruktúra, stb.) fenntartásáért, míg mások megspórolják a bekerülési költségeket, de élvezik a javakat. A középkori településeken mindenki tudta, hogy ki járult hozzá a közös javakhoz és ki nem. Nem fizetni, de élvezni a közjavakat szegény volt, így aki tudott, fizetett. A néprajzi irodalomból vannak ismereteink arról is, hogy a szokások alapján miképp segítették (és ma is segítik) a helyi közösségekben a rászorulókat.

Feladat

Sorolj fel olyan segítségi formákat, amelyek ma is természetesek a rokonságban, szomszédságban, baráti körben! Melyek a fő jellemzői az ilyen segítő kapcsolatoknak?

A szociális gondoskodás első intézményei az ispotályok voltak, melyeket az egyházi szervezethez tartozó testvérületek és lovagrendek hoztak létre.

Magyarországon a szociális gondoskodás törvényes szabályozásával először **I. István király** törvénykönyvében találkozunk, amiben nagy hangsúlyt fektet az özvegyek és az árvák érdekeinek védelmére. **I. László III.** törvénykönyvében találunk ismét szociális vonatkozású rendelkezést, ami a halottak kötelező eltemetetéséről szól. Az Aranybullában az özvegyek védelméről is szó van.

A gondoskodás elsősorban a **család**ra tartozott. A **feudális középkorban** a szegénygondozás elsősorban a család, vagy a rokonok, a városokban a foglalkozási közösségek (céhek), a püspöki székhelyeken, kolostorok környékén a szerzetesrendek és/vagy a jótékony szervezetek feladata volt.

A **szerzetesrendek** feladata volt, hogy utasoknak, szegényeknek, betegeknek megfelelő támogatást nyújtsanak, erről fennmaradt néhány adat:

1198. pápai oklevél: amelyben a kőzi bencés monostort támogatták

1208. II. András megerősítette a lébenyi bencés monostor számára tett adományokat.

Oros apátság: a kolostor jövedelmeinek egy részét a szegények ápolására kívánják fordítani.

Pécsváradi alapítólevél: az alapító István király a monostort szolgákkal ajándékozta meg.

1234. a ciszterciek oklevele: is szegénygondozói tevékenységre utal.

Csicseri Miklós: a Szentlélekről elnevezett ispotályt alapította a szegények számára.

A kolostorok csak mellékesen láttak el szegénygondozói tevékenységet. A betegségek és a járványok Európa-szerte előtérbe állították a szegény-beteggondozás problémáját. Ennek ellátására **testvérületek** jöttek létre, akik magukat kolostori életmóddal a szegények és a betegek szolgálatára szentelték. A testvérületek kolostorokhoz kapcsolódtak, vagy önálló testvérületként is működtek. A testvérületekből lovag- és ispotályos rendek nőttek ki, ilyen például a Jeruzsálemi Szent János Ispotályos Lovagrend, ami ma Máltai Lovagrendként ismert.

Más társaságok is foglalkoztak jótékonyossággal, nélkülözők megsegítésével. Ilyenek:

- *Kalandosok társulata*⁵ címmel a középkorban Magyarországon jótévő egyesületek alakultak. Nevüket onnan vették, hogy minden hónap első napján (Calendae) lakomára jöttek össze. (Németországban Kalandsbruderschaft volt a nevük.) Céljuk elsősorban az volt, hogy mint temetkező egyesületek gondoskodjanak a tagok és hozzátartozóik tisztességes eltemetetéséről, gyászmiséről, s hogy az átutazás közben meghalt idegeneknek is megadják a végtisztességet.⁶
- A *céhek* az azonos foglalkozást űzők társulatai voltak, melyek a foglalkozással járó közös érdekek védelmén kívül tagjaik szociális védelmére is figyelmet fordítottak. A céheknek kettős célja volt: megakadályozni az idegen áru bekerülését és a versengést a tagok között. Az első céhek kialakulása városi kiváltságnak számított, még a királyi hatalom is biztatta terjeszkedésüket. Magyarországon a legelterjedtebbek az ipart űzők céhei, melyek főleg a

⁵ https://hu.wikipedia.org/wiki/Kalandos_társulat (2019.március 20.)

⁶

városokban keletkeztek. A céhek maguk alkották szabályaikat, maguk segítettek tagjaik és az alkalmazottak szociális problémáiban. A 18. században, a királyi helytartótanács megjelenésével a céhek és az iparosok jóléti ellátása állami felügyelet alá került. A céhszabályokat ettől kezdve a helytartótanács erősítette meg. A mesterré válás szabályai nehezebbé váltak, a mester cím megadása ügyében már nem a céhek mondták ki a döntő szót, így az rendszerint a korábbi iparos családokban maradt. Azok a segédek, akik nem tudtak mesterré válni, állandó üldöztetésnek voltak kitéve. Sokan váltak munkanélkülivé közülük. Ezt a problémát a helytartótanács úgy próbálta meg orvosolni, hogy elrendelte a céhek helyzetének kötelező hatósági vizsgálatát, majd ennek alapján határozták meg a fölvehető segédek és tanoncok számát, mivel gyakran a céhbeli mesterek nem a szükségletnek megfelelően alkalmaztak segédeket, és ha emiatt csődbe menetek, alkalmazottaik munkanélkülivé váltak, így növelve az ellátatlanok tömegét.

A szociális problémák legelőször és legsúlyosabban a városokban jelentek meg. A nélkülözők számát nem csak a munkanélküli iparos segédek növelték, hanem a jobb megélhetés érdekében a falvakból a városokba vándorlók tömegei is. A középkori városok hatóságai a megélhetési vándorlók tömegét mindenek előtt **rendészeti ügynek** tekintették. **Ispotályok** létesítéséről kellett gondoskodni minden városban. Az ispotályok kezdetben az egyház kezében voltak, majd lassan városok felügyelete alá kerültek.

A **felvilágosult abszolutizmus** is inkább rendészeti kérdésnek tartotta a szegényügyet. A királyi hivatal érzékelte a problémát, de csak a felügyeletet és a szervezést tekintette feladatának, a tényleges munka elvégzése, s a szükséges anyagi eszközök előteremtése továbbra is a társadalomra hárult.

A **Mária Terézia** idejében kiadott rendelet a **koldusok és kóborlók megrendszabályozásáról** (1775. okt. 12.) igyekezett a probléma kezeléséhez hozzájárulni. A rendeletben a **helytartótanács** a kóborlókat két osztályba sorolta. Az egyiket a *külföldiek* alkották, ide tartoznak a külföldről vándorló iparossegédek, akik valamely okból ínségre jutottak, a kóborló munkanélküliek, stb. A másik osztályba a *belföldieket* sorolták: szabad költöztetés jogú jobbágyok, vagy szökött parasztok, alkalmazottak. A helytartótanács azt rendeli, hogy a külföldi koldulókat toloncolják vissza származási helyükre.

A helytartótanács panaszkodik a koldusok elszaporodása miatt. Nemcsak olyanok koldulnak, akik vénségük, vagy más testi fogyatékoság miatt nem tudják munkával előteremteni a megélhetésükhöz szükséges javakat. Sok ember csak lustaságból, munkakerülés miatt koldul. Különösen a városokban nagy a számuk.

A koldulás felszámolására szolgál az 1744. augusztus 28-án kiadott királyi rendelet, mely szerint:

- a plébánosok és az egyházi javadalmasok hagyatékából 1/3 rész a szegényeké legyen,
- kötelezi a nemeseket, hogy végrendeletükben valamit a szegényekre is hagyjanak, máskülönben a végrendelet érvénytelen lesz,
- a templomokban buzdítsák az embereket az alamizsnaadásra.

Mint ahogy a középkori városokban is gondoskodtak ispotályok létesítéséről, itt is elrendeli a helytartótanács, hogy régieket újítsák fel, s ahol még nincs, ott építeni kell. Az ispotályokat a legegyszerűbben kell megépíteni, az egészségügyi követelményeknek azonban feleljenek meg, más épületektől különüljön el. A nemeseket el kell különíteni. Gondoskodni kell tágas udvarról és jó ivóvízről. Üzem jellegűek legyenek. A rendelet végrehajtása azonban csak kis részben történt meg, és a felvilágosult abszolutizmus egyik rendelete sem állította, hogy a szegények eltartása állami feladatot jelentene.

A szegényügyet a reformkorban sem kezelték kielégítően. Az állam és a városok csak akkor aktivizálódtak, amikor járványok, vagy ínség sújtotta az országot. A tényleges tevékenység itt is a társadalom egyéb szerveire hárult. Mind több dolgozóházat létesítettek a munkanélküli vagy csökkent munkaképes szegények ellátására. Végül is ezzel munkára kényszerítették őket, a szabályozás szerint mindenki erejének és képességeinek megfelelő munkát kapott. Az előállított termékeket külön erre a

célra bérelt helyiségben és országos vásárokon adták el. Ezekben a dolgozóházakban tevékenykedők egyrészt az ipar számára munkaerő tartalékot jelentettek, másrészt a megélhetést kereső, kóborló, éhező dolgozókat igyekeztek összegyűjteni, hogy szemmel lehessen őket tartani. Az elképzelések szerint ezáltal a közbiztonságot fenyegető és a közegészségügyi veszély csökkenthető lett volna. Mint általában, az adminisztratív intézkedések ez esetben oldották meg a problémát.

A szegényügy szabályozása az **1848-49. évi országgyűlés után** is a végrehajtó hatalom feladata maradt. A helytartótanács helyébe a belügyminisztérium lépett, mely a szegényügy különböző területeivel foglalkozott. Ilyenek voltak az árvaügy, a polgári (jótékonyági) alapítványok felügyelete, a dolog-és lelencházak, a fogyatékkal állók oltas intézményei, mint siketnémák és vakok intézete, valamint idetartozott az útlevelügy, a vándorkönyv, tehát azok a rendészeti ügyek, melyek a koldulással összefüggő problémákban szerepet játszottak. A szaporodó koldusok, ínségesek helyzetét kívánta szabályozni az **1871. évi XVIII. tc. községi törvény**. A magyar községi törvény megfogalmazásakor figyelembe vették, hogy a szegényügy állami, ezen belül községi feladatot képez, de ezt csupán kisegítő megoldásnak tekintették. Ha a család, vagy szélesebb körben a társadalom nem gondoskodik a szegényről, akkor eltartása a község feladatává válik. Ha a község ezt a terhet nem bírja, törvényhatósági, illetve központi állami feladat a szükséges gondoskodás. A község felelősségét a törvény arra korlátozza, hogy amennyiben a jótékony intézetek segélye és egyesek könyöradománya a község szegényeinek ellátására nem elegendő, akkor a község a helyi viszonyokhoz képest gondoskodni köteles a községben illetékes mindazon szegények ellátásáról, akik magukat közsegély nélkül fenntartani egyáltalán nem képesek. A közsegély feltétele a teljes vagyontalanság, a munka és keresetképtelenség, tartásra kötelezhető rokonok hiánya, valamint a többévi helyben lakást igénylő helyi illetőség, amelynek hiányában a szegény kitoloncolható. Mivel minden község nem képes a szegények ellátására, a törvény javasolja törvényhatóságokként egy szegényalap felállítását. Ezek a rendelkezések, amelyek végül is leginkább a koldulástól és csavargástól való elrettentést szolgálták, 1898-ig szinte változatlanul fennmaradtak.

A szegény betegek ápolási alapjáról rendelkezett az **1898 évi XXI.tc.**⁷ Erre azért volt szükség, mert az iparosodás megkövetelte a kórházak és a kórházi ágyak számának növelését, s mivel egyre több kórházban volt szegénybeteg annak összes költségeit nem lehetett a községekre terhelni. Ez az alap fedezte a magyar állampolgárok kül- és belföldi kórházakban felmerült ápolási és szállítási költségeit, valamint a szegények gyógyszerellátásának költségeit.

Az iparosodás lendülete Magyarországon azt eredményezte, hogy egyre többen hagyták ott a mezőgazdaságot, és helyezkedtek el az iparban. 1869-72 között a **munkásmozgalom** kezdett erősödni hazánkban, ennek első kézzelfogható eredménye az Általános Betegsegélyező és Rokkantsági társaság megalakulása 1870-ben. A munkásság azonban ekkor még kis létszámú volt, ezért a kormány kezdetben csak kisebb engedményekre volt készíthető. Ilyen volt például az 1872. évi első ipartörvény, amely tartalmazta az üzemi munkásvédelem bizonyos elemeit. A második ipartörvény (1884) alapján vezették be a nagyobb üzemekre kiterjedően a gyárfelügyelői intézményt. De itt még mindig nem vetődött fel a társadalombiztosítás kérdése. Majd 1890-ban mikor az ipari munkásság mozgalma szinte folyamatosan erősödött, akkor 1890.évi XIII.tc. megvalósította az iparban a vasárnapi munkaszünetet, majd az **1891.évi XIV.tc** bevezette az iparban a **kötelező betegségi biztosítást**, amelyből még kimaradtak a mezőgazdasági munkások.

Az ipari munkások egyre gyakoribbá váló forradalmi megmozdulásai, és mert egy nemzetközi mozgalomhoz csatlakoztak nehezen voltak megfélemlíthetők és megfélemezhetők. Ilyen alapon érthető, hogy **1907.évi XIX.tc az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról** a korábbinál több gazdasági engedményt tett. Kiterjesztette a biztosítottak körét, növelte a segélyek összegét, elfogadta a baleset elleni biztosítást.

Összefoglalva:

A feudális középkorban a szegénygondozás elsősorban a család vagy rokonok, a

⁷ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800021.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D34> (2019. március 10.)

foglalkozási közösségek, a társadalom különböző szervezeteinek ügye volt.

A felvilágosult abszolutizmus állama már feladatának tekinti a kolduskérdésnek, ha nem is a megoldását, de szabályozását. A kolduskérdést a törvényhatóságok és községek bevonásával igyekezett az állam kezelni. A városok és községek kötelesek lettek segítyt adni. Az állami feladat egyelőre tehát szervezés és a felügyelet volt. Csupán egyes elemi katasztrófák, tűzvészek, járványok során fellépő nagyobb nyomorúság elhárítása rázta fel a nagyobb városokat, az államot, hogy intenzívebben foglalkozzanak a szegényüggyel.

A szegényügy a reformkorban is elsősorban rendészeti és másodsorban jótékonyági kérdést jelentett. A 19. században is csak a legvégső esetben gondoskodott az állam a rászorultakról. A 19. század utolsó harmadában az iparosodás nyomán Magyarországon is megjelent a munkásmozgalom, amely elért

Forrás: Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1977.⁸

Ellenőrző kérdés:

- 1 A középkor felfogása szerint kitől volt elsősorban elvárható, hogy gondoskodjon a rászorulókról?
- 2 A középkor végén már megjelenik az állami szegénypolitika. Miért?

A szociális gondoskodás tradicionális szemlélete szerint a közösség éppúgy felelősséggel tartozott a tagja iránt, mint minden egyes tag a közösség egészéért. A tradíciót a vallás szentesítette. A közösség érdeke minden esetben elsőbbséget élvezett, így szükség esetén a magáról gondoskodni nem tudókról, életképtelen gyermekekről és magukról gondoskodni nem tudó idősekről, rokkantokról a nélkülöző közösség lemondott.

Újkor: Hogyan vált a szociális gondoskodás állami feladattá?

Míg a középkorban az elesettekről, magukról gondoskodni nem tudókról elsősorban a család, másodsorban a helyi közösség gondoskodott, a XVII. századtól azt látjuk, hogy az árvákról, szegényekről, idősekről, betegekről, fogyatékkal élőkről történő gondoskodás felelőssége először a püspöki székhelyeken létrejövő intézményekre, majd egyre inkább országos biztosítási rendszerekre került át. E folyamat eredményeként az elmúlt kétszáz évben a nyugati társadalmakban egyéni és helyi problémából az állam felelősségévé vált a négy nagy jóléti ágazat, a szegénység enyhítése, az oktatás, a városi közegészségügy és a különböző társadalombiztosítási formák (rokkantsági, munkanélküliségi, stb.), amit – legalábbis alapszinten – országos szinten biztosítanak, és kötelező pénzbeli hozzájárulásokból finanszíroznak.⁹

Hogy megértsük a jóléti ügyek – az oktatás, egészségügyi ellátás és szociális gondoskodás – állami felelősséggé válását, közjavaknak kell őket tekintenünk, és látnunk kell, hogy minél jobban növekedik egy társadalomban a kölcsönös függés (ahogy a középkor végén történt), annál inkább biztosítanak ezek a közjavak fejlődési lehetőségeket, míg az elmaradásuk annál nagyobb költséggel fenyeget.

Illusztrációként érdemes megnéznünk ebből a szempontból a XVI. század végi Angliát. A nagy földrajzi felfedezések következtében a birkagyapjú megnövekedett világpiaci kereslete az angol földbirtokosokat arra serkentette, hogy először a faluközösségek közös használatában lévő földeket foglalják el, majd elűzzék földjeikről a jobbágyaikat, hogy az így nyert területen állattenyésztést és belterjes földművelést folytassanak. Eközben a városokban manufaktúrák jöttek létre, melyeknek szükségük volt az így felszabadult munkaerőre. Ez a folyamat azonban egyáltalában nem ment békésen. Mind a parasztok földbirtoktól való megfosztása, mind a városi manufaktúrákba való

⁸ <https://doksi.hu/get.php?id=10094> (2019. március 10.)

⁹ Ez a gondolatmenet Abram de Swaan *In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era* (Oxford University Press, 1988) című művéből származik.

besorolása erőszakkal történt. Közben hallatlanul megnőtt a csavargók száma. A probléma kezelésének elmaradása két súlyos veszéllyel járt: egyrészt erőteljesen rontotta a közbiztonságot, mert a csavargók csapatokba szerveződve útonállásból biztosították a megélhetésüket, másrészt ez a kor a hatalmas pestisjárványok ideje, és a csavargók terjesztették a járványokat is. Harmadrészt viszont a földjükről elűzött parasztok lehetőséget is jelentettek, hiszen ők alkothatták a kialakuló tőkés termeléshez szükséges munkaerő tömeget. A csavargókkal tehát mindenképpen kezdeni kellett valamit. Ez volt a háttér az első szegénytörvénynek, melyet 1601-ben I. Erzsébet királynő írt alá, és mely először próbálta közpénzekből finanszírozni a szegények életkörülményeinek javítását. A törvény minden olyan kérdést igyekezett fölvetni és megválaszolni, amelyek a szegénységélyezés tervezése során máig felmerülnek. Ezek:

- Kit kell segélyezni, azaz a *jogosultság* kritériumai. A korabeli válasz: Aki munkaképtelen, és egyetlen közeli hozzátartozója sincs, aki gondoskodna róla.
- Kinek kell adnia, azaz ki az *illetékes*. A korabeli válasz: Csak ahhoz az egyházközséghez folyamodhat a rászoruló, amelyben született, házasodott (nők esetében), élt, vagy - és ez számított a legfontosabbnak - dolgozott valamikor. A bevándorlókat, akik általában munkát kerestek az adott településen, könnyen kiseprűzhették a rendszerből.
- Mennyit kell adni, azaz milyen nagyságú legyen a *segély összege*? A mérték a „meghalni sok, megélni kevés” volt. A segélynek mindenképpen kevesebbnek kellett lennie a legkisebb munkával szerezhető bérnél, hogy ne legyen ellentét a munkával szemben. A segélyezettakat mindenképpen vissza akarták terelni a munkában.
- Hogyan kell adni, azaz miképp kell *elrettenteni* az esetleges visszaélőket a segélykéréstől? A segélynek stigmával kellett járnia, és megalázó eljárások, vizsgálat előzte meg, amelynek előfeltevése volt, hogy a kérelmező csaló, aki vissza akar élni a közösségi forrásokkal.

A közös ügyek kezeléséhez a közösségi erőforrások összegyűjtésére volt szükség. Hogy biztosítsák mindenki közreműködését, és megakadályozzák a potyautasok megjelenését, a rendszer létrejöttéhez állami kényszer kellett. Csak az állami bürokrácia volt képes az együttműködést biztosítani.

A szociális gondoskodás diszkriminatív szemlélete abból indult ki, hogy aki szegény, maga tehet róla. Ha gyermek, akkor bizonyára örökölte a szülők felelőtlenségét („rossz vérét”) ami miatt azok nem gondoskodtak róla. Ha idős, akkor nem volt szorgalmas vagy takarékos munkás életében, ezért nyomorodott el idős korára, vagy a gyermekeivel nem bánt rendesen, hiszen azok nem hajlandók eltartani. Ha pedig munkaképes korú, akkor bizonyosan csaló, aki nem akar dolgozni, élösködni akar, vissza akar élni a közösség jóakarásával. Ez utóbbi gondolkodás hozta létre az első dologházakat, amelyeknek építői a munkaképesek munkára szoktatását és az intézmény fenntartásához szükséges költségek megtermelését tűzték ki célul. A dologházak létrehozása mögött tehát egyrészt pedagógiai hevület, másrészt egy illúzió munkált. Az az elgondolás, hogy a dologház a bentlakók munkája révén megtermeli a fenntartásának költségeit, sehol sem bizonyult helytállóan. A szociális gondoskodás diszkriminációs szemlélete a polgári morálban gyökerezett, melynek legfontosabb értékei a szorgalom, a takarékoskodás és a józanság volt. Ezeket az értékeket tekintették a gazdasági siker előfeltételének, hiányukat pedig a biztos kudarc okának. Ennek a gondolatnak nyilvánvaló a legitimációs célja: meg kell magyarázni, miért pont azok gazdagodtak meg, akik.

A dologházak mellett létrejöttek szegényházak is, amelyek a munkaképteleneket, betegeket, fogyatékkal élőket fogadták be. A szegényházhoz gyakran csatlakozott az ispotály, az adósok börtöne, sőt időnként a rossz magaviseletű gyerekek megrendszabályozására hivatott javítóintézet is.

A zárt szegénygondozás intézményei mellett mindig létezett a nyitott szegénygondozás rendszere is. A XIX. századi jótékonsági egyesületek „baráti látogatói” az otthonukban élő szegényeket látogatták, nagyon kevés materiális segítséget nyújtottak, inkább tanácsot adtak, illetve a nélkülözők és az adakozók között igyekeztek kapcsolatot létrehozni. Az első szociális munkások a jótékonsági egyesületek aktivistái voltak, akiknek az volt a feladata, hogy elválasszák az érdemes szegényeket az érdemtelenektől, azaz a közösségi forrásokkal visszaélőktől.

Hegyesi Gábor és Kozma Judit: A szociális munka - áttekintés¹⁰

Ma már rendelkezésre állnak olyan magyar nyelvű válogatások és monográfiák, amelyek az általános szociális munka születését, tartalmát, szakmai koncepcióját írják le különböző szempontok alapján. (Müller 1992; Jordan, 1992-1994; Szabó 1993; Hegyesi - Talyigás 1994; Somorjai, 2001) Az alábbi írás arra tesz kísérletet, hogy történelmi korszakokban és a korszakok szociálpolitikai paradigmáiba ágyazva mutassa be a szociális munka fejlődésének csomópontjait, s így konceptualizálja a szociális munkát.

A szociálpolitika korszakolásakor Ferge Zsuzsa (1991) rendszerének fogalmait használok, s azt igyekszem bemutatni, hogy a fejlődés során milyen sajátos, egyedi, az adott szociálpolitikai paradigma belső ellentmondásaiból (is) fakadó döntési kényszerek, sajátos dilemmák írhatóak le mind a szociálpolitikában, mind pedig a szociális munka gyakorlatában. Sajátos módon, ezek a történelmi dilemmák fennmaradnak, s beépülnek a szociálpolitika más korszakainak rendszerébe, még ha más és más módon is. Felelevenednek azonban, ha bizonyos viszonyok újra s újra felerősödnek.

Fontos azt is látni és érteni, hogy a szociálpolitika és szociális munka nemcsak kor, hanem társadalmi- és kultúrafüggő, vagyis ugyanabban a korban a világ egy másik táján - vagy már akár a szomszéd országban - egy sok tekintetben más szociális ellátórendszer alakul ki.

A történelmi út természetesen ugyanaz, mint amit az előbb említett művek bejárnak. Nem foglalkozom részletesebben a kapitalizmus előtti korszakokkal, amelyeknek szociális problémamegoldó mechanizmusait a következő típusokban lehet összefoglalni:

- Családi-kisközösségi-törzsi szabályok, varázslások és íratlan normák (lásd részletesebben az antropológiai szakirodalmat, például Malinowsky, 1972; Frazer, 1965; Róheim, 1984; Polányi, 1944) a bajba jutottak megsegítésére és gyógyítására.
- Egyházi megoldások a betegek gondozására, szegények istápolására. (Szántó, 1983 és 1987)
- Korlátozott városállami-állami szociális beavatkozások a szegények, sebesültek és katonák támogatására. (Molnár, 1992)
- A feudális rendszer - bár nem szociális érzékenységről ismert - a társadalmi viszonyokba ágyazottan kötelező előírásokat tartalmaz a földesúr számára a jobbágyok, szegények ellátására. (Pach, 1963)

Minden korszakban megjelennek tehát szociális problémákkal foglalkozó struktúrák és a tevékenységet megvalósító személyek. Azt azonban nem lehet állítani, hogy létezett volna átgondolt szociálpolitika, sem pedig azt, hogy már akkor is léteztek szociális munkások.

A szociálpolitika története - mint ismeretes - a kapitalizmus kialakulásával kezdődik, amikor "Európa élre tör" (Márkus, 1986), és elkezd szétbontani a feudalizmus rendi - bár valamilyen biztonságot nyújtó - rendszerét.

„Szociális munka” a szociálpolitika első, marginális szakaszában (1601-kb. 1850)

A társadalom szociális ügyeivel állami szinten foglalkozó tudatos politika a feudalizmust szétfeszítő kapitalizmus korai szakaszában született meg. A kapitalizmus is, s így a szociálpolitika is európai, még közelebbről angol eredetű. A legelső, egy ország egészére kötelező szociális törvényt 1601-ben írta alá I. Erzsébet angol királynő. Az ennél korábban született szegényügyi rendelkezéseket egyrészt az egyházak hozták. (Európában az egyházak a zsidó-keresztény tradíció alapján működtek, és feladatuknak tartották a szegényekkel való törődést.) Másrészt a városok (például Nürnberg, 1522) próbáltak szembenézni azzal a kihívással, amit "egyszerűen" az okozott, hogy a szegények száma hirtelen túlságosan megszaporodott a kialakult egyházi szociális kapacitásokhoz képest.

Ez az ellentmondás természetesen ott volt a legnagyobb, ahol a tőkés rendszer a

¹⁰ A tanulmány megjelent: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség, 1998 és 2002.

leggyorsabban alakította át az életet, vagyis Angliában. A XVI. század folyamán a földesurak *bekerítések* nyomán ezerszámra zavarták el földjeikről a jobbágyokat, hogy a gypjű iránti hirtelen megnőtt keresletet birkák tenyésztésével ki tudják elégíteni. A szerencsétlen felszabadított - de inkább földönfutóvá tett - emberek ezrei kóboroltak ezután Anglia-szerte. Ez a megváltozott helyzet először - és azóta oly sokszor - rendészeti problémát okozott. Volt olyan év, amikor több tízezer embert akasztottak fel, köztük sokat egészen kis vétségekért (például lopásért). A szociális és rendészeti problémák felcserélhetőségét és szoros összefüggését jelzi az is, hogy Ausztrália gyarmatosítása 1786-ban fegyencmunkára ítélt rabok odaszállításával kezdődött, s ez sok évtizeden keresztül folytatódott.

A kialakult helyzet megteremtve a szociálpolitika és szociális munka legklasszikusabb dilemmahelyzetét, a XVI-XVII. század fordulóján döntési helyzetbe hozta I. Erzsébet királynőt, beavatkozhat-e az állam az emberek életébe, s ha igen, milyen módon, és kinek az oldalán.

A beavatkozási dilemma jelentései

A *szegénnytörvény* volt az első eset, hogy az államot képviselő legfelső törvényhozó (jelen esetben I. Erzsébet) úgy döntött, hogy a "beavatkozni vagy nem beavatkozni" dilemmára *igennel* válaszol. Tanulságos ebből a szempontból a törvény két legfontosabb rendelkezése:

- A szegények segítése minden község kötelessége.
- Azok a községek, amelyek nem tudják megoldani a pénzsegélyt, intézményt is felállíthatnak a szegények ellátására.

Az első típusút nevezzük azóta *nyílt* gondozásnak, a másodikat pedig zárt gondozásnak. További, messzemenő következményei lettek a törvénynek. Azáltal, hogy az állam a községi szinten rendelte el a megoldás megvalósítását, tulajdonképpen elindította Angliát azon az úton, amit azóta *angol utas* fejlődésnek hívunk. Ugyanis a községek így szép lassan kialakították azokat az "alulról jövő" formákat, mozgalmakat, klubokat, egyleteket, alapítványokat, melyek a híres, 400 éves angol demokrácia nagyon is "földszagú" társadalmi alapját jelentik. Ezek a községi szintű, szociális érzékenységet és felelősséget kifejező civil kezdeményezések, együttműködve a helyi hatalommal, közösen igyekeztek a szociális problémákat megoldani. Ezen keretek között működő, a századok folyamán különböző néven nevezett karitatív szellemű gondozónők vagy *baráti látogatók* lettek az önkéntes és professzionális szociális munkások "archetípusai". Motivációik egyszerre voltak eredeztethetők vallásuk parancsolataiból, s a helyi erőket támogató, a helyi viszonyok alakításáért a felelősséget a helyi társadalomra hárító szegénnytörvényből. Ezekben a karitatív egyesületekben a vezető szerepet a polgárasszonyok vitték, s ezzel szimbolikusan is példát mutattak arra, hogy az izmosodó polgárság felszabaduló idejét a közügyeire kell fordítania.

A szociálpolitika és a szociális munka folyamatos kísérője a *beavatkozási dilemma*. Ha a *baráti látogató* nem is tette fel magának minden alkalommal a kérdést, hogy milyen joggal avatkozik más életébe, hiszen erre felhatalmazta őt vagy a törvény, vagy a Biblia értékrendje, vagy saját felfogása, a meglátogatott családokban azonban nyilván megfogalmazódott a kérdés.

Ma is a szociális munkás és a kliens találkozásakor ez az első kérdés, amire mind a két félnek választ kell adnia. A szociális munkás válaszai lehetnek:

- Nem avatkozom be, mert jobb, ha maguk oldják meg a problémát (s meg is tudják oldani).
- Beavatkozom, mert például a családban van egy védelemre szoruló gyermek, akit meg kell védeni a brutális szülővel szemben.
- Beavatkozom, mert tudásommal, szakismeretemmel gyorsabb és jobb megoldáshoz segíthetem hozzá őket.
- Beavatkozom, bár emberi jogi szempontból elutasíthatják a felajánlott szakmai együttműködést (azt nem is szeretném, ha kötelezővé tennék), mégis igyekszem olyan kapcsolatot kialakítani velük, hogy elfogadjanak.

A kliensek is sokféleképpen reagálhatnak arra, ha egy szociális munkás (hívják őt akár *baráti látogató*nak) meg akarja őket látogatni:

- Örülhetnek, hiszen végre módjuk nyílik arra, hogy megosszák problémáikat valakivel.
- Ellenállhatnak, mert esetleg szégyellik magukat, nem akarják kiteregetni a bajaikat mások előtt.
- Felháborodhatnak, s hivatkozhatnak jogaikra, például mondhatják, hogy "a saját gyerekem, akkor pofozom fel, amikor akarom".

Mi magyarázza, hogy ilyen sokféle válasz lehetséges ugyanarra az esetre? S mi a helyes szakmai magatartás ezekben a helyzetekben?

A dilemma oka, hogy a szociális munkában általában különböző értékek szerint élő emberek találkoznak, ami mindig magában hordja a konfliktus lehetőségét. Ezért hozta létre a szakma az Etikai Kódexek rendszerét, amely eligazítást ad a szakembereknek a fentiekhez hasonló helyzetek kezelésére. (Loewenberg-Dolgoft; 1994; Pál; 1996; Hordós, 1997)

Az 1601-es szegénytörvény másik következménye a *dologházak* kialakulása volt, ahová a szegények, betegek, árvák, adósok, kisebb bűnelkövetők egyaránt bekerültek. Az egyéni felelősséget hangsúlyozó korszellemről logikusan következett a "kevésbé kíváncsi lehetőség elve". (Szalai, 1972) Ez az intézményen belüli kegyetlen viszonyokat kívánta megideologizálni: a bent lévőket mindenképpen "kevésbé kíváncsi", mint a kinti szegény, de legalább szabad világ, amiben akkor tudnak azonban csak helyt állni, ha dolgoznak. Tehát a bekerülésük az ő hibájuk, sugallja az elv, de a bekerülés megelőzéséért is ők tehetnek a legtöbbet. Az önhibás szemlélet az emberi problémák egyik magyarázataként nem fogadja el, nem ismeri el a strukturális összefüggéseket.

A szociálpolitikai fejlemények jól mutatják, miért nevezte el Ferge Zsuzsa *marginális* korszaknak ezt az időszakot. A szegénység ekkor tömeges és természetes, s a szociális intézmények fő célja a szegények fékentartása és tömeges büntetése, és semmiképpen sem a rendszer megváltoztatása.

Az értékelő dilemma jelentései

A XVII. századtól a XIX. század közepéig tartó 250 év a kapitalizmus lassú térhódítása. A németalföldi és angol forradalomtól a francia forradalmakon keresztül az 1848-as forradalmakig a szociálpolitikai fejlődés angol útja is változott, azonban állami szociálpolitikai szabályozásra sehol nem került sor. Angliában 1834-ben néhány ponton megreformálták az 1601-es törvényt. Ennek okai a következők voltak:

1. Felismerték a regionális összefogás lehetőségét, ami módot adott a különböző helyzetű, egymáshoz közel fekvő települések közötti munkamegosztásra. A felelősség már nem az egyes községekre terhelődött, hanem a községek-városok szövetségeire. Racionálisabb volt így, közösen fenntartani dologházakat vagy az ellátórendszert.
2. A segélyezés során kötelező érvénnyel bevonták a döntési mechanizmusba a társadalmi munkában dolgozó *baráti látogatókat*, akiknek környezettanulmányt kellett készíteniük, azaz jelentést kellett írniuk benyomásaikról, s állást kellett foglalniuk, hogy az illető "érdemes" vagy "érdemtelen" a segítségre. (Owen, 1964)

Ezzel tudatosan és felelősséggel kellett átélniük a még nem professzionális, de előfutár szociális munkásoknak a szakma második, megkerülhetetlen dilemmáját, amit "*értékelő dilemmának*" neveztünk el. Hasonlóan a beavatkozási dilemmához, az értékelő dilemmát is értelmezhetjük mind a szociálpolitika, mind a szociális munka szempontjából. Egyértelmű, hogy az 1834-es törvénymódosítás teremtette meg azt a szociálpolitikai rendszert, mely válogatásra, "szelekcióra" készítette a rendszerben dolgozókat. Ezért nevezzük az ilyen típusú szociálpolitikai rendszereket szelektívnek, szemben az emberek alanyi jogait hangsúlyozó, az ellátást a jogosultsághoz kötő, ezáltal a jogosultak között nem válogató univerzális szociálpolitikával. (Ferge, 1991)

A szociális munkában az értékelés dilemmája egy rendkívül bonyolult belső folyamat. Adott egy, az "érdemes" szegényt leíró, előítéletes norma egyrészt, és egy elkerülhetetlenül szubjektív értékekhez viszonyító szociális munkás ítélete egy másik emberről, másrészt. Természetesen a feladat megoldhatatlan: az egyik oldalon a szubjektív szimpátia, a segítő sajátos értékrendszere, egyéni

érzékenysége, a másik oldalon az eleve értékmotivált "norma". (A szelektív rendszer ellentmondásait valójában csak az univerzális rendszer oldja fel, illetve a csoportnorma alkalmazása valamelyest csökkenti.)

A következő szociálpolitikai szakaszban kísérlet történt az értékelő dilemma megoldására, s bár a kísérlet nem lehetett sikeres, olyan jelentőségű eredményre vezetett, ami lényegében lehetővé tette az első tudatos szociális munkás tevékenység kidolgozását.

Szociális munka a szociálpolitika második korrektív szakaszában (kb. 1850-1945 között)

A XIX. század közepére gyökeresen megváltozott Európa társadalmának többsége: "elzúgtak forradalmi", s ahol el is buktak (Habsburg Birodalom országai), vagy ahol ki sem tört (Oroszország), ott sem tudott a feudális rendszer fennmaradni. A kapitalizmus már a kezdetek kezdetén fejlődésének olyan szakaszába jutott, amit egy addig ismeretlen jelenség kísért: a századfordulón tört ki az első tőkés túltermelési válság. Ez egyrészt felerősítette a kapitalizmus veszteségeinek, s a nagyrészt rosszul fizetett és szörnyű körülmények között dolgozó munkásoknak a kapitalizmussal szembeni mozgalmait, és intenzívebbé tette a kapitalizmus megreformálását célul tűző szociális reformmozgalmak tagjainak a működését is. Erre az adott módot, hogy éppen a válságok következtében olyan vállalkozók - kis- és nagykereskedők, iparosok - is tönkrementek, akiknek az elszegényedését nyilvánvalóan nem az alacsony szintű egyéni morál - például a lustaság, a munkakerülés, a mértéktelen alkoholfogyasztás - okozta, hanem az egyéntől függetlenül ható, társadalmi-strukturális összefüggések, amelyeknek létét addig a közvélemény nem fogadta el.

A megelőző korszak angolszász világában a klasszikus liberális filozófia uralkodott. Ez teljesen érthető, hiszen a feudalizmus minden lépést ellenőrző, a szabadságot szinte kizáró, szigorúan hierarchikus világa után az akkori emberek számára valóban azt (is) jelentette, hogy *elvilleg* mindenki esélyt kapott a felemelkedésre. Ahogy létrejött a piaci sikerre építő és csak azt elismerő társadalom, a piaci szabadság elsődlegességét hangsúlyozó liberális eszmerendszer korlátai is kiderültek. Nem tudta jól kezelni azokat a viszonyokat, amelyeknek következményei a piac kárvallottjai vagy a piac áldozatai voltak. Nem tudott mit kezdeni ez a gondolatrendszer azokkal, akiknek képességeit a piac az adott időszakban nem igényelte, akik elvesztették - például baleset, betegség, szülés, öregedés, lelki trauma stb. következtében - a munkaképességüket, illetve akik eleve olyan szegény családba születtek, ahonnan a kitörés a törvényi szabályozás ellenére a valóságban nagyon ritkán, különös és tervezhetetlen szerencsés esetekben volt lehetséges.

Visszatérve a szociális reformmozgalmakhoz; a feladat a klasszikus liberális eszmerendszer megtagadása, egy ezt kifejező, a szociális problémákba való beavatkozást lehetővé tevő módszertan létrehozása volt. Ezt a kettős feladatot vállalta először az 1869-ben, Londonban alapított nőegylet, a *Charity Organization Society*, COS (Müller, 1992), s nem sokkal utána, nem kis részben már a COS kritikájaként is, a *settlement mozgalom* (Müller, 1992; Hegyesi, 1989).

A szociális munka történetében a COS-t tekinthetjük az első szakmai szövetségnek. Ők, a már említett "*baráti látogatók*" voltak azok, akik a társadalmi változások hatására komolyan vették azt a tényt, hogy a személyes tulajdonságok megismerése már nem ad elegendő támpontot az "érdemesek" és "érdemtelenek" megkülönböztetésére. Új adatgyűjtési módszerük, az esettanulmány vagy mai néven környezettanulmány (angol nevén a casework, ebből a szóból származik a ma használatos eseti munka kifejezés) a klienst és szűkebb, illetve tágabb társadalmi környezetét vizsgálta, így igyekezett az egyéni és társadalmi összetevőket szétválogatni. Az értékelési dilemma természetesen továbbra is a munka keretét jelentette, de a társadalmi összetevők megjelenése a kor segítőinek gondolkodásában a szakma későbbi fejlődésére nagy hatást gyakorolt. Az addigi szociális tevékenységet ugyanis a morális-etikai szemlélet uralta, amely azt hirdette, hogy csak az kerül bajba, aki nem követi a puritán, vallásos morált (főleg a szorgalom, a munkaszeretet és a takarékoság normáját hangsúlyozták), vagy etikai vétséget követ el (lop, iszik, verekszik stb.) (Pritchard Taylor, 1994). Az "érdemesek" azok a szegények, akik nem önhibájukból kerültek bajba, hanem azért, mert például öregek, betegek vagy árvák, és így kivételes elbánásban részesülhetnek. A COS hölgytagjaira még ez a szemlélet volt jellemző, így a megoldás keresése során az "érdemteleneket" a morálisan elfogadható útra kívánták visszavezetni. Az azonban, hogy az "érdemesség" csoportjába mostantól fogva be lehetett kerülni a társadalmi struktúra problémáiban gyökerező okok miatt is, megteremtette

a lehetőségét egy évtizedekkel később megerősödő fejlődési irány, a pszichoszociális szemléletű szociális munka kialakulásának. (Pritchard-Taylor, 1994).

A COS nem akarta korrigálni a fennálló rendszert, sőt, munkájuk során a kliensek számára a helyi viszonyok elfogadását, az azokba való beilleszkedést ösztönözték. A problémák kezelési módját mégis az első szociális munkának tekintjük, s ma is - megváltozott filozófiával, módszertannal és céllal - a legáltalánosabban használt szociális munkás tevékenységnek tekintjük az esetkezelést. Mai neve általában "szociális munka egyénekkal és családokkal". Nem tekintjük azonban többé módszernek: az egyéni és családi munka olyan *színtere* a szociális munkának, ahol a szociális munkások sokféle módszert használnak.

A COS hamarosan elterjedt a tengeren túlon, s a századforduló környékén igazi karriert futott be az Egyesült Államokban.

A *settlement* mozgalmat 1877-ben, Londonban szociológusok indították el, erős társadalomkritikai tartalommal és a szociális problémákkal küzdők iránti morális elkötelezettséggel. Az Arnold Toynbee vezette, s a londoni szegénynegyedek életét feltérképező kutatás eredményeként Samuel Barnett, anglikán lelkész és a hozzá csatlakozó fiatal szociológusok meghirdettek egy új elvet, amely szerint: ha valóban meg akarod érteni és változtatni a szegények életét, akkor ott kell élned, ahol ők, s velük együtt, közösen kell kimunkálnod a szegénységből kivezető utat. A kivezető út legfontosabb összetevőjének a "tudást" tekintették: a szegénynegyedekben "letelepedett" (ennek angol megfelelője alapján kapta nevét a mozgalom) vagy egy-egy szemesztert ott dolgozó értelmiségiek, egyetemisták írni, olvasni, ügyeket intézni, vitatkozni, érdekeiket képviselni tanították a környéken lakókat. A *settlement* maga egy központi épület, ami helyet adott mindazoknak a találkozóknak, amelyeket az adott időben fontosnak tartottak (Hilscher, 1989; Balipap, 1989). Joggal tekinthetünk ma úgy a *settlement* munkatársaira, mint a szociális munka másik nagy elődjére. Az itt kialakított megközelítési módokból fejlődött ki a csoportmunka és közösségi munka, amelyeket sokáig szintén módszereknek tekintettek. Ma, hasonlóan, az *egyéni és családi munkához*, a csoportokat és közösségeket is sokféle módszerrel megközelíthető *színtereknek* tekintjük. A gondolat, hogy a kliensekkel együtt, zárt csoportban vagy nagyobb, lazább közösségek keretében nagyon hatékonyan lehet dolgozni, a londoni és a hamarosan létrejött más *settlementekben* született meg, amely mozgalom - hasonlóan a COS-hez - átlépte az ország határait, s Magyarországtól Ausztráliáig világszerte elterjedt, és sok, nagyszerű szociális munkást adott a világnak.

A korrektív korszakban az állami szintű szociálpolitika is továbbfejlődött. A "beavatkozás" rendkívül fontos eszközzel gyarapodott: a középkor óta létező, önkéntes, vagy piaci alapon működő biztosítótársaságok példáját átvéve Bismarck Németországban bevezette az első társadalombiztosítási rendszert. (Ferge, 1987) Ez az egyéni döntéshez kötött segélyezés helyett jogosultságot jelentett a rendszerbe bevontak körében, s ezzel megteremtette a következő évtizedek szociálpolitikájának második nagy rendszerét, a *biztosításon alapuló pénzügyi ellátási rendszert*. Az első, természetesen a szociálpolitika humánszolgáltató része, melynek jelentős részét a szociális munkások alkotják.

A szociálpolitika európai fejlődésének ezt a második *modelljét "német utas modellnek"* nevezzük, jellemzője, hogy a szociális problémák megoldásának elsődleges szereplőjét nem a helyi közösségek jelentik (mint Angliában), hanem az *állam*.

Bár e fejezetnek nem célja a szociálpolitika, s ezen belül a szociális munka fejlődésének részletes bemutatása, annak ki kell derülnie, hogy a szociális problémák kezelésének története során egyre bonyolultabb viszonyokra születtek egyre bonyolultabb válaszok. Nem véletlen, hogy a századforduló végén megfogalmazódott az az igény, hogy a szociális ügyekkel foglalkozóknak szükségük lenne olyan képzésre is, ami mindenkinek ugyanazt a tudást adja át. Addig ugyanis csupán a "látogatók", majd a COS-hölgyek képzése folyt, mégpedig oly módon, hogy az újonnan jelentkező a mester mellett elleste a fortélyokat. Ez a fajta tréning sok értékes egyéni készséget, bölcsességet, fogást hagyományozott át, ugyanakkor teljesen kiszolgáltatta a "diákot" az adott mester ízlésének, felkészültségének, értékrendjének. Nem meglepő, hogy éppen Németországban, Angliában és Hollandiában kezdték a szociális területen dolgozók képzését - s természetesen a COS és a *settlementek* jártak élen a képzések megszervezésében. Lényegében egy időben ugyanezek a szervezetek az Egyesült Államokban is nagy lendülettel kezdték a képzések szervezését, és meg sem

álltak az egyetemi szintig. (Kendall, 1994)

A szociális munka szakmává válásának kezdete

Itt kapcsolódhatunk a COS amerikai megjelenésekor elhagyott fejlődési vonalhoz. A század elején ugyanis hirtelen az Egyesült Államok vált a szociális munka fejlődésének központjává, Mary Richmond és Jane Addams (Müller, 1992) munkásságának eredményeként, valamint Sigmund Freud hatásának köszönhetően.

Mary Richmond a baltimore-i COS vezetőjeként, Jane Addams pedig a chicagói settlement, a Hull House vezetőjeként a múlt század végén (1889-től) a kor legmagasabb színvonalú szociális munkájának megfelelő szolgáltatást valósították meg. Mindketten felismerték a képzés fontosságát, de Mary Richmond volt az, aki elsőként egy empirikus kutatás keretében módszeresen feltárta az *egyedi esetelemzés* - a casework - belső összefüggéseit, s ezzel megteremtette annak tanítható törzssanyagát. A kutatásán alapuló könyv *Szociális diagnózis* címen 1917-ben jelent meg. (Müller, 1992). A könyv megjelenése több szempontból is kapcsolódott a szociális munka szakmává válási folyamatához. 1915-ben, a szociális munkások és szociológusok évi rendes, már évtizedek óta közösen tartott konferenciáján ugyanis a Carnegie Alapítvány egy befolyásos kurátora, Abraham Flexner, aki az egyetemi képzésre juttatott pénzekről döntött, előadása során kemény kritikával illette a szociális munkás szakmát. Érvelése szerint az nem való felsőfokú képzésbe, mert nincs körülhatárolható, egységesen leírható problematikája, módszertana és tudományosan megalapozott, tanítható elméleti törzssanyaga. A kritika igazságtalan volt annyiban, amennyiben egy nagyon fiatal szakmán kért számon olyan jellemzőket, amelyek kimunkálásához sokkal hosszabb idő, több tapasztalat és szakmai-elméleti erőfeszítés szükséges. Annyiban jogos volt, hogy akkoriban szociális munkán minden esetben a különböző problématerületeken végzett szociális tevékenységet értették, de hiányzott a szakma egészét meghatározó koncepcionális rendszer, s ennek megfelelően hiányzott egy átfogó, célszerűen szervezett képzési elv, ami mindenütt alkalmazható lett volna. Mary Richmond volt az, aki a szakma nevében "felvette a kesztyűt". Könyve az első válasz volt erre a nagyon komoly kritikára, ami egyébként 1915 óta arra ösztönzi a szakma mindenkori képviselőit, hogy folyamatos elméletalkotással és tudományos kutatással építsék és szilárdítsák a szociális munka tudásbázisát a felsőfokú képzést igénylő szakmák rendszerében.

Ehhez kapcsolódik Mary Richmond teljesítményének második jelentősége, a már említett, empirikus kutatáson alapuló módszeres leírás. A módszer maga azon a hipotézisen alapult, hogy a klienssel, családjával és környezetének tagjaival készített interjúk elemzése alapján meg lehet érteni azt a problémát, amivel a kliens küszködik. Így fel lehet állítani a diagnózist, s annak alapján meg lehet tervezni a terápiát. A módszer a klasszikus orvosi modellt követi, de teljesen egybecseng az Amerikában óriási népszerűségnek örvendő, s itteni előadásait követően abszolút szaktekintélynek számító Sigmund Freud (1913) pszichoanalitikus módszerével.

Freud és Richmond nyomán alakult ki az Egyesült Államokban a *diagnosztikai iskola*, ami az eredményei mellett egy konzervatív üzenetet is hordozott: a hiba a kliensben van, amit a szakember (a pszichoanalitikus vagy a szociális munkás, főleg ha pszichoanalitikusan képzett) meg tud gyógyítani. Ez a szakmai filozófia teljes mértékben megfelelt a szociális problémákat még a XX. században is inkább önhibának tartó amerikai közvélekedésnek, és szemlélete miatt nevezi Colin Pritchard és Richard Taylor *pszichopatológiai irányzatnak*. (Pritchard-Taylor, 1994) A diagnózis-módszeren keresztül Mary Richmond volt az, aki először (a modell összes problémájával együtt) talált egy olyan elméleti megoldást, ami - legalábbis rövid időre - megteremtette a szociális munka átfogó, általános, minden területen használható koncepcióját. Azonban a drága képzést igénylő és az egyént a fennálló rendszerekhez igazítani akaró filozófiája miatt mégsem vált Mary Richmond életműve azzá, amivé szerzője szeretne volna, vagyis: a szociális munkát szakmává egyesítő elvvé. Az ő munkásságával kezdődött meg a szociális munka elméletének és gyakorlatának átfogó, általános kimunkálása, és ez a törekvés tulajdonképpen sikeresen folytatódott nemzedékeken keresztül. Ugyanezt igyekeztek elérni a társadalmi reformot célul kitűző *settlement* mozgalom és a múlt helyett a jelen és jövő vizsgálatára koncentráló *funkcionalista* (később *humanista*) iskola tagjai, a Milford-konferenciába tömörült és a második általános modellt 1929-ben kidolgozó szakemberek (Hegyesi, 1994), illetve az európai irányzatok, így a német szociálpedagógia, a francia animation és a holland kulturális munka

képviselői is. (Lorenz, 1994)

A korrektív korszak világméretű szakmai fejlődést hozott, amit a II. világháború kataklizmája zárt le. Utána azonban egy új korszak kezdődött a szakma történetében éppúgy, mint a szociálpolitikában.

Szociális munka a szociálpolitika harmadik, jóléti állam szakaszában (kb. 1945-1980)

Az előző korszakról írtak annyiban kiegészítésre szorulnak, hogy a jóléti állam elméleti-filozófiai, sőt, bizonyos értelemben gyakorlati előzményei éppen a korrektív korszakban keletkeztek. A XX. század első fele ugyanis először Európában, azután Ázsiában a tőkés világgazdaság belső konfliktusainak jegyében telt. A világ újrafelosztásáért, a gyarmatokért és piacokért folyó versengés az első világháborúba torkollott. Az azt követő szegénység tömegeket radikalizáló következményeként elsőként Oroszország kiszakadt a kapitalizmus világrendszeréből, s hamarosan már a második világháború felé sodorta a világot a német fasizmus. A 30-as évek zsugorodó demokratikus rendjére vigyázó tőkés országokban világossá vált, hogy ha nem tudnak egy jobb megoldást találni a gazdasági problémákra, akkor a szociális kihívás miatt fennáll a veszély, hogy a demokratikus tőkés rendszerek helyét jobb- vagy baloldali diktatúrák veszik át. A közgazdaságtan elméleti, majd gyakorlati ajánlata a keynes-i gazdaságtan volt, amely nagyon leegyszerűsítve azt ajánlotta, hogy a gazdaság növekedésének hajtóereje a fogyasztás legyen. (Keynes, 1977) Mindenáron a belső fogyasztást kell növelni, s ehhez nem kell külső gyarmatokat birtokolni. Az állam szerepének a rendszer beindításakor meg kell nőnie, s később is azon a szinten kell maradnia azoknak a rétegeknek az esetében, amelyek nem rendelkeznek fizetőképes kereslettel. Foglalkoztatásukra (s annak ellentételezéseiképpen, segéllyel, bérrel való ellátásukra) szolgáljanak az állami megrendelésre létrejött nagy közmunkaprogramok. Természetesen, e rövid leírás mögött is felismerhetők az 1936-ban meghirdetett roosevelti New Deal elvei és gyakorlata, amely az állampolgárért felelős állam - jóléti állam típusú - szociális beavatkozásának előfutára volt. Az összefüggés nem véletlen, hiszen Keynes "revelációt kiváltó könyve" ebben az évben jelent meg. (Berend, 1982) A keynes-i fogyasztói állam és annak szociálpolitikai következménye mellett a jóléti állam másik nagyon fontos előkészítője a skandináv szociáldemokrata mozgalom volt, amely komolyan vette a Szovjetunió által hirdetett (de meg nem valósított) szociális célokat a munkavállalók jogvédelméről, egyenlőségéről és társadalombiztosítási ellátásáról. S végül nagy hatása volt Beveridge tervjavaslatának az egészségügy reformjára a háború utáni Angliában. (Ferge-Lévai 1991)

Szociális ellátás a szocialista országokban

A második világháború után a szociálpolitikának két, egymástól teljesen eltérő jóléti állam paradigmája alakult ki. A szocialista országokban a szociális ellátás állami monopóliummá vált, s az egypártrendszer legitimáló funkciója a szociális funkcionál is fontosabbá vált. (Gayer-Gondos-Hegyesi, 1992) A szociálpolitika alapvető formája ennek értelmében a társadalombiztosítás és a természetbeni juttatás lett. A szociális munkát viszont az állam nem ismerte el, a humánszolgáltató intézményeket bezárta, s a szociális-humán-mentális problémákat sokáig a múlt örökségének tekintette.

Magyarország szociálpolitikai fejlődése ugyanakkor jelentősen eltért a többi közép-kelet-európai országtól. Több szociális intézményt, hálózatot alakítottak ki, főleg 1968 után, és hosszas előkészítéssel 1989-ben megindult a felsőfokú szociálismunkás-képzés. (Hegyesi, 1994)

A klasszikus jóléti állam modelljei Nyugat-Európában

A klasszikus jóléti állam második világháború utáni modelljei Nyugat-Európában, Észak-Amerikában és Ausztráliában alakultak ki. A helyi kulturális hagyományoktól, a gazdaság teljesítőképességétől és a piaci, civil és állami szociális szerepvállalás tradicionális formáitól függően kialakult liberális angolszász, konzervatív nyugat-európai, családi dél-európai, és szociáldemokrata skandináv modellek mindegyikében fontos szerepe volt az államnak. (Mishra, 1984; Esping-Andersen, 1990; Ferge-Lévai, 1991) A szociáldemokrata megoldások esetében az állam biztosította a pénzbeni segítyt is és a szolgáltatást is, az angolszász modellben inkább az jellemző, hogy a szolgáltatást non- profit és profitorientált intézmények nyújtják, de az állam jelentős összegekkel támogatja a működésüket, s kiterjedt segélyezési rendszereket hoz létre a legrosszabb helyzetűek

támogatására. A kettő között levő jóléti államok a szubszidiaritás elvét szem előtt tartva próbálják a társadalom egyházi és családi-közösségi struktúráit anyagilag támogatni, s csak akkor hoznak létre intézményt, ha ezek nem működnek megfelelően.

A megoldások sokfélék, de közös jellemzőjük az állami szerepvállalás, ami megmutatkozik az évi költségvetésnek a szociális, egészségügyi és kulturális-oktatási területekre kifizetett magas részarányában, s abban az államfilozófiai hitvallásban, amit Marshall fogalmazott meg a legáltalánosabban: az állampolgárokat, társadalmi tagságuknál fogva, nemcsak polgári és emberi, hanem szociális jogok is megilletik. (Marshall, 1965)

A különböző jóléti modelleket kifejlesztő szociálpolitikai rendszerek természetesen némileg eltérő módon definiálták és használták a szociális munkát. Nincs mód itt ennek a nagyon sokrétű és színes szakmai világnak a részletes bemutatására, csak a közös vonások rövid elemzésére.

A szociálpolitikai rendszerek közös jellemzői

E modellek közös vonása a szociálpolitikai rendszerekből levezethető dilemmák léte. A beavatkozási dilemma mind szociálpolitikai, mind szociális munkás szinten megmarad, sőt, a jogosultsági és a paternalisztikus-állami gondoskodási szemlélet erősödésével a beavatkozás jól felhasználható ideológiai támaszt kap a dilemma eldöntésére. Nem véletlen a szélsőségesen beavatkozásellenes, antipszichiátriai mozgalom kialakulása a fentiek tagadásaként, amelynek atyja, talán nem véletlenül, a magyar származású Thomas Szász elutasít minden helyzetet, amibe egy pszichiáter, orvos vagy szociális munkás a kliens engedélye nélkül beléphetne, beavatkozhatna, akár a kliens érdekében is. (Szász, 1961)

Kontroll- és elkötelezettségi dilemma

Tény, hogy az állami szociálpolitikai struktúrák felerősítik az ellenőrzést is, hiszen például mind a közpénzek felhasználását, mind az abból fizetett szolgáltatások minőségét ellenőrizni kell. Ennek a következménye a kontroll-dilemma. Dilemma, mert a növekvő állami szociálpolitika együtt jár a helyi autonómia, önállóság csökkenésével, ami pedig bizonyára nem célja az állami szociálpolitika fejlődését egyébként támogató mozgalmaknak. (Természetesen, az állami bürokráciának is egyszerűbb adott esetben a munkája és nagyobb a hatalma, ha egyedül uralja a „terepet”). A kontroll-autonómia dilemmát leginkább a szubszidiaritás elvével próbálták feloldani, vagyis az állam csak akkor avatkozik be szociálpolitikai eszközökkel, ha a helyi kezdeményezések nem hoznak megoldást.

A szociális munka szintjén szintén felismerhető a kontroll-autonómia dilemma. A szociális munkás például a modern szociális szerződés elvének megfelelően könnyen kényszerülhet olyan helyzetbe, hogy elfelejtkezik arról, hogy a kliens gyakran éppen azért került ilyen helyzetbe, szorul segítségre, mert nem tudja betartani a legegyszerűbb megbeszéléseket, szerződéseket sem. Ahelyett, hogy ezt a probléma részének tekintené, kontrollálni kezdi a kliens idejét, mivel valamiért, például pénzügyi okok miatt, csak maximált számú találkozásra van módja. Gyakori kontroll- (és értékelő) dilemma jellemzi a segélyek szétosztójának a munkáját is. Például, ha a munkanélküli segély mellett - ami adott esetben nagyon kevés is lehet - a kliens semmiféle esetben sem végezhet munkát (s ez az általános rendelkezés), az ezt kontrolláló szociális munkás egyrészt csökkenti az ügyfél autonómiáját, másrészt belekerül egy másik dilemmába is, amit *elkötelezettségi dilemmának* nevezünk el. (Loewenberg-Dolgoft, 1994; Hordós, 1997) Előfordulnak olyan éles helyzetek, amikor a szociális munkás kliens melletti elkötelezettsége szembekerül saját munkaadójához kötődő alkalmazotti státusával. Igazi kontroll- és elkötelezettségi dilemmát okoz a szociális munkásnak az a kliens, aki mégis dolgozik - feketén. Ha a szociális munkás jelenti az esetet, a kliens elveszti a munkanélküli-segélyt, ha viszont nem jelenti, s mégis rájönnek, a szociális munkás veszti el az állását. Ilyen jellegű dilemmahelyzetekkel telített a szakma. Ez a szépsége és egyben nehézsége is. Nehézsége, mert nincsenek minden helyzetre alkalmazható megoldások, és szépsége, mert ez folyamatos, intellektuális és érzelmi kihívást jelent a szociális munkásoknak. További nehézséget okozhat - s a sok bizonytalanság miatt nagyban hozzájárulhat a szociális munkások elfáradásához, kiégéséhez -, ha a szociális munkás egyedül dolgozik, nem osztja meg bizonytalanságait, dilemmáit másokkal. Ekkor esetleg kialakul az inkompetencia érzése, s egy idő után a szociális munkás fáradt, beletörődött,

esetleg cinikus lesz, s így sok hasznát semmiképpen nem hozó, inkább több kárt okozó munkatárssá válik. Ezt megelőzendő van szükség arra, hogy egyrészt az iskolák a leendő szociális munkásokat megfelelően felkészítsék a szakmára, hogy azok önismerettel, önvédelmi technikákkal és jó önértékeléssel felvértezten kezdjék el a munkát. Másrészt a szociális munkásoknak egész életük során részt kell venniük egyéni vagy csoportos szupervízióban, esetmegbeszéléseken. A dilemmák adekvát megoldásait a szakma egészének folyamatosan kell megtalálnia, felhasználva a növekvő tapasztalatokat, az Etikai Kódex ajánlásait, s a csoportdinamikában rejlő kreatív erőt, amelyek egyrészt új megoldásokat hoznak létre, másrészt óvó-védő szakmai-mentálhigiénés hálót biztosítanak a szociális szakemberek részére.

A jóléti állami szociálpolitikai korszakban ugyanakkor az értékelési dilemma szerepe csökkent, azzal arányban, ahogyan a szelektív szociálpolitika helyét átvette az univerzális, jogokon alapuló ellátás.

Radikális irányzat

Talán különösen hangzik, de éppen abban a korszakban, amikor soha nem látott színvonalra emelkedett a szociálpolitikai ellátás, fogalmazódott meg a szakmán belül a legradikálisabban a jóléti állam baloldali kritikája is. Képviselői az elért eredményeket csak a kapitalizmus békés menetéhez elengedhetetlenül szükséges, a tőkésektől kicsikart profitengedményeknek látták. A szociális problémák valódi megoldásának egyetlen lehetséges formáját a rendszer megváltoztatását célul kitűző forradalomban jelölték meg. A Pritchard és Taylor (1994) által radikális politikai irányzatnak nevezett szociális munka nagyon fontos kérdéseket vetett fel, s meghatározó szerepe volt például a közösségi szociális munka népszerűsítésében. (Mayo, 1975)

A korszak fő irányzata azonban a 70-es évekre kidolgozott, majd a 80-as években továbbfejlesztett általános szociális munka, amelyben feléled és dominánssá válik a pszichoszociális szemlélet. Több évtized és négy generáció munkája nyomán a szakma elfogadható válaszokat talált Flexner 1915-ös kérdéseire. *A problémamegoldó modellben* (Perlman, 1957) és *a krízismodellben* (Caplan 1964) olyan szakmai cselekvésszervező elvrendszereket találtak, melyek a probléma adott területétől függetlenül írták le a szakszerű munka sajátosságait. Ezek tehát átfogják az idősgondozástól a munkanélküliekkel végzett szociális munkáig az összes szakmai területet, közös professzionális szemléletet biztosítva a szociális munkásoknak.

A másik fontos eredmény, hogy a szakma tudományos eszközöket dolgozott ki illetve vett át más társadalomtudományoktól, s így módon a szociális munkások ma már képesek a szociális problémák tudományos szemléletű *konceptualizálására*, vagyis elemzésére, megértésére és azok (meg)oldása érdekében teendő lépések meghatározására. Egy ilyen, széles körben elterjedt tudományos szemlélet pl. az ökológiai megközelítés, ami az ember és környezet kölcsönhatására, azok együttes kezelésére, a hatáselemzésre koncentrál. Ezzel egyúttal meghaladja a hajdani "érdemes-érdemtelen" szemléletet, hiszen nem az egyéni felelősséget vizsgálja csupán, hanem a strukturális összefüggéseket is, de elkerüli a radikális szemlélet csapdáját, amely szerint az egyén minden tette és problémája társadalmi helyzetétől determinált. Az ökológiai szemlélet Welch (1987) rendszerében például olyan társadalomtudományi megközelítést jelent, ami a szociális munka minden területén biztosítja annak generikus-tudományos értelemben vett átfogó jellegét. A szociális munka tehát kettős értelemben *általános*: egyrészt '*generális*' értelemben, amennyiben minden területen használható tudást biztosít például a problémamegoldó modell rendszerén keresztül, másrészt az előzőekben leírt '*generikus*' értelemben.

Ebből logikusan következik az, ahogyan Pincus és Minaham (1973) definiálták a szociális munkát, az egyént (családot, csoportot, közösséget) egy rendszerben elemezve környezetével, s belehelyezve a szociális munkást a szociálpolitika szakmai rendszerébe, amelyben egy időben feladata a problémák megoldása és azok lehetőség szerinti megelőzése. Tehát a szakma egy időben négy célt igyekszik elérni.

1. Erősíteni a kliensek problémamegoldó és -kezelő képességét.
2. Összekötni a klienseket a forrásokkal, s lehetőség szerint erősíteni a közöttük lévő kapcsolatot (forráson érteve mindent, ami a kliens problémamegoldása során szóba jöhet,

mint lehetőség).

3. Ezeket a forrásokat hatékonyan és emberközpontúan működtetni.
4. Befolyásolni a szociálpolitikát annak érdekében, hogy a probléma-megelőzés irányába mozduljon el.

Egy szociális munkás ritkán tud mind a négy célért egyforma intenzitással küzdeni. Ezért is olyan fontos, hogy a szakma megszervezze saját magát, és így megfelelő belső munkamegosztással mind a négy cél megvalósítására képes lehet.

Az általános szociális munka megteremtése érdekében folytatott tevékenység során a kutatók, oktatók és gyakorló szakemberek kidolgozták a felsőoktatásban oktatók törzsanyagát is. Ez a szakmai értékek és az elméleti és gyakorlati ismeretek megtanítását és készség szintű gyakoroltatását, valamint a hallgatók személyiségének a szakmára való felkészítését jelenti. Ezek egyben a szociális munkás eszközei is (Woods, 1994), amelyek kidolgozottsága, belső koherenciája és szakmai színvonala Abraham Flexnert is meggyőzné. Az általános szociális munkának nagy értéke a nyitottsága, mely lehetővé teszi, hogy az emberről és a társadalomról, a szociális szolgálatokról és az új módszerekről szerzett ismeretek és készségek folyamatosan beépülhessenek a szakmai törzsanyagba. Ugyancsak erőssége, hogy nem függ a különböző szociálpolitikai rendszerektől. Az természetesen igaz, hogy minél szelektívebb és szegényebb az adott szociálpolitika, a szociális munkás annál inkább belekényszerül a szociálpolitikai paradigmára jellemző dilemmák fogságába, és szinte törvényszerűen felerősödnek a morális-etikai és pszichopatológiai, tehát az egyéni felelősséget és önhibát hangsúlyozó szemléletek is. (Pritchard-Taylor, 1994) A szűkülő források és a megelőzéssel nem sokat törődő szociálpolitika korlátozza a szociális munkások mozgásterét, és ilyenkor még fontosabb a szakmai szupervízió és együttműködés, mert a szociális munkások könnyen egyéni sikertelenségként és folyamatos szakmai kudarként élhetik meg a szociálpolitikában is lecsapódó társadalmi strukturális problémákat.

Ezek a strukturális problémák egyébként már az 1980-as évek elején megjelentek, és ezzel kezdődött a szociálpolitika negyedik szakasza.

Szociális munka a szociálpolitika negyedik, jóléti társadalom szakaszában (kb. 1980-tól 2000-ig)

Nem véletlenül kezdődik ekkor az új szakasz. 1979-ben Nagy-Britanniában hatalomra került Margaret Thatcher miniszterelnök, 1980-ban az Egyesült Államokban Ronald Reagan elnök éppen az általuk túlméretezettnek - vagyis túl drágának és alacsony hatásfokúnak értékelt jóléti államot kritizáló programjukkal nyerték meg a középosztály és természetesen az adók csökkentését mindig is igénylő leggazdagabb rétegek szavazatait. Ez akkor még csupán egy szokásos jobboldali kormánycserének látszott. Ma már lezajlottak azok a világpolitikai jelentőségű folyamatok is, amelyek akkor kezdődtek. Reagan elnök ugyanis az akkor megtakarított dollármilliárdokból finanszírozta az afganisztáni háborúban anyagilag és erkölcsileg megrendült Szovjetunió ellen a hidegháborús fegyverkezési verseny (akkor még csak nem is sejtett) utolsó csatáját, a "csillagháború"-ra alkalmas űrrakéta-arsenál kifejlesztését. Thatcher pedig ezen a módon igyekezett rendbe hozni az "Európa betegeként" számon tartott brit gazdaságot, amelynek harminc év alatt a fél világot gyarmati sorban tartó világbirodalmát feladva kellett megtalálnia az új helyzethez való alkalmazkodás gazdasági-társadalmi eszközeit.

Miközben az angolszász világ két vezető hatalma - sajátos politikai szempontjaikból következő racionális okokból - aláásta az éppen e két országból kiindult, bár ugyanakkor egymásétól nagyon eltérő jóléti állam rendszerét, kiderült, hogy ez az irányzat megrendítette a szociálpolitikát világszerte. Mishra már 1984-ben könyvet írt a jóléti állam válságáról, Norman Johnson pedig annak átalakulásáról értekezett 1987-ben. A válság részben koncepcionális, részben gazdasági jellegű. Koncepcionális, amennyiben - lényegében a kontroll-dilemma valós problémáit felnagyítva - a jóléti állam ellenfelei azt túl bürokratikusnak mutatták be, olyannak, ami elpusztítja a társadalom autonóm, civil és nonprofit szervezeteit.

Az angolszász reform alapgondolata szerint a csökkenő állami forrásokat a társadalom pótolja. Ezt a gondolatot konceptualizálták a finn szociálpolitikusok oly módon, hogy mentendő a

jóléti állam fő célkitűzéseit, de az állam vezető szerepét kiegészítve a társadalom egyenrangú részvételével, kidolgozták a "jóléti társadalom" koncepcióját. (Ferge, 1989) Ez a modell még nagyobb jelentőségűvé vált a Szovjetunió és az államszocialista rendszerek összeomlásával. Kétségtelen ugyanis, hogy a jóléti állam szociálpolitikai modelljének kidolgozásában komoly hatása volt a szociális problémák megoldását a rendszer fő ideológiai céljának tekintő szocialista országok versenyének. Ahogyan csökkent, majd lényegében megszűnt ez a kihívás, az adók csökkentésében érdekelt rétegek - a piaci versenyre hivatkozva - minden régióban elkezdtek a jóléti állami ellátás reformját. Ez egyes helyeken az ellátások finanszírozási forrásainak nagymértékű csökkentésével járt (angolszász országok, nyugat-európai konzervatív szociálpolitikai modellt követő országok, közép-kelet-európai volt szocialista országok), s van, ahol "csupán" a növekedés üteme lassul le, de nem történik lényeges visszalépés az állam szociális felelősségvállalásában (skandináv országok).

Így jutunk el ahhoz a helyzethez, amit az előző alfejezetben már bemutattunk. Nem lehet más a következtetés a szociális munka számára Magyarországon sem, mint az, hogy ezzel az új helyzettel szembe kell néznie, és fel kell rá készülnie. Jóval kevesebb az állami forrás, a csökkenő jogosultságok és a növekvő állami és önkormányzati szelektív rendszerek, továbbá a terjedő nonprofit intézmények (előnyeikkel és hátrányaikkal) rajzolják meg azt a területet, amelynek határai között a szociális munkásoknak szakmai munkájukat végezniük kell. Csak akkor tudnak ennek megfelelni, ha maguk is képessé válnak - a jobb és színvonalasabb ellátás biztosítása érdekében - saját szolgáltatásaik módszeres értékelésére, s az annak elérését biztosító források vegyes rendszerű biztosítására.

Szociális munka az ezredfordulón

A szociális munka professzionalizációja a második világháború után erőteljesen kötődött a jóléti államhoz, mely a szociális szolgálatok legnagyobb megrendelője és finanszírozója lett. Így a szakmának a jelenben – a jóléti államok krízisének vagy átalakulásának következtében – újabb kihívásokkal kell megküzdenie, és ismét át kell gondolnia, hogy az elmúlt húsz évben nagyon megváltozott viszonyok között miképp fogalmazhatja újra saját társadalmi küldetését. A konzervatív kormányokat az európai országokban baloldali kormányok követték, melyek viszont radikálisan szakítottak a régi baloldal kollektivistá, az állami jóléti gondoskodás paternalista megoldásait előnyben részesítő szemléletével. Az új baloldali politika „harmadik útja” az egyének és közösségek felelősségét állítja a középpontba, és ennyiben hasonlít az új jobboldal politikai elképzeléseihez, amiben újat mond, hogy az állam feladata e felelősségvállalás feltételeinek megteremtése. A feltételek megteremtése pedig elsősorban a munkaalkalmak teremtését, és ezzel a „beilleszkedés” elősegítését jelenti. (lásd ezzel kapcsolatban: Giddens, 1999; Lafore, 1993) Egyenlőre nem világos, hogy hol van a helye a szociális munkának ebben a politikában. (Jordan, 2000)

Ahogy az állam egyre inkább a civil szerveződésekre és a – korábban jórészt leépült – természetes támogató hálózatokra kíván támaszkodni a jóléti szolgálatok megszervezésében, és ezzel párhuzamosan visszafejleszti az állami szolgálatokat, a szociális munka fő terepévé is a magánszolgáltató szervezetek válnak. Ez a probléma – bár minden nyugati társadalom szociális munkáját érinti – a Brit Királyságban hozta magával a szociális munka mély krízisét. A krízis elmélyülését – a baloldali politikához erősen kötődő és a „harmadik út” koncepciójában helyüket nem találó szociális munkások csalódása mellett – két tényező idézte elő. Először is a brit szociális szolgálatokat a jóléti állam kiépülése idején elsősorban az állam hozta létre (igen csekély szerepe volt a szociális gondoskodásban a magánszektornak), így a szociális munka modern professzionális formája is az állami szolgálatokhoz kötődik. Másodszor az új jobboldal szociálpolitikája a szociálpolitikai rezsim reziduális elemeit (lásd: Esping-Andersen, 1991) erősítette, és ezen a helyzeten az új baloldal sem változtatott, az 1997-ben hatalomra került új baloldali kormány tovább folytatta a szociális szolgálatok leépítésének és a legrászorultabb állampolgárok rendelkezésére álló közösségi erőforrások szűkítésének politikáját. A munkahelyteremtés ugyan látványos eredményeket ért el, és főleg a legkritikusabb problémát, a fiatalok munkanélküliségét csökkentette, de jórészt olyan munkaalkalmakat teremtett, melyek a „dolgozó szegények” számát növelték, és nem változtatott a társadalmat kettészakító mély egyenlőtlenségeken. A krízis viszont élesebben veti fel a jóléti államok mindegyikére jellemző problémákat, és olyan új gyakorlati modellek kialakulásához vezet, melyek mindegyik nemzet szociális munkás szakmája számára új utakat mutatnak. Emiatt az utóbbi években a szakma élvonalbeli elméletalkotó munkájának legfontosabb fejleményei a brit szociális munkás

irodalomban jelentek meg.¹¹ Nézzük végig, hogy milyen problémákat tematizálnak a századfordulón a brit szociális munkában, és milyen válaszok születnek ezekre:

- Az új helyzetben újabb dilemma kialakulását látjuk, ami ismét heves harcok színterévé teszi a szociális szolgálatokat. Az új dilemma a korábban már elemzett beavatkozási dilemma új megjelenése. *Felelősség-dilemmának* nevezhetjük, ugyanis arról szól, hogy ki a felelős az állampolgárok jólétéért, maguk a polgárok, esetleg közösségeik vagy az állam, mely ezt a felelősséget csak korlátozottan kívánja vállalni a következőkben. De legalábbis hol húzódik meg az önfelelősség és a közfelelősség határa. Ez a probléma sajátos helyzetet hozott létre. Ugyanis a szociális munkások radikális szárnya minden erejével védi a jóléti állam korábbi vívmányait, amit a korábbiakban hevesen bírált. Eközben viszont a radikálisok korábbi követelése beépültek a szociális munkát szabályozó normák rendeletekben előírt körébe. (Langan, 1998) E követelések között szerepeltek mindazok az elvárások, melyeket a legszegényebb társadalmi rétegek érdekeit képviselő radikális baloldaliak, a feministák és a valamilyen szempontból 'mások' – idősek, etnikai és vallási kisebbségek, homoszexuálisok, fogyatékkal élők – emancipációs mozgalmak fogalmaztak meg, és amit ma az *oppresszió elutasító szemlélet* (antioppressive social work) fogalmában foglalnak össze a szociális munka elméletalkotói. (Lásd például: Burke és Harrison, 1998; Dominelli, 1996 és 1998) Az oppresszió elutasító gyakorlat kulcsfogalma az empowerment¹². *Az empowerment a szociális munka céljaként azt jelenti, hogy a szociális munkás tevékenységének lényege a szolgáltatás 'felhasználójának' segítése olyan tudások, készségek elsajátításában, valamint olyan források létrehozásában, amelyek szükségesek a környezetnek a felhasználó érdekeinek megfelelő átalakításához.* Az empowerment nem a hagyományos szakember-kliens viszonyra jellemző tekintélyrendet állítja fel a felek között, hanem az egyenrangú viszonyt hangsúlyozza. A kliens e viszonyban 'felhasználóvá' válik, aki igénybe veszi a szociális munkás szakértelmét. Az egyenrangúság egyben azt is jelenti, hogy a felhasználók részt vesznek a szociális szolgáltatásokkal kapcsolatos döntésekben, és módjuk van értékelni a megkapott szolgáltatást. Az oppresszió elutasító gyakorlat a szociális munkás tevékenységét a helyi közösséghez köti, ez megszünteti a korábbi nagy és elidegenedett bürokráciákhoz való kötöttséget, és a szociális szolgálatokat szervezetileg közelebb hozza a felhasználók mindennapi életteréhez, sőt beépíti abba. (Bamford, 1990, 89. és kk.o.; Dominelli, 1998; Burke és Harrison, 1998) Ez az új gyakorlati modell erősen átpolitizálja, az emancipációs törekvések színterévé teszi a szociális szolgálatokat. A szociális szolgálatok átpolitizálása hozta magával, hogy napjainkban ismét újjáéledt és megerősödött a szociális munka radikális irányzata (most éppen a 'kritikai szociális

¹¹Miközben brit kollégáink a szó szoros értelmében a szakma fennmaradásáért küzdenek a szigetországban. De nem ez az első olyan eset, amikor a krízis leküzdéséért tett erőfeszítések a szakmát magasabb szintre emelik. Ilyen volt már a huszadik század elején tapasztalt helyzet az Amerikai Egyesült Államokban (lásd fentebb Hegyesi Gábor beszámolóját Flexner bírálatainak következményeiről), amely a szociális munka modern professzióvá fejlődését eredményezte, vagy a hatvanas évek baloldali kritikájának következtében kialakult krízis, mely a hetvenes években az új professzionális modellek létrehozását eredményezte, ahogy azt a fenti elemzés már szintén bemutatta. A változásnak viszont lényeges eleme, hogy most nem az USA szociális munkája jeleníti meg a professzió megújulási törekvéseit, hanem sokkal inkább a brit szociális munka.

¹²Az 'empowerment' fogalmának lefordítása oly nagy nehézségekbe ütközik, hogy itt most jobb híján megtartottuk az eredeti kifejezést. A fogalom magját jelentő szó a 'power', mely nem fordítható le egy az egyben a 'hatalom' kifejezéssel, mellyel általában fordítjuk, ugyanis a körülményeknek az egyén vagy csoport érdekeinek megfelelő átalakításához szükséges általános képességet jelöli. Az empowerment fogalma azt a folyamatot jelenti, amelynek során a segítő a klienssel együtt azt vizsgálja, hogy milyen tudásokra, készségekre, forrásokra lenne szüksége a szolgáltatás kedvezményezettjének ahhoz, hogy érdekeinek megfelelően tudja alakítani a környezetét, és ezeknek a tudásoknak, készségeknek és forrásoknak a kifejlesztése a segítő munka tartalma. A fogalom fordítására sokféle kísérlet történt a korábbiakban. Szilvási Léna például megerősítésnek, Hegyesi Gábor hatalommal való felruházásnak, magam képessé tevésnek fordítottam. Az első csak a fogalom egy részét fedi le, a második – miközben kétségtelenül a kifejezés jelentéséhez legközelebb áll – magyartalan, a harmadik az empowerment fogalmát elődjével, a Gisella Konopka által használt 'enabling' terminussal teszi egyenlővé. Így végülis egyik kísérlet sem felelt meg a fogalom magyar körülírására. (A szerkesztő)

munka' néven, Leonard, 2001; Healey, 2001), és az oppressziót elutasító szemlélet megjelent a Szociális Munkások Nemzetközi Szövetségének (International Federation of Social Workers) 2000-ben, a montreáli közgyűlésen elfogadott nyilatkozatában is, mely a szociális munka lényegét igyekszik megfogalmazni a jelen társadalmában, és mely a szociális munkások központi törekvésévé az emberi és állampolgári jogokért, a társadalmi igazságosságért vívott küzdelmet teszi. (IFSW, 2000)

- Míg az új jobboldal a jóléti állam pazarló és hatástalan működését, a baloldal pedig az állampolgárok szabadságát korlátozó bürokratikus működését, valamint az áldozat vádlását jelentő önhibára hivatkozást kritizálta, addig a közvéleményt azok a brit gyermekvédelmi botrányok háborították fel, melyeket annak bizonyítékként értelmeztek, hogy a szociális szolgálatok képtelenek megvédeni a veszélyeztetetteket a veszélyeztetőktől¹³, mindehhez társult a brit állam fiskális válsága, ami a közvéleményt is érzékenyvé tette azzal kapcsolatban, hogy mennyire pazarló a jóléti intézményrendszer, értéket ad-e az adófizetők pénzéért. Mindez középpontba állította a minőségbiztosításnak, a jóléti szolgáltatások hatékonyságának és hatásosságának és a veszélyeztetettek megvédésének ('risk-management') kérdését. A brit rendszerben a minőségbiztosítás a szakmai sztenderdek (a gyakorlatot irányító normák) megalkotását, és a menedzseri munka új – a gyakorlatot szoros kontroll alatt tartó - modelljének a kifejlesztését jelentette. A szakmai sztenderdek és a minőségbiztosítási rendszerek erősítették a szociális munkások feletti vezetői kontrollt, és csökkentették a szakmai gyakorlat diszkrecionális mozgásterületét (ezt jelölik a *menedzserizmus* fogalmával), ami a professzionális gyakorlat bürokratizálódásához vezetett. (Bamford, 1990; Dominelli, 1996). A veszélyeztetés elkerülésére irányuló törekvések miatt viszont elsődleges szemponttá vált a felelősségre vonás (és nem a kliens veszélyeztetésének!) elkerülése, tehát a 'biztonságos gyakorlat'. Ez kevés helyet hagyott a segítői kreativitásnak, és lehetetlenné tette a segítővel a bizalmon alapuló kapcsolat kiépítését. A bizalom helyére a 'megbízhatóság' került, ami ellentmond a szociális munka értékalapjának, hiszen sajátos módon visszacsempészi az értékelő dilemmát a gyakorlatba. A megbízható kliens fog ugyanis 'érdemesnek' minősülni. (Smith, 2001)

Az Egyesült Államok minőségbiztosítási rendszere más utakon jár. A minőségbiztosítás egyrészt az oktatáson belül történik az elsajátított kompetencia (elméleti és gyakorlati tudás, valamint a szakmai értékrendnek megfelelő tevékenység) szigorú ellenőrzésével. Másrészt az egész nemzetet átfogó nagy szociális munkás egyesület (National Association of Social Workers) licenrátiúsréndszert fejlesztett ki, amelynek keretében az egyesület egy meglehetősen nehéz vizsga sikeres letétele után bizonyítvánnyal igazolja, hogy a pályán dolgozó szociális munkások (licenced social workers) rendelkeznek a munka szakszerű végzéséhez nélkülözhetetlennek ítélt kompetenciával. Mindehhez kapcsolódnak a kutatáson alapuló értékelő vizsgálatok (a programértékelés és az egyes esetek elemzése). Miközben ez a fajta minőségbiztosítás a szociális munkás szakma kompetenciakörébe utalja a szakmai gyakorlat feletti kontrollt, és így a professzionizmus magasabb fejlettségi fokát jelenti, ez a rendszer sem tudja elkerülni a 'listázó-kultúra' ('checklist culture') kialakulását. A minőségbiztosítási módszerek a viselkedést apró, megfigyelhető elemekre bontják, a segítő kapcsolat kvalitatív összetevőinek értékelését viszont nem teszik lehetővé. A segítői kreativitás ugyanis csak közvetett módon vizsgálható.

Miközben – a szakma prominens képviselőire hivatkozva (Dominelli, id. mű; Preston-Shoot és Jackson, 1996) – bíráljuk a minőségbiztosítási rendszereket, nem szabad elfelejtenünk annak felbecsülhetetlen hozadékát. A minőségbiztosítási rendszerek mögött ugyanis az az előfeltevés munkál, hogy a felhasználónak joga van a lehető legjobb minőségű szolgáltatáshoz, és ahhoz is, hogy az arra leginkább felkészültek értékeljék az ő érdekében és az ő véleményét meghallgatva a segítői

¹³ A korábbi ilyen botrányok leírását az olvasó megtalálja a következő tanulmányokban: Kerecsi, 1996, 44.o.; Minuchin, 1996; Jordan, 1992. A legutóbbi ilyen botrány a magyar médiában is szerepelt, ez volt a kilenc évvel ezelőtti 'Burgler-eset', amiben két kiskorú brutális módon halálra kínzott egy elrabolt kisgyermeket. A veszélyeztetéssel kapcsolatos gyakorlat problémái megjelentek az USA szociális munkás irodalmában is összefüggésben azokkal a törvényekkel, melyek lehetővé tették a műhiba perek indítását szociális munkások ellen is.

gyakorlatot. A kritikák nem is az intenciót bírálják, hanem egyrészt joggal kételkednek abban, hogy a segítő kapcsolat vizsgálható hasonló módon a termelési folyamathoz, másrészt rávilágítanak azokra a nem várt következményekre, melyek egy reziduális szociálpolitikai rezsimben óhatatlanul megkérdőjelezzik a minőségbiztosítás alapfeltevéseit. A forráshiányos helyzetekben tudniillik adott esetben maguk az ellátások nem teljesítik azt az elvárást – ami szakmai értékrendünk elsőszámú tétele –, hogy minden állampolgárnak joga van azokhoz a forrásokhoz, melyek lehetővé teszik az életminőség olyan minimumának elérését, ami lehetővé teszi az emberi méltóság érvényesülését, valamint a demokratikus folyamatokban való részvételt, (Ferge, 2000, 265.o.) Egy alapvetően igazságtalan rendszerben a felhasználók részvételével meghozott szolgáltatáspolitikai döntések szentesítik ezt a társadalmi igazságtalanságot. (Jordan, 1990) Továbbá ha – összefüggésben a veszélyek kezelésének előírásával – a szociális munka központi célja a kockázatok okvetlen elkerülése, akkor nemcsak a bizalom lehetetlen, hanem a segítő segített viszony alapmodalitása a bizalmatlanság, az ellenőrzés és a szabályok mindenáron való betartása lesz, ami lehetetlenné teszi a szociális munka értékalapjának érvényesítését. Ez csak arra a régi alapigazságra mutat rá, hogy nem lehet kontextusából kiszakítva értékelni egy társadalmi gyakorlatot, mert a társadalmi kontextus korlátozza az emberi intenciók valóra váltását.

- A következő tematika, melyet felvetnek a szociális munka élvonalbeli gondolkodói a posztmodern vagy késő-modern kor által felvetett, a tudás természetét illető problémákkal függ össze. (Habermas, Lyotard és Rorty, 1993) A jóléti államok felépülésének alapját a modernitás optimista világképe határozta meg. A modernitás eszmerendszere szerint bár a világ rossz, de jobbá tehető, és a tudományos eredményeknek a társadalomirányításba való beépülésével jobb is lesz a jövőben. (Wallerstein, 1996) A jóléti államok létrejötte is ezen a hiten alapult: a társadalmi problémák a társadalom működési zavarainak tekinthetők (funkcionalizmus), melyeknek okai tudományos vizsgálattal kideríthetők, a tudomány segítségével megtalálhatók a megoldás megfelelő technikái, a megfelelő technikákat azután a professziók működtetni fogják, és így a közjó képviselőjében beavatkozó állam ezeket a problémákat meg tudja oldani. Ez az elképzelés illúzióknak bizonyult. A jóléti államok beavatkozása, bár csökkentette, de nem tüntette el a társadalmi problémák jórészét, sőt miközben a korábbi problémák minden kezelési erőfeszítés ellenére újratermelődtek, újabb, az előzőeknél sokkal bonyolultabb problémák támadtak. A tudományok fejlődése világossá tette, hogy nincs egyetlen kitüntetett igazság, csak részigazságok vannak, melyek versengenek egymással a tudás piacán. A professziók kiterjedt, az állampolgároktól elidegenedett bürokráciákat hoztak létre, melyeknek megvannak a maguk érdekei, és nem működnek kielégítően azok a mechanizmusok – nevezetesen a civil kontroll intézményei – melyek biztosíthatnák, hogy ne a saját érdekeiket tegyék az első helyre a közérdek helyett. A tudomány jótékonyágába vetett hitet alapvetően megingatták a fegyverkezési hajsza és a környezetszennyezés tényei. Az állami gyámkodás ugyanakkor hozzájárult a helyi közösségek bomlásához és ezzel a demokratikus nyilvánosság és részvétel lehetőségének csökkenéséhez. És e mögött ott volt az 1970-es évek közepétől kezdődő hosszú gazdasági recesszió, mely a jóléti államok fiskális válságát idézte elő, és lehetetlenné tette a szociális biztonság intézményrendszerének korábbi mértékű növekedését. A posztmodern kor társadalmi átalakulásának kulcselemei ezek után a következők: a társadalmi változás felgyorsuló üteme; a különbözőség, a pluralitás növekvő jelentősége és ezzel új politikai mozgalmak valamint stratégiák megjelenése (az ökológiai mozgalom és a kisebbségi csoportoknak a 'mátság' köré szerveződő emancipációs mozgalmak); a relativitás mindent átható érzékelése, amely utat nyit az egyéni választásnak és szabadságnak (alternatív életstílusok, életutak, identitások); a realitás társadalmilag konstruált természetének növekvő mértékű tudatosodása. (Parton, 2000) Mindez a szociális munka számára – ugyanúgy, ahogy más professziók számára is – a korábbi professzionalizmus-modell válságát hozta. E korábbi modell – Jones és Joss terminusát használva a szakértői modell (1995) – előfeltevései azok voltak, melyeket fentebb már láttunk: a társadalmi és személyes vagy csoportokat érintő problémák okai megtalálhatók a jelenség tudományos vizsgálatának segítségével, ennek révén fellelhető a beavatkozás (problémamegoldás) megfelelő eszköze is, melyet a szakember a problémát megoldó ágens rendelkezésére bocsát, ez alapozta meg a szakembereknek a társadalomban elfoglalt helyét és tekintélyét.

A hagyományos professzionalizmus-modellt azok a kutatások is megkérdőjelezték, melyek a

szakmai kiválóság kialakulásának feltételeit vizsgálták a gyakorlati professziók esetében. E kutatások elindítója, Donald Schön a *reflektív professzionalizmus* fogalmában írta le a kiváló szakmai gyakorlat jellemzőit. (1991) Eszerint a professziók lényege, hogy egyedi, bizonytalan és a gyakran értékdilemmákat hordozó helyzeteket kezelnek, ezért a professzionális gyakorlat feladatainak csak kis hányadát lehet pusztán a megismert technikák segítségével kezelni. Schön szerint a professzionális gyakorlat inkább hasonlít a művészi alkotáshoz, mint a technikus munkához, mivel a gyakorlati helyzetek megértése és a helyzet összetevőinek meghatározása az anyaggal (a segítő kapcsolat esetében a segített) folytatott dialógus keretében történik, továbbá nagy szerepe van ebben a próbálkozásnak és az intuíciónak. (A Kompetencia a szociális munkában c. tanulmány ezt a modellt részletesebben fogja tárgyalni.) Ez a gyakorlatmodell megkérdőjelezi a hagyományos akadémiai oktatást is, mely azon a feltételezésen alapult, hogy az elméletek és technikák elsajátítása hozza magával a szakmai kiválóságot. A szociális munkás szakma a kihívásra az új elméletnek a szociális munkára való alkalmazásának elméleteivel (Jones és Joss, 1996; Payne, 1998) és oktatási kísérletek sorával válaszolt. (Preston.Shoot és Jackson, 1996; Yelloly és Henkel, 1995; Gould és Taylor, 1996; Vass, 1995)

Mint korábban, az 1970-es években is láttuk, a szakma fejlődése is szakaszokban zajlik. Az új társadalmi problémák felmerülését olyan kísérletek követik, melyek igyekeznek a professzió fogalmi keretében értelmezni a felmerülő problémákat, és megtalálni a változásokhoz kötődő társadalomtudományi eredmények releváns elemeit a szociális munka számára. Mivel ezek a helyzetek szintén bonyolultak, egyediek és bizonytalanok, a helyzettel való megbirkózás közben is sokféle alternatíva merül fel. Ilyen alternatíváknak tekinthetjük a fenti leírásban az oppressziót elutasító modellt, a minőségbiztosítás érdekében kidolgozott sztenderdszereket és a menedzseri gyakorlat átalakítására tett erőfeszítéseket, továbbá a legutóbb ismertett reflektív praxismodellt. Valamennyi alternatíva a helyzet különböző aspektusaira adott választ jelent, amelyeket okvetlenül integrálni kell (Ilyen integráló modell volt a korábbiakban a pszichoszociális perspektíva, a problémamegoldó modell, a rendszerelmélet és az ökológiai perspektíva, melyek további integrációja jelent meg Compton és Galaway a szociális munka folyamatáról szóló könyvében, 1984.)

Ilyen integráló kísérletet jelent Nigel Parton és Patrick O'Byrne legutóbbi könyve (2000), mely a Konstruktív szociális munka címet viseli. A szerzőpáros nemcsak az új társadalmi változások és az ezekkel kapcsolatos társadalomtudományi reflexiók hatásait igyekszik beépíteni a szociális munka elméletébe, hanem egyben kapcsolódik a szakma korábbi hagyományaihoz is. Ahhoz a hagyományhoz, amely már az 1970-es és 1980-as években megkérdőjelezte a szociális munka hagyományos akadémiai szemléletét. Ezek a művek, melyek a szociális munka pszichoszociális megközelítéséhez kapcsolódtak, szintén a szakmai kiválóság mibenlétét vizsgálták a szociális munkás gyakorlaton belül, és nagyon hasonló következtetésekre jutottak, mint Schön már említett műve. Az akkori elméletalkotók (Jordan, 1970, 1972, 1979; England, 1986) egy kifejezetten "kliensközpontú megközelítést" dolgoztak ki, amely a segítés *művészetének* jellemzőit igyekezett körülírni a szociális munkás gyakorlaton belül. Ezek a művek a saját személyiség használatát, a segítő kapcsolat természetét és minőségét, a tapasztalat megértését, az értelemkeresést, valamint a szociális munkás-kliens kapcsolat tranzakciós jellegét állították a középpontba, és rámutattak arra, hogy a szociális munka több, mint a tudás és a technikák pusztá alkalmazása. A későbbiekben ez a megközelítés eltűnt a szociális munkás irodalomból. A segítő kapcsolat minőségi jellemzőire azok a kutatások irányították rá ismételtelen a figyelmet, amelyek a klienseknek a segítővel kapcsolatos tapasztalatait vizsgálták (Lásd: Howe, 1993), és amelyek kimutatták, hogy a kliensek tapasztalataira az alkalmazott technikák semmiféle hatással nincsenek, viszont annál nagyobb jelentősége van számukra a segítő kapcsolat minőségének, a segítővel folytatott dialógusnak, a terhek megosztásának.

A konstruktív szociális munka kifejezésben a konstruktív egyszerre tükrözi a szó kétféle értelmét, egyrészt utal a segítő kapcsolat "építő" jellegére, azaz célszerű, segítő mivoltára, másrészt a professzionális tevékenység konstrukciós minőségére, melyet a fentiekben a posztmodern szemlélet és a reflektív gyakorlat leírásakor már érintettünk. A konstruktív gyakorlat kliensközpontú, célja a kliens segítése a vele folytatott dialóguson keresztül helyzetének megértésében, a saját élete feletti kontroll megszerzésében vagy visszaszerzésében, a változás elérésében. Ez utóbbi ponton kapcsolódik a konstruktív szociális munka az oppressziót elutasító szemlélethez és annak központi

kategóriájához, az empowermenthez. Parton és O'Byrne könyve az elméleti alapvetés után nem a hagyományos értelemben vett praxismodellt kínál, hanem inkább reflexiók sorát, melyek a konkrét segítő helyzetek tapasztalataiból, és ezeknek a társadalomtudományok legújabb eredményei alapján történő elemzéséből nőnek ki. Rendkívül széles ismeretanyagot mozgat, ami rávilágít a reflektív praxismodell alapvető problémájára: valójában körülírhatatlan az ezen modell alkalmazásához nélkülözhetetlennek ítélt tudás terjedelme. Ez a modell valódi értelmiségieket feltételez, akik folyamatosan fejlesztik tudásukat, és szakmai gyakorlatuk lényege a megismerés, a szakadatlan gondolkodás a konkrét gyakorlat által felvetett problémákon. Igazából nem tudjuk, hogy valóban lehetséges-e az e megközelítésből elénk álló 'hivatásos bölcseket' képezni a mai tömegoktatás viszonyai között. Miközben persze el kell ismernünk, hogy a szakmai kiválóság nem a megszerzett tudás mennyiségén, hanem a gondolkodási képességen, a tudásnak a gyakorlaton belül való megszerzésének és alkalmazásának képességén múlik. A társadalmi és politikai változásokra adott válaszok mellett minden esetre ez a jelen szociális munka oktatásának és gyakorlatának központi kérdése.

Irodalom:

- Adams, Robert, Lena Dominelli és Malcolm Payne (szerk.): *Social Work – Tehemes, Issues and Critical Debates*. Macmillan, London.
- Bamford, Terry (1990): *The Future of Social Work*. Macmillan, London.
- Balipap, F (1989): Ismerjük meg a settlementet. Bevezető Hilscher Rezső settlement- történet írása elé. *ESELY*, I. 53-54. o.
- Berend, T. I. (1982): *Válságos évtizedek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Burke, Beverly és Harrison, Philomena (1998): *Anti-Oppressive Practice*. In: Robert Adams, Lena Dominelli és Malcolm Payne (szerk.): *Social Work – Tehemes, Issues and Critical Debates*. Macmillan, London, 229-239.o.
- Caplan, G. (1964): *Principles of Preventive Psychiatry*. London, Tavistock.
- Compton, Beulah Roberts és Galaway, Burt (1984): *Social Work Processes*. The Dorsey Press, Homewood, Illinois.
- Dominelli, Lena (1998): *Antioppressive Practice in Context*. In: Robert Adams, Lena Dominelli és Malcolm Payne (szerk.): *Social Work – Tehemes, Issues and Critical Debates*. Macmillan, London, 3-22.o.
- uő. (1996): *Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive Practice, Competencies and Postmodernism*. *British Journal of Social Work*, Vol. 26, 153-175.o.
- England, Hugh (1986): *Social Work as Art: Making Sense of Good Practice*. London, Allen and Unwin.
- Esping-Andersen, Gösta (1991): *Mi a jóléti állam?* In: Ferge Zsuzsa és Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Polity Press.
- Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek. A szociális szakképzés könyvtára*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest.
- Ferge, Zs. (1988): *Gazdaság és szociális érdekek és politikák*. *Gazdaság*, I. sz. In: Ferge Zs. (1991): *Szociálpolitika és társadalom*. Budapest, T. Twins Kiadó, 87-93. o.
- Ferge, Zs. Lévai, K. (szerk.) (1991): *A jóléti állam*. Budapest, T. Twins Kiadó.
- Ferge, Zs. (1987): *Szociálpolitika ma és holnap*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Ferge, Zs. (1989): *Van-e negyedik út? A társadalompolitika esélyei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Flexner, A. (1915): "Is social work a profession?" In: *Proceedings of the National Conference of Charities and Corrections*, Chicago, Hildman Printing Co. p. 576-590.
- Frazer, J. G. (1965): *Az aranyág*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Freud, S. (1913): *On Beginning, of Treatment*. Standard Edition of Complete Works, Strachey, J. (ed.), Hogarth Press, Vol. XII.
- Gayer, Gyné-Gondos, A; Hegyesi, G. et. al. (1992): *A LARES Humánszolgáltató Kis- szövetkezet*. In: Kuti, É. (szerk.): *A nonprofit szektor Magyarországon*. Budapest, Nonprofit Kutató Csoport, 102-129. o.
- Giddens, Anthony (1999): *A Harmadik út*. Agóra Marketing, Budapest.
- Nick Gould és Imogen Taylor (szerk.): *Reflective Learning for social Work Arena*. Ashgate Publishing Limited, Aldershot, England, 1996.
- Habermas, Jürgen, Lyotard, Jean-Francois és Rorty, Richard (1993): *A posztmodern állapot*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Healey, Karen (2001): *Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism*. In: *Critical Social Work*, Vol. 2., No. 1.
- Hegyesi, G. (1989): *A jóléti pluralizmus első jelei Magyarországon*. *ESELY*, I. 34-49. o.
- Hegyesi, G; Talyigás, K. (szerk.) (1994): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet: Általános szociális munka. Budapest, Semmelweis Kiadó.
- Hegyesi, G. (1994): *Az általános szociális munka modelljei: a magyar képzés születése és elméleti forrásai*. Kandidátusi értekezés. MTA, Budapest.
- Hilscher Dr., R. (1989): *A settlement mozgalom*. *ESELY*, I., 55-64. o.

- Hordós, L. T. (1997): Dilemmák a szociális munka etikájának oktatásával kapcsolatban. *ESÉLY*, 3., 92-103. o.
- Howe, David (1993): *On Being a Client. Understanding the Process of Counselling and Psychotherapy*. London, Sage.
- International Federation of Social Workers – IFS(2000): A szociális munka új definíciója. Háló, 2000, november, 4-5.o.
- Johnson, N. (1987): *The Welfare state in Transition*. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf.
- Jordan, Bill (1992): A háború utáni megújulás. *Esély*, 1992, 6.sz., 61-71.o.
- uő. (1990): *Social Work in an Unjust Society*. Harvester, New York, London, stb.
- Jordan, Bill és Charlie Jordan (2000): *Social Work and the Third Way – Tough Love as Social Policy*. Sage, London.
- Jordan, Bill (1970): *Client-Worker Transactions*. London, Routledge and Kegan Paul.
- uő. (1972): *The Social Worker in Family Situations*. London, Routledge and Kegan Paul.
- uő. (1979): *Helping in Social Work*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Jones, Sandra és Joss, Richard: Models os Professionalism. In: Yelloly, Margaret és Henkel, Mary (1995): *Learning and Teaching in Social Work. Towards Reflective Practice*. Jessica Kingsley Publishers, London and Bristol, Pennsylvania.15-33. o
- Kendall, K. A. (1994): Szociális munkások képzése világszerte. In: Hegyesi G: Talyigás K. (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet. Semmelweis Kiadó, Budapest, 17-31. o.
- Kerecsi Klára (1996): A gyermek mint a családi erőszak áldozata. In: Szilvási Léna (szerk.): *Gyermek – Család – Társadalom. Szociális munka gyermekes családokkal. A szociális szakképzés könyvtára*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 56-77.o.
- Keynes, J. M. (1977): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, Köz- gazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Lafore, Robert (1993): Az RMI – hármas kihívás. *Esély*, 1993, 3, 24-49.o.
- Langan, Mary (1998): *Radical Social Work*. In: Robert Adams, Lena Dominelli és Malcolm Payne (szerk.): *Social Work – Tehemes, Issues and Critical Debates*. Macmillan, London, 207-218.o.
- Leonard, Peter (2001): The Future of Critical Social Work in Uncertain Condition. In: *Critical Social Work*, Vol. 2., No. 1.
- Loewenberg, R-Dolgoft, R. (1994): Etikai választások a szociális munkában. In: Hegyesi G: Talyigás K. (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet. Semmelweis Kiadó, Budapest, 181-191. o.
- Lorenz, W. (1994): *Social work in a Changing Europe*, London and New York, Routledge and Kegan.
- Mayo, R. (1975): *Community Development: A Radical Alternative?* In: Brake and Baily (szerk.) *Radical Social Work*, London, Arnold.
- Malinowsky, B. (1972): *Baloma*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Márkus, I. (1986): *Európa elre tör*. Budapest, Atheneum.
- Marshall, T. H. (1965): *Class, Citizenship and Social Development*. N. Y, Anchor Books.
- Mishra, R. (1984): *The Welfare State in Crisis*. London, Harvester Press.
- Minuchin, Salvador (1996): Gyermekgyilkosság – Maria Colwell. In: Szilvási Léna (szerk.): *Gyermek – Család – Társadalom. Szociális munka gyermekes családokkal. A szociális szakképzés könyvtára*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 177-196.o.
- Molnár, M. (1992): Töredékek a szociális gondoskodás okori történetéből. *ESÉLY*, 3., 93-103. o.
- Müller, C. W. (1992): *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá?* (Ford.: Pik K.) Budapest, ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadó.
- Nyilas Mihály (1995): Mi történt a svéd modellel? *Esély*, 1995, 6.sz., 63-83.o.
- Ohly, É. (1988): *A szociálismunkás-képzés egy lehetséges alternatívája*. Szakdolgozat, ELTE, Budapest.
- Owen, D. (1964): *English Philantropy 1660-1960*. N. Y., The Belknap Press of Harvard Uruversity.
- Pach, Zs. P (1963): *Nyugat-Európa és a magyarországi agrárfejlődés a XV XVII. században*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Pál, T. (1996): Kérdések - dilemmák - viták. In: Ágoston-Kozma-Pelle-Somorjai (szerk.): *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához*. Budapest, Szociális Szakmai Szövetség.
- Parton, Nigel és O'Byrne, Patrick (2000): *Constructive Social Work. Toward a New Practice*. Palgrave, London.
- Payne, Malcolm (1998): *Social Work Theory and Reflective Practice*. In: Robert Adams, Lena Dominelli és Malcolm Payne (szerk.): *Social Work – Tehemes, Issues and Critical Debates*. Macmillan, London, 117-137.o.
- Perlman, H. H. (1957): *Social casework: A Problem Soluing Process*. Chicago, University of Chicago Press.
- Pincus, A: Minahan, A. (1973): *Social Work Practice: Model and Method*. Itasca, E E. Peacock. XV, 355. p.
- Polányi, K. (1944): *The Great Transformation*. Boston, Beacon Press.
- Preston-Shoot, Michael és Jackson, Sonia (1996): *Educating Social Workers in a Changing Policy Context*. Whiting and Birch Ltd., London.
- Pritchard, C: Taylor, R. (1994): Politikai irányvonalak a szociális munkában. In: Hegyesi G: Talyigás K. (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet, Budapest, Semmelweis Kiadó, 163-180. o.
- Róheim, G. (1984): *A csurunga népe*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Schön, Donald A. (1991): *Educating the Reflective Practitioner*. Jossey-Bass Publisher, San Francisco és Oxford.

- Smith, C. (2001): Trust and Confidence: Possibilities for Social Work in a High Modernity. *British Journal of Social Work*, Vol 31, 3, 369-384.o.
- Szabó, L. (1993): *Szociális esetmunka*. Budapest, A Szociális Munka Alapítvány Kiadványai 3.
- Szalai, J. (1972): A szociális munka néhány jellemzőjéről: *Alkohológia*, 4., 63-75. o. Szántó, K., O. E. M. (1983-87): *A Katolikus Egyház története I-III*. Budapest, Ecclesia Kiadó.
- Szász, T. (1961): *The Myth of Mental Illness*. Secker and Warburg.
- Vass, Anthony A. (szerk.) (1995): *Social Work Competencies. Core Knowledge, Values and Skills*. London, Sage Publ. Ltd.
- Wallerstein, Immanuel (1996): A társadalomtudomány és a mai társadalom - a racionalitás eltűnő garanciái. *Esély*, 1996, 6. sz., 3-19.o.
- Welch, G. (1987): An Integrated Approach in Social Work Practice. In: B. W. McKendrick (ed.) *Introduction to Social Work in South Africa*, Pinetown, Owen Burgess, p. 152-176.
- Woods, R. (1994): A szociális munkások tevékenységeinek egy lehetséges rendszerezése. In: Hegyesi G: Talyigás K. (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet, Budapest, Semmelweis, 32-46. o.
- Yelloly, Margaret és Henkel, Mary (1995)(szerk.): *Learning and Teaching in Social Work. Towards Reflective Practice*. Jessica Kingsley Publishers, London and Bristol, Pennsylvania.

Kérdések és feladatok a feldolgozáshoz:

1. Keresd meg, és kiemelővel jelöld meg azokat a fogalmakat a tanulmányban, amelyeket nem ismersz! Keresd meg a kifejezések magyarázatát az Interneten, és csinálj ezekből szöszedetet! (Vannak olyan kifejezések, amelyekről könyvek szólnak. Ezeket kategóriáknak nevezzük. Igyekezz ezekről rövid meghatározást (definíciót) találni a Wikipédiában! <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kezd%C5%91lap>)
2. A szociális munka milyen irányzatai alakultak ki történetének első száz éve alatt?
3. Kik játszottak jelentős szerepet az angol-szász szociális munka történetében? Milyen szerepet játszottak?
4. Milyen munkaformák alakultak ki a XIX. század végén a szociális munka gyakorlatában?
5. Milyen tudományos elméletek alakították a korai szociális munkások gondolkodását?

Szociálpedagógia és szociális munka Németországban¹⁴

A másik nagy hagyományt a szociális munka területén a *szociális segítés pedagógiai gyökerű formája* jelentette, mely gyakorlatilag az egész kontinentális Európában elterjedt. Az egyik ága ennek a szociálpedagógia¹⁵, melynek németországi létrejöttéről a közreható társadalmi folyamatok hatását is figyelembe vevő elemzést olvashatunk magyarul is Wolfgang Müller *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá?* című művében (1992).

A szociális szakma fejlődése Németországban a XX. század első harmadában

A szociálpedagógia megalapozásában kulcsszerepet játszó reformpedagógiák Pestalozzi különböző munkáit tekintették szellemi előzményeiknek. A nevelést nem csupán az iskolához és a nevelőintézetekhez kötötték, hanem lényegesen szélesebb értelemben a társas környezetben zajló fejlődést elősegítő tevékenységnek tekintették.¹⁶ A szociálpedagógia a porosz iskolarendszer és a felekezeti nevelés kritikájából építkezett. Elutasította a korabeli iskolarendszer és nevelés személytelenségét, életidegenségét, merev fegyelmezésre koncentráló attitűdjét, és a gondozásra szoruló növendék lelki szükségleteire való odafigyelést, az individualitás tiszteletben tartását és a növendék és nevelő közötti partneri viszonyt hangsúlyozta. (Lorenz 1994; Niemayer 2000) Herman Nohl – aki elméleti munkásságával és az ifjúságvédelmi hivatalok gondozónői között végzett

¹⁴ Forrás: Kozma Judit: A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban IV. Németország és Svédország. *Kapocs* 2007. 5. szám.
http://epa.oszk.hu/02900/02943/00032/pdf/EPA02943_kapocs_2007_5_04.pdf (2019. március 10.)

¹⁵ A másik ágát a "szociális nevelő" hivatás jelenti, mely több európai országban létezik, és melynek alapelve a "klienssel való együttélés". Ez a forma tehát leginkább az otthoni nyújtó ellátásokhoz kötődik. (Lorenz 1994)

¹⁶ Megjegyzendő itt, hogy ennek a pedagógiai irányzatnak messzire nyúló gyökerei vannak a német filozófiában, mely az emberek és társadalmi csoportok saját helyzetükről szóló reflexióját, és ennek alapján az osztályszerveződést a társadalmi felszabadulás előfelételének tekinti.

gyakorlati tevékenységével kiemelkedő mértékben járult hozzá a szociálpedagógia professzionalizációjához – a szociálpedagógia feladatának az egyénekben, családokban és közösségekben rejlő önsegítő képesség fejlesztését tekintette. Az új típusú ifjúsági munkát az új állami ifjúsági hivatalok intézményére alapozva kívánta létrehozni. Nohl ismerte Jane Addams chicagói settlementjét, és ennek, valamint Montessori proletárgyerekek számára létrehozott közösségi központja mintájára kívánt az 1920-as években ifjúsági közösségi központokat felépíteni, melyek pedagógiai munkával megfelelő feltételeket teremtenének nemcsak az ifjúság hanem a szülők egészséges fejlődése számára is. (Nohl 2000) A német szociálpedagógia az egyesült államokbeli szociális munkával szemben nem az individualizmus, hanem a kollektívizmus értékrendje alapján alakította ki saját gyakorlatát. (Schlieper 2000) Ez és a konzervatív nevelési hagyományokkal való szembehelyezkedés hozta magával, hogy a német szociálpedagógia aktívan részt vett az állami jóléti intézmények kiépítésében.

A szociálpedagógia és a szociális munka egymáshoz való viszonya már az 1920-as években vita tárgya volt. Hermann Nohl megpróbálta az új pedagógiai ihletésű gondlatrendszer a jóléti gondozás centrumává tenni, ez azonban nem volt reális, mivel a szociálpedagógia ekkor elsősorban az ifjúságvédelmi hivatalok munkatársainak ifjúság gondozását és a nevelőotthoni nevelést jelentette. Ebben a törekvésében szembekerült Alice Salomonnal, aki az első szociális iskolát alapította Berlinben, és aki láthatóan nem szerette volna a „jóléti gondozás tudományát” (saját kifejezése) egyedül a pedagógiából származtatni, sőt az új tudományt elsősorban a társadalomtudományokhoz szándékozott kötni. A pedagógiai szempont még az ifjúságjóléti munka területén sem tudott abszolút domináns szerepet kivívni a társadalomtudományokkal szemben. (Niemayer 2000)

Más értékrend alapján és más tudományos megalapozással, de a német szociális munka a harmincas évekig azonos ütemben fejlődött az észak-amerikaiával. A két ország professzionalizálódó szociális szolgálatait megalapozó elméleti és módszertani koncepciók között nem volt akkora eltérés, mint esetleg gondolhatnánk az elméleti kiindulópontok különbségét figyelembe véve. A szociális munkában mindig benne volt a pedagógiai mozzanat, ami az észak-amerikai szociális munkában a negyvenes évekre egy német menekült, Gisella Konopka gondolatrendszerével a „képessé tevés” koncepciójában kristályosodott ki („enabling”, ami később a koncepció egy másik aspektusát kiemelve az „empowerment” fogalmában élt tovább), és tért vissza az európai rekonstrukciós folyamatba. A német szociális munka Siddy Wronsky és munkatársainak közreműködésével a harmincas évek elejére a szociális gondoskodás és a pszichoterápia közötti kapcsolatot is létrehozta (Müller 1992, 120), bár inkább a korabeli pszichoterápiás irányzatok azon formájával, amely erősebben kötődött a pedagógiához, így alkalmasabb volt a közvetlen pedagógiai gyakorlatba való beépítésre, nevezetesen Adler individuálpaszichológiájával. (Niemeyer 2000, 32) Ez az utóbbi kapcsolat egyébként a mai napig meglehetősen erős maradt. A másik német teljesítmény, mely nagy hatással volt az észak-amerikai szociális munkára, Walter Friedlanderé, aki a Weimári Köztársaság évei alatt a berlini városi tanács tagjaként meghatározó szerepet játszott a család- és ifjúságvédelmi szolgálatok kialakításában, és nem kevésbé a munkásmozgalom jóléti szolgálatainak fejlődésében, oktatási tevékenységével pedig a szociális munka oktatásában központi jelentőségűvé tette a szociálpolitikát. Kivándorlása után több amerikai egyetemen tanította a szociális szolgálatok fejlesztését, és nemzetközi hatása is jelentős volt. (Lorenz 1994, 72)

A Weimári Köztársaság idején bizonyos tekintetben a német szociális munka még tovább is jutott, mint az észak-amerikai, amennyiben *Gertrud Baumer*, a szociális munkás képzés egyik úttörője, aki később a Weimári Köztársaság Belügyminisztériumának államtitkárhelyettese volt, megfogalmazta, hogy *a szociálpedagógia a szociálpolitika egyik eszköze*. Ő adta a szociálpedagógia mindeddig legelfogadottabb meghatározását, hogy ugyanis „a szociálpedagógia mindazt magába foglalja, ami a neveléshez tartozik, de nem az iskola és nem is a család” (Baumer 1929, idézi: Rauschenbach, 2000, 243) Baumer szerint a szociálpedagógia kifejezésben a ’szociális’ azt jelenti, hogy a szakmának sajátos társadalmi hivatása van, mely szerint elő kell segítenie a gyermekek iskolai szocializációját, a gyermekkorosztály fejlődési szükségleteinek megfelelően, és tekintet nélkül a szülők anyagi és viselkedési sajátosságaira. Ő alkotta meg az egyik legkorábbi, személyes szociális szolgáltatásokkal foglalkozó európai politikai programot. Ebben a szociálpedagógiai intervenciókat három kategóriába sorolta: 1. a család gyermeknevelő gyakorlatának figyelemmel kísérése,

korrekciója és szükség esetén helyettesítése, ezzel hozzájárulás ahhoz, hogy „létrejőjön a feladatoknak és felelősségnek egy újfajta megosztása a család, a társadalom és az állam között”, 2. azon társadalmi problémák struktúrális és gazdasági okainak azonosítása és megoldása, melyek hatással vannak a családokra és egyénekre „nevelési funkciójukban”, és 3. segítség nyújtása azoknak a gyermekeknek, akik tanulási vagy fejlődési zavarokkal küzdenek. (Baumer 1929, idézi: Lorenz 1994, 94-95) Sajnos ezek a felettebb modern elvek – bár megjelentek a Weimári Köztársaság 1922-es gyermekvédelmi törvényében – a nagy gazdasági világválság és fasizmus uralomra jutása miatt csak papíron maradtak. A fasizmus idejének német oktatása és pedagógiája, valamint az, hogy a szociálpedagógusok részt vettek Hitler eutanázia programjának kivitelezésében, ideológiai szempontból teljes egészében gyanússá tette a szociálpedagógiát a második világháború után. Mindez nyilvánvalóan közrejátszott abban, hogy a szociálpedagógia eredetileg széleskörű és univerzális perspektívája a háborút követően a szűk egyéni kríziskezelésre korlátozódott a Német Szövetségi Köztársaságban. A szociálpedagógia olyasfajta individualizált intervenció megjelölésévé vált, amely kivételes helyzetekhez kötődött, például az óvodai és felzárkóztató neveléshez, a gyermekotthoni munkához és az ifjúsági munkához, ha ezekben valamilyen „szocializációs deficitet” kellett kompenzálni. (Lorenz 1994)

A német jóléti állam kiépülése a szociális piacgazdaság koncepciója mentén

A német jóléti állam felépülésének vezérfonalát a „szociális piacgazdaság” koncepciója jelentette, mely a Kereszténydemokrata Párt (CDU) és a Keresztényszocialista Unió (CSU) politikai programjaiban jelent meg közvetlenül a II. világháború befejeződése után. Ezen pártokban nagy szerepe volt a keresztény szakszervezeti aktivistáknak, akik – a katolikus egyház hatását érvényesítő kereszténydemokrata tradíció alapján – az átfogó és szélesedő szociális támogatás, valamint a munkahelyi biztonság feltételrendszerének megteremtését tartották a legfőbb politikai célnak, és egyetértettek Konrad Adenauerrel abban, hogy meg kell tartani a bismarcki társadalombiztosítási rendszert a szociális ellátórendszer központi elemeként. Ezek a körök támogatták a *szubszidiaritás elvének* fenntartását is, ami alapvetően meghatározta a második világháború után a szociális szolgáltató hálózat fejlesztését. Ehhez hozzájárult, hogy a háborús vereség után, a jóformán porig rombolt, minden szempontból nélkülöző ország újjáépítésének idején nagy szerepe volt az egyházak szociális szolgálatainak, ami növelte társadalmi jelentőségüket, megalapozva a szociális szolgáltatási rendszerben elfoglalt központi szerepük megőrzését. Mindazonáltal mind a CDU-ban, mind a CSU-ban erős képviselői voltak a neoliberais gondolatnak, melyek az erős piacgazdaságot, továbbá a liberális hagyományban gyökerező individuális kultúra meghonosítását tartották fontosnak. Ez hatékony ellensúlyt jelentett az egyenlőség eszményt vallókkal szemben. A szociális piacgazdaság koncepciójának szerepe a kollektivisták és individualisták ideológiai álláspontok közötti egyensúly megteremtése volt, ami egyrészt azt jelentette, hogy a német jóléti államban a szociális jogok biztosításának alapvető jelentőségét sosem vitatták, másrészt viszont domináns maradt a jóléti rendszerben a státuszkülönbségek fenntartása. Az állami társadalombiztosítás így a *korporativizmus* elvén jött létre, a kezdet kezdetétől jelentős különbségekkel ugyanazon rendszeren belül, ami a magánbiztosítás szerepét elhanyagolhatóvá tette. Ugyanakkor a személyes szociális szolgáltatások területén az állami intézményeknek van jóformán marginális szerepe, mivel a szubszidiaritás elve miatt ilyen csak abban az esetben jön létre, ha a magánszféra egyik szereplője sem elégíti ki a felmerült szociális szükségletet. Emiatt Németországban olyan jóléti állam épült ki, mely a történelmi tradíciókon alapult, és középutat képviselt a szociáldemokrata skandináv és a liberális angolszász típus között. (Esping-Andersen 1991; Németh 2000; Cseri 2000)

Az 1970-es évek közepétől hatalomra került Szociáldemokrata Párt (SPD) a rendszer alapvető elvein nem változtatott, bár az egalitárius tendenciát erősítette – skandináv minta alapján – az aktív munkarőpiaci beavatkozással, a női egyenjogúság érvényesülését elősegítő politikai döntésekkel, a kiterjedt állami lakásépítő programokkal és a szolgáltatások minimálsztenderdjének bevezetésével. Ez utóbbi azért is igen lényeges volt, mert a non-profit szervezetek túlsúlya a szolgáltatások területén korábban lehetetlenné tette a szolgáltatások minőségének biztosítását. Ez a politika azonban nem tartott sokáig, mert az 1970-es évek közepétől induló gazdasági recesszió hatására Németország a legtöbb európai jóléti államnál korábban kezdte el a szociális kiadások csökkentésének politikáját. Ez a tendencia egészen az 1990-es évek elejéig tartott, amikor a német

egyesítés új helyzetet teremtett, és a keleti tartományok felzárkóztatásának szükségessége ismét növelte a jóléti kiadások volumenét. (Cseri 2000, 259)

Az állampolgárok szociális jogainak széles körű elismerése és a jóléti állam intézményrendszerének kiépülése a szociális szakmát¹⁷ a Német Szövetségi Köztársaság legnagyobb professziójává tette. 1950 és 1990 között a szociális munka/szociálpedagógia az NSzK-ban talán a legdinamikusabban fejlődő szakma volt, mely trend azóta sem változott meg. Az 1950-es kb. 65000-ről számuk 1990-re 443000-re növekedett, még hozzá – tekintet nélkül a közben tapasztalt szociálpolitikai és munkaerő-piaci változásokra – stagnálás vagy átmeneti csökkenés nélkül. Ha ehhez hozzávesszük, hogy 1990-ben csak a jóléti szövetségek – a Caritas, a Diakónia, a munkásszervezetek jóléti szolgálatai, a Vörös Kereszt és a Paritásos Jóléti Szövetség – összesen több mint 750000 főállású foglalkoztatottat tartottak nyilván, akkor kiderül, hogy a szociális munkakörben foglalkoztatottak száma jóval meghaladta az iskolai tanárok vagy az autóiparban foglalkoztatottak számát, és a szociális szakma a legnagyobb professziót alkotta a német egyesítés előtti Szövetségi Köztársaságban. (Rauschenbach 2000, 252)

A szolgáltatások területén a szociális szakemberek legnagyobb munkaadója a két nagy egyház, mely a szociális szolgálatoknak éppúgy több mint felét kínálja, mint a szociális munkahelyeknek, ami az egyházakat a legnagyobb német munkaadóvá teszi. A szociális szolgálatok kisebbik felén a zsidó hitközség, a Vörös Kereszt, a szakszervezetek és az alternatív szolgáltatók (Paritätischer Wohlfahrtsverband) osztozik. A szociális és egészségügyi területen működő non-profit szervezetek – mivel az állami szolgáltatási kötelezettség végrehajtói, és finanszírozási forrásaik túlnyomó hányadát is a társadalombiztosítási hozzájárulás és az állami szubvenció teszi ki – gyakorlatilag az állam szerves részévé váltak. Magas szintű professzionalizáció és bürokratikus szervezettség jellemzi őket. Ezt a tendenciát – hogy ugyanis egyre kevésbé hasonlítanak a német jóléti szervezetek a hagyományos non-profit szervezetekre – tovább növelte az 1990-es évek elején a minőségbiztosítási rendszerek bevezetése (lásd részletesen: Cseri 2000, 257-274).

A szociális szolgálatoknak a jóléti szervezetekhez kötöttsége viszont azt jelenti, hogy a szociális munkának nincsen saját – a közvélekedés által egyértelműen a szociális szakmához kötött, és a szakma saját normái szerint felépült – intézményrendszere. A szociális munkásokat alkalmazó szervezetekben nem szociális szakemberek a vezetők. Mindemellett a szolgálatok belső viszonyai sokat megőriztek az eredeti egyházi szellemből. Ehhez hozzájárul, hogy az egyházi szervezetek az egyház és állam nem teljes szétválasztása miatt messzesemenő jogokkal rendelkeznek (például az alkalmazottak bérének megállapításában, hiszen munkatársaikat nem munkavállalóként, hanem a „szolgáló közösség tagjaiként” alkalmazzák, amibe nincsen beleszólása a szakszervezeteknek), és – különösen a katolikus egyház – beavatkozhatnak az általuk alkalmazott szociális szakemberek magánéletébe is. (Kersting és Riege, 1995, 88.o.) Az evangélikus egyház ebből a szempontból liberálisabb, engedi a szociális szakembereket tenni, amit azok a legjobbnak tartanak munkájukon belül, de azért vannak elvárásai munkatársai egyházi aktivitásával kapcsolatban. A zsidó hitközség, a Vörös Kereszt, a szakszervezetek és az alternatív szolgáltatók (Paritätischer Wohlfahrtsverband) által fenntartott szolgáltatások területén is csak ritkán vannak a szociális munkások/szociálpedagógusok vezetői státuszban, inkább egyfajta kiszolgáló, marginális szerepet töltenek be más jóléti szolgáltatásokhoz – egészségügyhöz, oktatáshoz, társadalombiztosításhoz, stb. – kapcsolódva. Ráadásul a szociális szakmának erős konkurrencsei vannak a szociális területen, akik gyakran egyetemi végzettséggel nagyobb eséllyel pályáznak a vezető pozíciókra, mint a szociális szakemberek. Ez is utal a szociális szakma hiányos professzionalizációjára Németországban (Kersting - Riege 1995, 88-89)

Kérdések a feldolgozáshoz:

¹⁷ Valójában a német rendszerben nem is csak két, hanem három szociális képzés van, a szociális munka és a szociálpedagógia mellett a harmadik képzést a „szociális ügyek” („Sozialwesen”) néven jegyzik. A három különböző végzettséget eredményező képzés között nem sok különbség van, és a végzetetteket gyakran azonos munkakörökben alkalmazzák.

1. Miben különbözött keletkezése idején a szociálpedagógia a szociális munkától?
2. Miben különbözik manapság a szociálpedagógia a szociális munkától?
3. A német szociálpedagógiában fejlődött ki a szociális munka harmadik nagy területe. Mi volt az? (Gizella Konopka munkásságánál említi a cikk.)

Összefoglalás

A szociális munkás professzió (hivatás) előzményei:

1. a XIX. század végi jótékonyági egyesületek, melyekben a középosztálybeli nők kerestek társadalmi szempontból értékes és tiszteletre méltó elfoglaltságot;
2. A XIX. század végén történt a kapitalizmus első válsága. Ennek következtében a látogató hölgyek felismerték, hogy az érdeemesek és értelmetlenek elkülönítése problematikus, hiszen sokan vannak olyanok, akik korábban jól boldogultak, de tönkrementek a válság következtében. Tudnak is dolgozni, akarnak is dolgozni, de nem találnak munkát. Az önhibás szemlélet esetükben nem helytálló.
3. A XIX. század második felében jött létre a munkásmozgalom, amit a gazdasági válság következtében növekvő munkanélküliség felerősített. A munkásosztály a nagyipari termelés kialakulásával a nagyvárosokban koncentrálódott, ami szintén alapot teremtett a tömeges szerveződéshez. A szociális munka fejlődése válasz is volt a munkásmozgalom jelentette kihívásra. A marxista ideológia szerint a társadalmat csak forradalmi úton lehet megjavítani.
4. A szociális munka fejlődése mögött az a meggyőződés munkált, hogy a polgári társadalom javítható, a problémák megoldhatók. Ez a változás reformista útja. Ezt támasztotta alá a funkcionalista világkép¹⁸, ami szerint a társadalom olyan rendszer, mely együttműködő alrendszerekből áll, az alrendszereknek az egész rendszer szempontjából létfontosságú funkciója van. A funkciózavarok orvosolhatók a megfelelő, tudományos alapon kidolgozott beavatkozásokkal.
5. A szociális munka professzionalizációját a XX. század elején a szociológia és a freudi pszichoanalízis befolyásolta.

II.2. A szociális munka és politika: a szociális munka, mint jóléti professzió

A modern értelemben vett szociális munka a jóléti állam terméke. A jóléti állam központi gondolata, az állampolgárok elemi jólétéért viselt állami felelősség¹⁹. Ez teremtette meg azt az alapot, melyen a szociális munka ma ismert intézményrendszere kialakult, és a szociális munka modern értelemben vett hivatássá vált. Abram de Swaan szerint a jóléti államokban a jóléti professziók az állam és állampolgár közötti viszony közvetítőivé váltak.²⁰ Ebben az összefüggésben érthetők meg mindazok a kihívások, melyekkel a szociális munkás szakma a polgári demokráciákban világszerte találkozik. Miközben ezek a kihívások hasonlóak, az ezekre született válaszok kisebb-nagyobb mértékben különböznek, mert különböznek az egyes társadalmak és a megoldási lehetőségekről vallott elképzelések. De az általános összefüggés ugyanaz. Vannak társadalmi problémák, a közvélekedés szerint ezeket – a társadalmi integráció őrzőjének szerepében fellépő – államnak kell kezelnie, vagy legalábbis meghatározni, hogy mely intézmények kezeljék ezeket. Ha az állam elfogadja a felelősségét a felmerült zavar kezeléséért, akkor a tudományok segítségével próbálja azokat értelmezni, azaz problémákká formálni a zavarként felismert társadalmi jelenségeket, a problémadefiníciónak pedig része a kezelési lehetőségek meghatározása. A jóléti professziók ily módon eszközévé váltak a társadalmi problémák megoldását célzó állami intervencióknak. Ebből az összefüggésből érthető meg, hogy miért nőtt meg oly nagymértékben a jóléti professziók

¹⁸ A funkcionalizmusnak hosszú története van a XVIII. század végétől, Auguste Comte munkásságától, Herbert Spenceren keresztül Talcott Parsonsig és Robert Mertonig.

¹⁹ Esping-Andersen: Mi a jóléti állam? In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.): A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadó, Budapest, 1991, 116-134. o.

²⁰ Abram de Swaan, id. mű p. 223.

képviselőinek a száma az elmúlt száz évben, és miért fejlődtek ki oly bonyolult technikai és módszertani apparátusok, melyekkel a „klienssé” vagy „pacienssé” vagy „tanulóvá” alakult állampolgárokat a szociális gondoskodás, az egészségügy és az oktatás „gondozza” vagy „kezeli” vagy „tanítja”.

Minden professziótól valamilyen misszió teljesítését várja a társadalom. A szociális munkás szakma ezt a missziót mind Magyarországon, mind más országokban többször, több módon meghatározta, a szakma fejlettségi szintjének megfelelően. A Szociális Szakmai Szövetség (3Sz) etikai kódexének²¹ preambuluma erről a következőket mondja:

A szociális munka olyan gyakorlat alapú szakma és tudományág, amely elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, valamint az emberek hatalommal való felruházását és felszabadítását. A társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás és a különbözőségek tiszteletének elvei központi helyet foglalnak el a szociális munkában. A humán és társadalomtudományok elméleteivel, valamint a helyi tudásokkal felvértezve a szociális munka embereket és rendszereket aktivizál, hogy választ adjon az élet kihívásaira és előmozdítsa a jóllétet.²²

A szociális munka a humanitárius és demokratikus eszmékből nőtt ki, az emberi méltóság tiszteletben tartásán alapszik.

A problémamegoldás során a tanult elméletek felhasználásával a szociális munkás azokon a pontokon avatkozik be, ahol az emberek kölcsönhatásba kerülnek környezetükkel. Az emberi jogok és a társadalmi igazságosság alapvető fontosságúak a szociális munkában.

A szociális munka gyakorlati hivatás, tudományág és mozgalom a társadalmi igazságosság érvényesüléséért. A szociális munka társadalmi missziója sokat változott a hivatás elmúlt száz éves története folyamán, ahogy maga a professzió is sokat változott. E változások hátterét a modern társadalmak átalakulása alkotja. A modern társadalmak az elmúlt száz évben létrehozták a szociális biztonság kiterjedt intézményrendszerét, a jóléti professziók és ezen belül a szociális munka ezen intézményrendszer működtetésében kapott kitüntetett szerepet, és ezzel vált a mai értelemben vett hivatássá. A szakma hajnalának „jótékony hölgyei”, akik maguknak és tevékenységüknek társadalmi státuszt akartak kivívni azzal, hogy tudományosan megalapozott professzióvá igyekeztek tenni a szociális segítséget²³ még nagyon korlátozott eszköztárral segíthettek a szegényeken. Ma kiterjedt intézmény- és forrásrendszer áll rendelkezésünkre, melyeket törvények sora szabályoz, sokféle technikát alkalmazunk a munka során, nemcsak az egyéneket, csoportokat és helyi közösségeket igyekszünk a nagyobb jóléthez hozzásegíteni, hanem – több-kevesebb sikerrel – befolyásoljuk mindazokat a folyamatokat, melyek meghatározzák klienseink életkörülményeit éppúgy, mint a rendelkezésükre álló közösségi forrásokat és a mi munkakörülményeinket. Valójában mostanra érett meg az idő arra, hogy a szociális munka pontosan azt a gyakorlati területet foglalja el, amit az ökológiai perspektíva megalkotói az 1970-es években kidolgoztak. A szociális munkásoknak mindazon viszonyokat kell befolyásolniuk, melyek közrejátszanak a klienseiket sújtó szociális problémák kialakulásában. Az 1950-es és 1960-as években – amikor a jóléti állam ma ismert intézményrendszere kialakult, és a modern polgári demokráciák mindegyike teljes erőbevetéssel igyekezett a társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölésével és a biztonsági hálók szövetének mind

²¹ Szociális Szakmai Szövetség: A szociális munka etikai kódexe. 2016.

<http://www.3sz.hu/sites/default/files/Etikai.pdf> (2019. március 10.)

²² A professzionális szociális munka globális definíciója. A definíciót 2014 júliusában fogadta el az International Federation of Social Workers Nagygyűlése és az International Association of Schools of Social Work Közgyűlése. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (2019. március 10.)

²³ Lásd: Jordan, Bill (1984): Invitation to Social Work. Oxford, Martin Robertson. [Magyarul: 1992a: Esély, 1992. 3.sz., 120-129.o., 1992b: Esély, 1992. 4.sz., 107-120.o., 1992c: Esély, 1992. 6.sz., 61-71.o., 1993a: Esély, 1993. 2.sz., 68-87.o., 1993b: Esély, 1993. 4. sz., 74-92.o., 1994: Esély, 1994. 1.sz., 64-76.o.]

sűrűbbé szövésével a társadalmi integráció új formáit létrehozni²⁴ - talán még lehetett vitatkozni azon, hogy a szociális munkának mennyire kell politikusnak lennie. Az 1980-as évek új jobboldali fordulata után, amikor a modern polgári demokráciák államai már nem vállalták fel a társadalmi integráció örökének szerepét, és a gazdaság rekonstrukcióját a legkiszolgáltatottabb alattvalóik terhére valószínűsítették meg²⁵, a szociális munkások működtette szolgálatok pedig a társadalmi problémák kezeléséről szóló viták terepévé váltak, a szociális munkások már nem tehetik meg, hogy ne foglaljanak állást az állam és polgárai közötti konfliktusban. Már csak azért sem tehetik meg ezt, mert a legkiszolgáltatottabb klienseik számára szóló forrásokról, és ezzel saját munkafeltételeikről, munkájuk értelmességéről vagy értelmetlenségéről, tisztességességéről vagy tisztességtelenségéről van szó. Ez a helyzet alakította ki a szociális munka radikális-aktivista praxismodelljét, melyet manapság az *oppressziót elutasító gyakorlat* (antioppressive social work) fogalmával jelölnek. Az oppressziót elutasító gyakorlat a kirekesztés, a diszkrimináció, az egyenlőtlen helyzetek minden formája ellen felveszi a harcot, központi kategóriája az empowerment. A szociális munka új professzionális modelljének ez alkotja az egyik összetevőjét, a másik összetevőt a professziók természetéről szóló elképzelések megváltozása tette hozzá.

Ötven évvel ezelőtti elődeink azt gondolták, hogy a tudás növelése a legfontosabb a hatékony munkavégzéshez, ezért a szakma megújítói újabb és újabb tudományos eredményeken alapuló gyakorlatmodelleket alakítottak ki. Ilyenek azok a módszerek, melyeket ma is használunk, legyen szó akár a problémamegoldó modelltől²⁶, az ökológiai perspektívától²⁷, a segítő munka egyes fázisaiban használt készségekről²⁸, a különböző pszichoterápiás technikák²⁹ vagy a rendszerelemzés alkalmazásáról a szociális munkában³⁰, a csoportokkal végzett, illetve a közösségi szociális munka elméleteiről, irányzatairól és gyakorlatáról³¹. Ezeket a gyakorlatmodelleket a professziókról szóló – a felvilágosodás eszmerendszerében gyökerező – elképzelés alapozta meg. Eszerint a társadalmi problémákat tudományos vizsgálatból származó elméletekkel értelmezni lehet, az értelmezések alapján pedig ki lehet fejleszteni a megoldás technikáit. Ezen az előfeltevésen épültek fel a modern professziók. Az így kialakult professzionális modellben - a *szakértői modellben* – tehát a kompetencia azt jelenti, hogy *a szakember ismeri és alkalmazza a szakmája illetékességi körébe tartozó társadalmi problémák értelmező elméleteit, birtokolja a gyakorlatban alkalmazható technikákat, és képes a szakma értékrendjének megfelelően dolgozni, és mindezt teszi a rendelkezésre álló erőforrások hatékony felhasználásával.*³² (Woods, 1994)

Első ránézésre is világos, hogy a professzionalizmusnak ez a modellje egy sajátos társadalomképben, nevezetesen a funkcionalista társadalomképben gyökerezik. A funkcionalizmus a társadalmat egymással funkcionális kapcsolatban lévő alrendszerek rendezett egészének tekinti. Ez

²⁴ Lásd: Castel, Robert (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig - a "kiilleszkedés pokoljárása. Esély, 1993, 3. sz., 3-23. o., Ferge, Zsuzsa - Lévai, K. [szerk.] (1991): A jóléti állam. Budapest, T. Twins Kiadó.

²⁵ Lásd: Bujalos István és Nyilas Mihály [szerk.] (1996): Az új jobboldal és a jóléti állam. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest.

²⁶ Perlman, Helen Harris (1987): The problem-Solving Model. In: Francis J. Turner [szerk.]: Social Work Treatment. Interlocking Approaches. The Free Press, New York, 245-266.o.

²⁷ Woods, Ronald (1994): A szociális munkások tevékenységeinek egy lehetséges rendszerezése. In: Hegyesi Gábor - Talyigás Katalin [szerk.]: A szociális munka elmélete és gyakorlata. I. kötet: Általános szociális munka. Semmelweis Kiadó, Budapest, 32-45. o.

²⁸ Tánczos Éva (szerk.) (1994): Szociális munka egyénnel és családokkal – esetmunka. A szociális munka elmélete és gyakorlata 2. kötet. Semmelweis K., Budapest.

²⁹ Szabó Lajos (1999): A szociális esetmunka kialakulása és elméleti hátterei. Szociális Munka Alapítvány Kiadványai, Budapest.

³⁰ Zastrow, Charles (1994): Rendszerek elemzése a szociális munkában. In: Tánczos Éva [szerk.]: Szociális munka egyénnel és családokkal – esetmunka. A szociális munka elmélete és gyakorlata 2. kötet. Semmelweis K., 170-185.o.

³¹ Hegyesi Gábor - Kozma Judit - Szilvási Léna - Talyigás Katalin [szerk.] (1997): Szociális munka csoportokkal. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest, Gosztanyi Géza (2002): Közösségi szociális munka. In: Kozma Judit [szerk.]: Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 234-288.o.

³² Woods, Ronald: id. mű

akkor tud harmonikusan működni, ha minden egyes alrendszer megfelelően ellátja a feladatát. Ha mégsem teszi, akkor diszfunkcionális működést mutat, amit a harmonikus összműködés fenntartása érdekében meg kell változtatni, ki kell javítani. A szakemberek ebben a felfogásban a társadalom mérnökei, akik szakavatott technikáik segítségével a diszfunkciókat kiküszöbölik, azaz vagy megváltoztatják a „hibás” alrendszer működését, vagy a javíthatatlan részt izolálják, hogy ne veszélyeztesse a harmóniát. Joggal nevezhetjük ezt a társadalomképet mechanikusnak. Az 1960-as évek vége óta ezt az elképzelést erősödő kritika éri. E kritikák kezdetben a másik nagy társadalommagyarázatból, a társadalmi konfliktus elméleteiből indultak ki, és az egyének, csoportok és közösségek működésének társadalmi meghatározottságát hangsúlyozták. A társadalmi – elsősorban a hatalmi – viszonyok megváltoztatásától tették függővé a társadalmi problémák megoldását. Valójában ez a megközelítés is meglehetősen egyoldalú, csak a másik oldalról: míg a funkcionalizmus a részek felől közelít az egészhez, és eleve feltételezi a rendszerekből álló rendszer harmonikus működésének lehetőségét, a „radikális” elméletalkotók az egész felől közelítenek a részekhez, és az összrendszer belső viszonyainak hatalmi harcok nyomán történő átalakításától várják a társadalmi harmónia megvalósulását. Mindkét megközelítésnek vannak korlátai. A funkcionalista megközelítés korlátai ott húzódnak, ahol az egyéni autonómia korlátai: senki sem teljesen szabadon cselekszik, hanem adott és örökölt feltételek között választ az adott lehetőségek keretei között. A radikális megközelítés korlátai pedig ott húzódnak, ahol az egyéni cselekvés szabadságának mozgástere kezdődik, mert senki sem függ abszolút módon a körülményektől, még a legszélsőségesebben korlátozott feltételek között is módja van az embernek autonóm döntést hozni, és ezért joggal várható, hogy felelősséget vállaljon tetteiért.³³

Ezek az ideológiai különbségek a szociális munkában is megjelennek, és erőteljesen összefüggnek azzal a viszonyrendszerrel, ami a professzió, az állam és a szociális szolgáltatások felhasználói között kialakul. A jóléti hivatások mind kiszolgáltatottak az államnak, ugyanis az állam alakítja ki azt a környezetet, amelyben a professzió működik. Ebbe a környezetbe tartoznak:

1. a szociálpolitika célmeghatározásai,
2. a szociális szolgáltatások intézményrendszere,
3. ezek törvényi szabályozása és finanszírozása,
4. a képző intézmények alapítása, engedélyezése és finanszírozása,
5. a szakmai szervezetek és a szakmai nyilvánosság finanszírozása.

A hivatásoknak viszont van bizonyos önállósága:

1. tudományos módszerekkel vizsgálják a saját működési területükön tapasztalható társadalmi problémákat, a kutatási eredmények alapján javaslatot tesznek ezek kezelésére (orvoslására, illetve kontroll alatt tartására),
2. működtetik a szolgáltató rendszert,
3. kidolgozzák a saját etikai előírásait és a szolgáltatásaikat irányító szakmai szabályokat, valamint minőségbiztosítási módszereiket,
4. működtetik a szakmai szervezeteket, melyek szakmapolitikát folytatnak, azaz igyekeznek befolyásolni a hivatás környezetét befolyásoló politikai döntéseket,
5. működtetik az iskolákat, a szakmai nyilvánosság fórumait.

Az állam a társadalmi problémák orvoslását vagy legalábbis kontrollálását várja el a szociális munkásoktól. De a társadalomban eltérő vélekedések vannak arra vonatkozóan, hogy hol kell keresnünk a társadalmi problémák okát. Kereshetjük az egyének gondolkodásában és tevékenységében, és kereshetjük a társadalmi berendezkedésben, ami meghatározza az emberek gondolkodását és cselekvését. Az első megközelítés jellemzi a jobboldali gondolkodókat és a vallásokat, míg a második inkább baloldali.

A jóléti állam kezdeti időszakában a társadalom megváltoztatását tekintették elődeink alapvetőnek. A következményeket az 1960-as évek végén a baloldali gondolkodók és mozgalmak erőteljes kritikával illették. A jóléti állam intézkedéseinek nyomán óriási bürokráciák alakultak ki, és az állam folyamatosan beavatkozott az állampolgárok magánéletébe, a gyámkodás kiskorúsításukat és szabadságuk korlátozását jelentette. A baloldal mellett a jobboldal is súlyos kritikával illette a jóléti állam kiterjedt intézményrendszerét. Egyrészt mivel a forrásigénye gyakorlatilag korlátlan volt,

³³ Lásd erről Bruno Bettelheimnek a koncentrációs táborbeli tapasztalatairól szóló könyvét, 1988.

másrészt az állampolgárokat függő életformára szoktatta, leszoktatta az önálló cselekvésről és felelősségvállalásról. Ezt „jóléti függésnek”³⁴ nevezték. A két véglet közötti arany középút szerint az állampolgároktól joggal várható el a felelősségteljes viselkedés, de a társadalom is felelős azért, hogy megteremtse az állampolgári létből fakadó kötelezettségek felelős vállalásának feltételeit.³⁵ Nem lehet elvárni ezen kötelezettségek teljesítését azoktól, akiktől a társadalom megvonta a léthez, vagy legalábbis a tisztességes léthez való jogot, mert nem ad lehetőséget a társadalmilag elfogadható életfeltételek tisztességes úton való megszerzésére.³⁶ Ezt a megközelítést a jóléti rezsimek skandináv modellje képviseli, ami a **szociális gondoskodás univerzális megközelítését** példázza. A skandináv jóléti modell iskolapéldájaként a következőkben a svéd jóléti modell jellemzőit foglalom össze.

A svéd *jóléti kultúra* alapvető jellemzője a kollektívizmusban gyökerező paternalizmus, melynek széles körű elfogadottsága kiemelkedő sajátossága a svéd társadalomnak. Ennek gyökerei az uralkodó valláshoz, a lutheránus protestantizmushoz nyúlnak vissza. A lutheranizmus az Isten előtti egyenlőséget és a közösség iránti kötelezettségek teljesítésének jelentőségét hirdeti. Ennek megfelelően bármely személy vagy testület a rá kirótt feladat jó ellátásából nyeri vezetői szerepének legitimitását. A helyi közösségeknek éppúgy, mint a nagy közösségnek eszerint megvan a „gazdája”, akinek kötelességei vannak a közösséggel szemben. A helyi közösségek képviselőiben fellépő egyházközösségnek, majd a helyi önkormányzatoknak ily módon gondoskodnia kell a közösség minden tagjáról.³⁷ Az univerzális szemlélet a mindenkire kiterjedő gondoskodási kötelezettséget jelenti: a segítségre való jogosultsághoz elég a probléma megléte, semmilyen más feltételre nincs szükség. Így nem vizsgálják a segítségkérő helyzetét a segítségnyújtás előfeltételeként.

A svéd politikai kultúrájának alapvető sajátossága a *kompromisszumkészség és a konszenzusra való törekvés*. E mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy az érdekkonfliktusok problémákká konvertálhatók, melyeket a kölcsönös előnyök biztosításával, kollektív döntéshozási mechanizmusokkal meg lehet oldani. Ez a feltételezés alapozta meg a gazdasági és szociális célok összeegyeztetését célzó törekvéseket, a döntéshozás korporatív mechanizmusainak létrehozását, a munkaerő-piaci konfliktusok kezelését és a bármiféle egyenlőtlenségek elleni harcot.³⁸

A fentiek alapján széleskörű elfogadottsággal bír, hogy az állam feladata az „*erős társadalom*” megteremtése. Ennek értelmében az állam hivatása minden állampolgár maximális jólétének biztosítása a rendkívül széleskörű állami újraelosztással és a magas adókból finanszírozott kiterjedt univerzális szociális szolgálatok fenntartásával. A társadalmi problémák megoldásában ugyanakkor kitüntetett szerepe volt a szakértelemnek, mely e problémák racionális vizsgálatával, a megoldási lehetőségek kidolgozásával alapozta meg a felmerülő problémák adminisztratív, a közszolgálati intézmények fejlesztésével történő megoldását.³⁹

A svéd jóléti államnak általában három sajátosságát tekintik a többi jóléti rezsimtől alapvetően eltérőnek: 1. az állami jóléti gondoskodás átfogó jellegű, a szociálpolitika által kielégített emberi szükségletek köre tágabb, mint máshol; 2. a jóléti ellátásokat nagy mértékben intézményesítették és integrálták az állampolgári jogokba; 3. a szociálpolitika intézményes jellege erősítette a szolidaritást és a rendszer univerzalizását.⁴⁰ Miközben a svéd jóléti rendszer tervezői kiterjedt szociális szolgálatokat hoztak létre, a segélyezésnek marginális szerepet szántak a teljes foglalkoztatás elérését célzó munkaerő-piaci beavatkozás mellett. A rendszer azon az előfeltevésen alapult, hogy ha minden munkaképes ember dolgozik, akkor segélyekre nincsen szükség. A teljes foglalkoztatást a közszféra szolgáltatói munkahelyeinek felduzzasztásával érték el. A közszféra – nem számítva az állami

³⁴ Segelman, R. – Marsland, D. (1991): A bölcsőtől a sírig. In: Ferge Zsuzsa - Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 150-165.o.

³⁵ Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. A szociális szakképzés könyvtára. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest.

³⁶ Ezt a kérdést egy másik tanulmányban részletesebben kifejtettem, lásd Kozma, 2001, 76. és kk.o.

³⁷ Öberg, Staffan (1998): The History of Social Work in Sweden. In: Kwak, Anna - Dingwall, Robert [szerk.]: Social Change, Social Policy and Social Work in the New Europe. Ashgate, Aldershot, Brookfield, USA, Singapore, Sydney, 213-220.o.

³⁸ Nyilas Mihály (1995): Mi történt a svéd modellel? Esély, 1995, 6.sz., 63-83.o

³⁹ Nyilas: id. mű, 68.o.

⁴⁰ Nyilas: id. mű, 66. o.

működtetésű infrastruktúra munkahelyeit – ma is a foglalkoztatottak 30 %-át alkalmazza, ami kiemelkedően magas, összehasonlítva más országokkal. Ráadásul ez a terület lehetővé tette a nők munkaerő-piaci helyzetének kiegyensúlyozását és ezzel a szociáldemokrata politika egyik prioritásának, a nemek közötti egyenlőségnek a kiteljesítését. A közszféra álláshelyei kétszeresen is segítették a nők munkaerő-piaci helyzetének javítását: egyrészt munkahelyeket kínáltak, másrészt gondozási helyeket a gyermekeknek, hogy az anyák munkába tudjanak állni.

A II. világháború után a jóléti államok szociális munkás szakmáinak a legsúlyosabb problémája a **gondozás vagy kontroll dilemma**. Minden területen érzékelhető nyomás a szakma képviselőinek irányában, hogy változtassák meg azok viselkedését, akikkel a környezetüknek bajuk van, vagy ha ez lehetetlen, akkor tüntessék el őket a közterekről. Hogy mekkora ez a nyomás, az függ az adott ország jóléti kultúrájától (tolerancia-fokától), szociálpolitikájától, ideológiai meggyőződéseitől, forrásaitól, és így tovább. Jó példa erre a gyermekvédelem, amelynek sajátossága, hogy a felnövekvő nemzedékért elsősorban a családok felelősek, de az állam is felelős a gyermekek megfelelő felnövekedéséért. Ez az állami felelősség megnyilvánul egyrészt abban, hogy az állam anyagi segítséget és szolgáltatásokat biztosít a gyermekes családoknak, másrészt, amennyiben jelzés érkezik arról, hogy valamely családban a gyermekek megfelelő fejlődése nem biztosított, akkor hatósági és szolgáltatási beavatkozásokat biztosít a gyermek érdekeinek képviseletére. Hogy mi a gyermek érdeke, azt az állam képviseletében a gyermekjóléti és gyermekvédelmi szociális munkások határozzák meg. Amennyiben a szülő és a gyermek érdeke ütközik, a szociális szakembernek kötelessége beavatkozni, legvégső esetben akár ki is emelheti a gyermeket a családból. A szociális munkásnak tehát felhatalmazása van arra, sőt kötelessége is a család gyermeknevelési gyakorlatát ellenőrizni, és ha az nem felel meg a szülők érdekeinek, akkor annak megváltoztatását elősegíteni. Az persze már a műhiba ügyek témakörébe tartozik, ha a szociális munkás ilyen esetben csak utasításokat osztogat, nem vizsgálja, hogy a család képes-e a gyermek megfelelő felnövekedésének feltételeit megteremteni, és amennyiben ezt nem tudja, milyen segítségre lenne szüksége ahhoz, hogy képes legyen.

A jóléti triászban (állam-állampolgár-szociális munkás) az állam és a szolgáltatás felhasználójának különböző elvárásai vannak a szociális munkással szemben. Az állam az integrált működés segítségét várja el, amihez szükség van az állampolgárok együttműködését elérni. Az állampolgár jó esetben segítséget vár életfeladatai megoldásában, rosszabb esetben azt várja, hogy ne zaklassák különböző számára idegen és terhes elvárásokkal. A szociális munkás az állam elvárásait közvetíti. De mi van, ha az állampolgár konfliktusba kerül az állammal? Kérdés, hogy a szociális munkás ez esetben ki mellé áll. Könnyű lenne azt mondani, hogy minden esetben a kliens mellé. De ez esetben konfliktusba keveredhetünk a szolgáltatások fenntartójával és/vagy a főnökünkkel.

A szociális munka globális definíciója*

Az alábbi definíciót 2014 júliusában fogadta el az IFSW Nagygyűlése és az IASSW Közgyűlése.

„A szociális munka olyan gyakorlat alapú szakma és tudományág, amely elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, valamint az emberek hatalommal való felruházását és felszabadítását. A társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás és a különbözőségek tiszteletének elvei központi helyet foglalnak el a szociális munkában. A humán és társadalomtudományok elméleteivel, valamint a helyi tudásokkal felvértezve a szociális munka embereket és rendszereket aktivizál, hogy választ adjon az élet kihívásaira és előmozdítsa a jóllétet.

A fenti definíció egyes részei a nemzeti és/vagy helyi szinteken nagyobb jelentőségűek lehetnek.”

Megjegyzések a szociális munka globális definíciójához

A megjegyzések célja a definícióban szereplő fő fogalmak magyarázata, melyeket a szociálismunka-szakma meghatározó céljaira, elveire, ismereteire és gyakorlatára nézve fejtünk ki.

Meghatározó célok

A szociálismunka-szakma meghatározó céljai közé tartozik a társadalmi változás elősegítése, a társadalmi fejlődés, a társadalmi összetartozás, valamint az emberek hatalommal való felruházása és felszabadítása.

A szociális munka egyszerre gyakorlati szakma és tudományág, amely elismeri, hogy egymáshoz szorosan kapcsolódó történelmi, társadalmi-gazdasági, kulturális, térbeli, politikai és személyes tényezők kedvezően és/vagy kedvezőtlenül befolyásolják az emberiség jóllétét és fejlődését. Strukturális akadályok is hozzájárulnak az egyenlőtlenségek, a diszkrimináció, a kizsákmányolás és az elnyomás fenntartásához. A faji, osztályhelyeztetel kapcsolatos, nyelvi, vallási, nemi, kulturális, fogyatékossgon vagy szexuális orientáción alapuló hátrányos és/vagy pozitív megkülönböztetés strukturális forrásaival kapcsolatos kritikai tudat fejlesztése, továbbá a strukturális és személyes hátrányok leküzdésére irányuló akció stratégiák kidolgozása központi helyet foglal el abban a felszabadító gyakorlatban, amely az emberek hatalommal való felruházását tűzi ki céljául. A hátrányos helyzetben lévőkkel szolidaritást vállalva a szakma a szegénység enyhítéséért, a sérülékenyek és elnyomottak felszabadításáért küzd, valamint hozzájárul a társadalmi befogadás és társadalmi összetartozás megvalósulásához.

A társadalmi változás célja azon a feltételezésen alapul, hogy a szociális munkás beavatkozására akkor van szükség, amikor egy adott helyzetben elkerülhetetlen a változás és fejlődés – legyen az akár az egyén, család, kiscsoport, közösség vagy társadalom szintjén. Mozgatórugója azon strukturális feltételek lebontásának és megváltoztatásának az igénye, melyek hozzájárulnak a marginalizációhoz, a társadalmi kirekesztéshez és az elnyomáshoz. A társadalmi változást célzó kezdeményezések fontosnak tartják az egyéni szerepvállalást az emberi jogok, valamint a gazdasági, környezeti és társadalmi igazságosság megvalósulásának elősegítésében. A szakma ezzel egyidejűleg elkötelezett a társadalmi stabilitás fenntartása mellett, amennyiben ez a stabilitás nem okozza bizonyos embercsoportok marginalizációját, kirekesztését vagy elnyomását.

A társadalmi fejlődést úgy értelmezzük, hogy az a beavatkozásra, az elérni kívánt célokra és a populárisabb reziduális és intézményi kereteken felüli szakpolitikai keretre vonatkozó stratégiákat jelent. Olyan holisztikus bio-pszicho-szociális, spirituális felméréseken és beavatkozásokon alapszik, amelyek meghaladják a mikro- és makroszintek megkülönböztetését, és a fenntartható fejlődés érdekében különböző rendszerszintekkel, szektorokkal és szakmákkal is együttműködnek. E felfogás a társadalom strukturális és gazdasági fejlődését helyezi előtérbe, és nem fogadja el azt az általánosnak tartott bölcsességet, hogy a gazdasági növekedés a társadalmi fejlődés előfeltétele.

Elvek

A szociális munka alapelvei közé tartozik az emberi lények velük született méltósága és értéke, a különbözőség tisztelete, az emberi jogok és a társadalmi igazságosság védelme, valamint az, hogy senkinek ne okozunk kárt.

Az emberi jogok és a társadalmi igazságosság képviselése és védelme a szociális munka célja, és egyben ez adja létjogosultságát is. A szociálismunka-szakma elismeri, hogy az emberi jogok a közösségi felelősségekkel együtt érvényesek. A közösségi felelősség fogalma arra utal, hogy az egyéni emberi jogok a mindennapokban csakis akkor valósulhatnak meg, ha az emberek felelősséget vállalnak egymásért és környezetükért, és a közösségeken belül reciprok kapcsolatokat hoznak létre. Ezért a szociális munka egyik központi célja az, hogy minden szinten képviselje az egyének jogait, és olyan megoldásokat találjon, ahol az emberek felelősséget vállalnak egymás jóllétéért, továbbá felismerik és tiszteletben tartják, hogy egymástól, valamint környezetüktől is függenek.

A szociális munka magában foglalja az első-, másod- és harmadgenerációs jogokat. Az elsőgenerációs jogokon olyan polgári és politikai jogokat értünk, mint a szólás- és gondolat szabadság, vagy a kínzás és önkényes fogva tartás tilalma; a másodgenerációs jogok a szociális-gazdasági és kulturális jogok, mint például az elvárható szintű oktatáshoz, egészségügyi ellátáshoz és lakhatáshoz való jog, vagy a kisebbségek nyelvhasználati joga; míg a harmadgenerációs jogok a természeti világra, a fajok sokszínűségének jogára és a generációk közötti egyenlőségre helyezik a hangsúlyt. Ezen jogok kölcsönösen erősítik egymást és egymástól függenek, valamint mind az egyéni, mind a kollektív jogokat tartalmazzák.

Bizonyos esetekben az, hogy „senkinek nem okozunk kárt” és az, hogy „tiszteletben tartjuk a sokszínűséget”, egymással ellentétes és versengő értékeket képviselhet, például amikor a kultúra nevében bizonyos csoportok, például a nők és homoszexuálisok jogai, ideértve az élethez való jogot,

sérülnek. *A szociális munka oktatásának és képzésének általános sztenderdjei* olyan megoldást kínálnak erre az összetett problémára, amely a szociális munkások alapvető emberi jogi ismereteinek megalapozását hangsúlyozza, kiemelve, hogy:

Ez a megközelítés hozzájárulhat az építő vitához és változáshoz olyan esetekben, amikor bizonyos kulturális hiedelmek, értékek és hagyományok megsértik egyes emberek alapvető emberi jogait. Mivel a kultúra egy dinamikusan fejlődő társadalmi konstrukció, folyamatosan lebomlik, változik. Az ilyen építő ellentétek, lebontó és változást generáló viták kialakulását segíti, ha elmélyedünk az adott kulturális értékek, hiedelmek és hagyományok megismerésében, valamint az emberi jogok szélesebb csoportját képviselve kritikai és reflektív beszélgetéseket folytatunk az adott kulturális csoport tagjaival.

Ismeret

A szociális munka egyszerre inter- és transzdiszciplináris, és széles körű tudományos elméletekre és kutatási eredményekre épít. A „tudomány” ebben az értelemben ugyanazt jelenti, mint az „ismeret”. A szociális munka részben saját, folyamatosan fejlődő elméleti alapjaira és kutatásaira, részben más humán tudományok (többek között közösségfejlesztés, szociálpedagógia, közigazgatás, antropológia, ökológia, közgazdaságtan, pedagógia, menedzsment, ápolási ismeretek, pszichiátria, pszichológia, közegészségügy és szociológia) elméleteire támaszkodik. A szociális munka kutatásának és elméleteinek sajátossága az, hogy gyakorlati és felszabadító jellegűek. A szociális munka terén a kutatás és az elmélet egy jelentős része a szolgáltatást igénybe vevőkkel közösen interaktív módon, dialógusokon keresztül valósul meg, s ezáltal nyilvánvalóan konkrét gyakorlati környezetekből merít.

Az általunk javasolt definíció hangsúlyozza, hogy a szociális munka nem csupán az egy meghatározott környezetben zajló gyakorlatokra és a nyugati világ elméleteire támaszkodik, hanem az őslakosok tudására is. A gyarmatosítás egyik öröksége, hogy a nyugati világ elméleteit és ismereteit tartották értékesnek, az őslakosok ismereteit pedig elnyomták, kiszorították vagy kisajátították a nyugati világ elméletei és ismeretei. Az általunk javasolt meghatározás ezt a folyamatot kívánja megállítani és visszafordítani azzal, hogy elismeri: az őslakosoknak minden régióban, országban és területen megvan a saját értékrendjük, vannak megismerési módjaik és az ismeretek átadásának bevett gyakorlatai, amelyek kiemelkedő fontosságúak voltak a tudományok fejlődése során. A szociális munka oly módon kísérli meg jóténni a nyugati világ tudományos gyarmatosítását és hegemoniáját, hogy odafigyel a világ őslakos népeire, és tanul tőlük. A szociális munka ismeretanyaga így együtt fejlődik az őslakos népekkel, tanulva tőlük, s így helyesebben jár el a gyakorlatban, nem csupán helyi, hanem nemzetközi szinten is. Az ENSZ anyagaira támaszkodva az IFSW az őslakos népeket az alábbiak szerint határozza meg (<http://ifsw.org/policies/indigenous-peoples>):

Földrajzilag körülhatárolható ősi területeken élnek (vagy ilyen területekhez kötődnek).

Ezek a területek általában saját társadalmi, gazdasági és politikai intézményeket működtetnek.

Általában arra törekszenek, hogy megőrizték kulturális, földrajzi és intézményrendszer-szintű elkülönülésüket az őket körülvevő néphez való asszimiláció helyett.

Saját magukat őslakosként vagy törzsként határozzák meg.

Gyakorlat

A szociális munka legitimációját és céljait az emberek és környezetük közötti interakciókba való beavatkozás jelenti. A környezet ebben az értelmezésben magában foglalja azokat a különféle társadalmi rendszereket, amelyekben az emberek élnek, valamint a természeti és földrajzi környezetet, amelynek alapvető hatása van az egyének életére. A szociális munka által felkarolt résztvevői módszer tükröződik abban, hogy „a szociális munka egyénekkal és rendszerekkel együttműködve kínál választ az élet különböző kihívásaira a jóllét előmozdítása érdekében”. Amennyire csak lehetséges, a szociális munka előnyben részesíti az emberekkel együtt végzett munkát a másokért végzett munka helyett. A társadalmi fejlődés paradigmájával összhangban a szociális munkások többféle készséget, technikát, stratégiát, elvet és tevékenységet mozgósítanak különböző rendszerszinteken a rendszer megőrzése és/vagy megváltoztatása érdekében. A szociális

munka gyakorlata sokszínű tevékenységeket ölel fel, mint például a különböző fajta terápiák és tanácsadások, a csoport- és közösségi munka, szakpolitikai ajánlások és elemzések, lobbizás és politikai akciók. A felszabadítás nézőpontjából, melyet ez a definíció támogat, a szociális munka stratégiáinak célja az emberek reményének, önbecsülésének és kreatív potenciáljának növelése annak érdekében, hogy megkérdőjelezzék és átalakítsák az őket elnyomó hatalmi gyakorlatokat és az igazságtalanság strukturális forrásait, ezáltal egyesítve a beavatkozás személyes-politikai, valamint mikro-makro dimenzióit. A szociális munka holisztikus központi magja univerzális, ám a szociális munka gyakorlati prioritásai országról országra, időről időre változhatnak a történelmi, kulturális, politikai és társadalmi-gazdasági körülmények függvényében.

A világ szociális munkásainak a felelőssége az e definícióban szereplő értékek és elvek védelme, kiteljesítése és megvalósítása. A szociális munka bármely definíciójának is csak annyiban van jelentése, amennyiben a szociális munkások aktívan elkötelezik magukat az értékei és látásmódja mellett.

Az IFSW Nagygyűlésén a szociális munka általános definíciójával kapcsolatban elhangzott további észrevételek

„E definíció egyetlen részét sem lehet oly módon magyarázni, hogy az ellentétben álljon e definíció más részeivel.”

„Az egyes országok és/vagy régiók által hangsúlyozni kívánt részek nem lehetnek ellentétesek a definíció egyéb elemeivel vagy a teljes definíció szellemiségével.”

„Mivel a szociális munka definíciója kulcsfontosságú a foglalkozási csoport identitásának megalapozása szempontjából, csak a megvalósítás folyamatának pontos értékelése és a változás szükségességének megállapítása után lehet ezt a jövőben megváltoztatni. Előnyben kell részesíteni további megjegyzések hozzáadását a definíció megváltoztatásával szemben.”

Fordította Fehér Boróka

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen kapcsolat van a szociális munkás hivatás és a jóléti állam között?
2. Mi a szociális munkás hivatás társadalmi missziója?
3. Olvasd el az IFSW globális meghatározását a szociális munkáról! Mely politikai, ideológiai irányzathoz tartoznak szerinted a deklaráció megalkotói?
4. A definíció mely pontjait hangsúlyozhatják szerinted a másik irányzat képviselői?
5. Mit jelent a gondozás vagy kontroll dilemma?

II.3. A szociális munka, mint hivatás

A szociális munka kompetenciakörébe tartozó problémák (a szociális kérdés mibenléte)

A szociális kérdés/szociális probléma mineműségéről Krémer Balázs⁴¹ a következőket írja:

...a társadalmi viszonyokban rejlő, vagy azokban gyökerező gondokat, drámákat, feszültségeket a későbbiekben, a szociálpolitika kifejtése során „szociális kérdésként”, „szociális problémaként” tárgyaljuk.

Hogy mi az, ami szociális kérdés – különösen hogy mi az, ami az egyéni-individuális problémáktól megkülönböztethetően szociális kérdés –, arra lehetetlen elviekben korrekt választ adni. Egy baleset vagy egy betegség természetesen egyéni, individuális kérdés – különösen akkor, ha a gyógyító orvos foglalkozik vele. Azonban a betegség, a sérülés szociális kérdés, mihelyst egy szociológus vagy szociálpolitikus foglalkozik vele – hiszen a beteg vagy a sérült ember számára más esélyeket és lehetőségeket kínál fel, másképp jelöli ki helyét a

⁴¹ Krémer Balázs: Bevezetés a szociálpolitikába. Napvilág Kiadó, 2009. 45-46. o.

társadalom, mint az egészségesnek; más intézményekkel és emberekkel lép kapcsolatba, mint az egészséges (például az egészségüggyel, a biztosítóval), és mások lesznek a kapcsolatainak, kapcsolatrendszerének a sajátosságai is. Nem nagy tévedés azt állítani, hogy egy szociológus vagy egy szociálpolitikus számára minden probléma, bármely gond lehet társadalmi, szociális kérdés is. Méghozzá – a fenti megkülönböztetést folytatva – kétféle értelemben is:

- Egyrészt minden szociális kérdés a társadalmi struktúrában és az egyenlőtlenségi rendszerben gyökerező kérdés. Ezen talán túl is léphetünk – a fabianus Webb házaspár alapvető művének (Munkásdemokrácia) első rövid tömondatát idézve: „A szociális kérdés: hatalmi kérdés.”
- Másrészt minden szociális kérdés valamiféle „funkcionális” kérdés, azaz akkor beszélünk szociális problémáról, ha valami „elromlik”, nem működik elég jól a társadalom gépezetében, ha valami zavart, feszültséget állít elő a társadalom működésében.

Hogy mi az az egyenlőtlenségi helyzet, mi az a hatalmi egyensúlybomlás, és mi az a működési mód, amelyet egy-egy kor egy-egy társadalmi zavarnak, problémának érzékel – arról hasonlókat mondhatunk el, mint az egyéni bajokról, gondokról. Részben függ az objektív, anyagi, fizikai, gazdasági körülményektől – de legalább ennyire függ a társadalom kollektív tudatától, közös meggyőződéseitől, ezek lététől vagy hiányától, a közös meggyőződéseket és szokásszerűségeket rögzítő intézményektől és szabályoktól (ezek lététől vagy hiányától).

Természetesen vannak olyan helyzetek – mint amilyenek természeti csapások, háborúk, éhínségek –, amelyek jelentős tömegben veszélyeztetik emberek életét, és pusztán ennél fogva is társadalmi-szociális kérdésként jelennek meg. Azonban ezek a ritkább helyzetek.

A gyakoribb helyzet az, hogy maguk a társadalmak, a társadalmat reprezentáló intézmények értelmezik problémának, megoldandó szociális kérdésnek az élet bizonyos jeleit, jelenségeit. A ma embere nem szokott erről elgondolkodni, de azok a társadalmi-szociális problémák, amelyeket ma természetesen, magától értődoően tartunk problémának, távolról sem jelentettek mindig és mindenhol problémát. Sokan azt gondolják például, hogy a *szegénység* vagy a *munkanélküliség* szociális problémája *mindig* is jelen volt az emberiség történetében – pedig ez messze *nem így van*. A modernitás előtti korokban (vagy számos mai, fejlődő államban) az emberek zöme a mi mai fogalmaink szerint elképesztő szegénységben élt – illetve él –, ám azok a társadalmak ezt nem feltétlenül tekintették (tekintik) problémának. Az az élethelyzet, ami a mi fogalmaink szerint szegénység, az őszertük olykor természetes, magától értődik, egyéni sors és nem társadalmi probléma, s ekképp belenyugvással és elfogadással kell vele együtt élni. A szegénység onnantól fogva jelent társadalmi problémát, hogy a felvilágosodás korának gondolkodói és politikusai társadalmi jelenségnek, társadalmi eredetű problémának minősítették – nyomukban és az ő hatásukra pedig a ma is meghatározó európai közgondolkodás is annak tartja. Még inkább ez a helyzet a munkanélküliséggel. Ha jól belegondolunk, a munkanélküliség problémáját értelmetlen lenne felvetni olyan korokban és helyzetekben, ahol nem a bér munka jelenti az emberek többségének meghatározó létfenntartási eszközét, ahol nem a bér munka jelöli ki a meghatározó, legáltalánosabb társadalmi pozíciókat. Magyarán: a munkanélküliségről csak a kapitalizmus körülményei között lehet akár csak elviekben is beszélni. Ám a korai kapitalizmusban – noha a mai fogalmaink szerint akkora volt a munkanélküliség, amire soha példa a későbbiekben nem volt – mégsem beszélt senki sem a munkanélküliség társadalmi problémáiról. A munkanélküliség csak a XIX. század óta „társadalmi” és „szociális kérdés”, azóta és amiatt, hogy befolyásos csoportok (állami bürokráciák és a szakszervezetek) társadalmi problémaként néven nevezték azt, és elég erőseknek is bizonyultak ahhoz, hogy a munkanélküliség problémáját társadalmi, szociális problémának fogadtassák el.

A szociális kérdés tehát konstrukció, és hogy egy jelenség megkapja-e a szociális probléma címkét, az dönti el, hogy miképp gondolkodnak arról az adott kor mérvadó személyiségei, csoportjai. A szociális munkás szakma hajnalán a hivatás kompetenciakörébe mindenek előtt a szegénységgel összefüggő problémák tartoztak. A XIX. század második felétől, tehát a szociális munka hivatássá

válásának hajnalától a legsúlyosabb társadalmi problémát a munkanélküliség jelentette, azaz hogy vannak emberek, akik képesek dolgozni, akarnak is dolgozni, de mégsem kapnak munkát.

A szociális probléma a nyugati világban ma már lényegesen szélesebb kört érint, mint korábban. A szociális munka kompetenciakörébe tartozó problémák közös sajátossága, hogy a társadalmi integráció zavarát jelentik. A társadalmi integráció értelmezésében Robert Castel ⁴² az integráció és a kirekesztés folyamatszerűségét hangsúlyozza. A "társadalmi hovatartozás" három dimenzióját határozza meg: a munkát, a kapcsolati hálót (közösségi beágyazottságot). A társadalmi integráció szempontjából három zónát különböztet meg: az integrációs zónát, amelyben az egyéneknek, csoportoknak és közösségeknek mind közösségi kapcsolataik, mind a munka szervezetében elfoglalt helyük biztos; a sebezhetőségi zónát, melybe azok tartoznak, akik a beilleszkedésnek egyik vagy mindkét tengelyén bizonytalan helyzetben vannak; illetve a kiilleszkedési zónát, melybe azok tartoznak, akik munkanélküliek és kapcsolat nélküliek is egyben. A szociális munkások a kapuőr szerepét töltik be az integrációs zóna határán, és minél közelebb vannak ahhoz, annál inkább preventívek az eszközeik, és minél közelebb vannak a kiilleszkedési zónához, annál inkább orvosló funkciót töltenek be. Ez azt jelenti, hogy a szociális munkás szolgáltatásokra azokban az esetekben van szükség, amelyekben az egyes egyének, családok, csoportok és közösségek a társadalom által kínált integrációs eszközök segítségével nem képesek megfelelő helyet kivívni maguknak a munkamegosztásban és a társas hálóban. A társadalmi ranglétrán lejjebb levőknek a hatalmi egyenlőtlenség miatt nagyobb az esélyük az integrációs zónából való kiesésre, de ez a veszély a jobb módúakat is fenyegeti. A sebezhetőségi zónába való átkerüléshez elég egy tartós betegség, akár fizikai, akár pszichiátriai, beleértve ebbe a függőségeket is. Az alkoholizmus áldozatainak nagy részét pont a felső középosztályból szedi. Ahogy a családi és gyermeknevelési problémák, vagy a súlyos veszteségek sem csak a legalsó jövedelmi tizedbe tartozókat fenyegeti.

A szociális szolgáltatások igénybevevőinek különböző csoportjai , a szociális munka színterei, intézménytípusai, munkaformái

Tanulási feladat

Az Intézmény-megfigyelési és laikus gyakorlat során írjátok le, hogy

1. milyen csoportjai vannak a szociális szolgáltatások igénybevevőinek;
2. milyen területeken dolgoznak szociális munkások;
3. milyen intézménytípusok vannak a szociális ellátórendszerben;
4. melyek a szociális munka munkaformái.

Használhatjátok a szociális törvényt is!

A szociális munka professzió felépülése

Tanulási feladat

A szociális munka is, mint minden professzió bizonyos sajátosságokkal bír. Ezeket foglalja össze a következő táblázat. Az eddig megismertek alapján töltsd ki a táblázatot! Amiről esetleg nem esett szó, azokat megtalálod az irodalmak címlapjain, az Interneten, tanulmányokban.

A szociális munka

Missziója	
Intézményrendszere	
Kompetenciaköre ⁴³	
A tudás termelésének intézményei	

⁴² Castel, Robert: A nélkülözéstől a kivettségig - a "kiilleszkedés pokoljárása. Esély, 1993, 3. sz., 3-23. o.

⁴³ A kompetenciakörbe azok a problémák tartoznak, amelyeknek orvoslására vagy kontroll alatt tartására a hivatás szolgáltatásokat nyújt.

A tudás nyilvánosságra hozásának intézményei	
Okktatása	
Szakmapolitika szerveződések	

II.4. Kompetencia a szociális munkában

A funkcionalista társadalomképben gyökerező professzionális praxismodellel a korábban ismertetteken kívül más probléma is van. Az 1980-as évek kutatásai ugyanis bizonyították azt a mindennapi gyakorlat által már rég megerősített tapasztalatot, hogy az elméletek és a technikák mintaszerű tudása még egyáltalában nem biztosítja a kimagasló professzionális teljesítményt. Minden gyakorlatban dolgozó pontosan látja a szakmai kiválóságot, de nehezen tudnánk megfogalmazni, hogy miben is áll ez, és hogy miképp tanítható. Az 1980-as évek kutatásai alapján létrejött elméletek pontosan erre kérdésre adtak választ. Ez az elmélet megfordította a korábbi sorrendet: nem azt nézte, hogy az elméletek alapján kifejlesztett technikák mennyire felelnek meg a gyakorlatban, hanem azt, hogy a bármilyen technikával dolgozó szakemberek közül azok, akik vitathatatlanul sikeresek, hogyan csinálják.⁴⁴ Ezek a kutatások egy újfajta praxismodell, a *reflektív praxismodell* kifejlesztéséhez vezettek.

A reflektív praxismodell a kiváló szakmai gyakorlat empirikus vizsgálatának alapján a következő megállapításokból indul ki:

- A hatékony professzionális gyakorlat nem a technikák megfelelő elsajátításán múlik, hanem azon, hogy a szakember képes-e a gyakorlatban felmerülő egyedi, bonyolult (sok tényező közrejátszásából kialakult), bizonytalan, gyakran értékdilemmákat magába foglaló helyzeteket kezelni.
- A technikák alkalmazására csak akkor van mód, ha a világos problémamegfogalmazás kéznél van, ez pedig általában nincs kéznél, mert a mindennapi gyakorlat egyedi, bizonytalan és ellentmondásos helyzetei sokféle módon értelmezhetőek. Gyakran ugyanannak a szakembernek állnak rendelkezésére teljesen különböző értelmezési keretek, vagy a problémamegoldás már önmagában is többféle szakértelem bevonását követeli meg, így a problémamegoldó munkacsoporton belül merülnek fel az egymással versengő értelmezési lehetőségek. (Teljesen másképp értelmezi például az éhezés jelenségét egy szociálpolitikus, egy dietetikus, egy mezőgazdász, egy közgazdász, és így tovább.)
- Így már maga a problémamegfogalmazás is konstrukció, melynek létrehozásában legtöbbször nagyobb szerepe van az iskolázott intuíciónak, mint az elméletek tételes tudásának. Az elméletek ismerete közrejátszik ebben, de maga a folyamat nem az elméletek rigorózus mérlegeléséből áll, hanem az elméleti tudás egyfajta háttérként szolgál a probléma megfogalmazásához, így a hivatkozott elméleteket általában csak utólag tudjuk hozzákapcsolni a problémakonstrukcióhoz.
- A tudás nem készen áll az iskolázott szakember gyakorlatának kezdetén, hanem az elsajátított ismeretek mellett maga a szakmai gyakorlat megismerési folyamatot foglal magába. A helyzetről szóló ismeretek a gyakorlat folyamatában alakulnak ki a helyzetben szereplő „másikkal” folytatott dialógus során. (A másikat azért tettem idézőjelbe, mert a professzionális

⁴⁴ Ez egy tipikus fenomenológiai kérdésfeltevés (lásd: Hernádi, 1984). „A szakmai kiválóság létezik. Hogyan lehetséges?” Az 1980-as és 1990-es években kiváló művek születtek a hasonló kérdésfeltevések nyomán. Ilyen például Csikszentmihályi Mihály: Flow. Az áramlat c. műve (1997), amely az egyetlen hiteles boldogság-pszichológia, ugyanis azoknak a helyzeteknek a sajátosságait vizsgálja, amikor az emberek boldogok. Leszögezhetjük, hogy szinte az összes lényeges kérdés ilyen módon vizsgálható, ugyanis a kétségtelenül meglévő eredmények felől. Ez alapozza meg azokat a szakmai irányzatokat is, amelyek a kliensektől való tanulás jelentőségét hangsúlyozzák a segítő munkában. (lásd például: Casement, 1999)

gyakorlat általános sajátosságairól írok, az építészetben például ez a „másik” anyagi természetű, a segítő gyakorlatban természetesen a „másik” a szolgáltatás igénybevevőjét jelenti.)

- A dialógusban felépülő tudás ugyanakkor egyfajta „világ”, az eset világának a felépítését is jelenti. (Schön, 1991)

Az oppressziót elutasító gyakorlat és a reflektív praxismodell ötvözetéből született új professzionalizmus-modellt Nigel Parton nyomán *konstruktív szociális munkának* nevezhetjük. (Parton és O’Byrne, 2000) A „konstruktivitás” itt a fogalom mindkét értelmét magába foglalja: a segítő kapcsolat pozitív építő jellegre való utalást éppúgy, mint a munka alkotásként való felfogását. A hatékony gyakorlat eszerint kevésbé hasonlít a technikus munkához, mint az alkotó művészeti tevékenységhez.

A *szakmai kompetencia* tehát mindegyik jóléti professzió esetében ugyanúgy épül fel. Mindegyik valamely a szakmai testület által *elismert értékrenden nyugvó etikai kódexszel* szabályozza a mindennapi gyakorlatban előkerülő értékkonfliktusokat (az orvosi hivatás esetében például ezt az orvosi eskü foglalja össze, és a szakmai testületnek igen jól fejlett intézményei vannak a szakmai etika megsértésének azonosítására és szankcionálására), a kompetencia tartalmazza az *intervenciós technikákat* és az azokat megalapozó *elméleteket*, és többé-kevésbé explicit módon előír egyfajta sajátos *szakmai személyiséget*, melyet a hivatásba belépő a szakmai szocializáció során sajátít el.

A következőkben a szakmai kompetenciának e három összetevőjét – az *értékeket*, a *tudást* és a *szakmára felkészült személyiséget* – vizsgálom az új professzionális modell tükrében. Az új professzionális modell valójában nem tette érvénytelenné a korábbi kompetencia-meghatározásokat, hanem annak összetevőit értékelte át, hogy a társadalmi változásokra megfelelő választ dolgozzon ki, és a tudomány fejlődésének eredményeit beépítse a szociális munka tudásalapjába.

A szociális munka értékrendje és etikája

A szociális munkások hatalommal bírnak, amellyel beavatkozhatnak mások életébe. Ehhez a felhatalmazást az államtól kapják, felhatalmazásuk alapja a hozzáértésük, a szaktudás adja a legitimitást a mindennapi szakmai gyakorlathoz. A tudást azonban lehet használni konstruktívan, destruktívan és perverzen is. Hogyan lehet biztosítani a konstruktív használatot?

Minden jóléti professzióknak, így a szociális munkának is vannak etikai előírásai, amelyek a szakmai helyzetekben kívánatos magatartást határozzák meg. Az etikai szabályok értékekben gyökereznek. Az értékek azt mondják meg, hogy mi a jó, azaz milyen célokat lehet a gyakorlat során kitűzni. A szociális munka etikai előírásai Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában megfogalmazott értékeken alapulnak. A hivatásbeli értékrendünkben a legfőbb érték az emberi méltóság.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata⁴⁵

Bevezető

Tekintettel arra, hogy az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon,

Tekintettel arra, hogy az emberi jogok el nem ismerése és semmibevétele az emberiség lelkiismeretét fellázító barbár cselekményekhez vezetett, és hogy az ember legfőbb vágya egy olyan világ eljövetele, amelyben az elnyomástól, valamint a nyomortól megszabadult emberi lények szava és meggyőződése szabad lesz,

Tekintettel annak fontosságára, hogy az emberi jogokat a jog uralma védelmezze, nehogy az ember végső szükségében a zsarnokság és az elnyomás elleni lázadásra kényszerüljön,

Tekintettel arra, hogy igen lényeges a nemzetek közötti baráti kapcsolatok kifejeződésének

⁴⁵ Egyesült Nemzetek Szervezete 1948.

előmozdítása,

Tekintettel arra, hogy az Alapokmányban az Egyesült Nemzetek népei újból hitet tettek az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfiak és nők egyenjogúsága mellett, valamint kinyilvánították azt az elhatározásukat, hogy elősegítik a szociális haladást és nagyobb szabadság mellett jobb életfeltételeket valósítanak meg,

Tekintettel arra, hogy a tagállamok kötelezték magukat arra, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetével együttműködve biztosítják az emberi jogok és alapvető szabadságok általános és tényleges tiszteletbentartását,

Tekintettel arra, hogy a jogok és szabadságok mibenléte tekintetében közös felfogás kialakításának a legnagyobb jelentősége van az említett kötelezettség maradéktalan teljesítésének szempontjából

a közgyűlés kinyilvánítja az emberi jogok egyetemleges nyilatkozatát mint azt a közös eszményt, amelynek elérésére minden népnek és minden nemzetnek törekednie kell abból a célból, hogy minden személy és a társadalom minden szerve, állandóan szem előtt tartva a jelen Nyilatkozatot, oktatás és nevelés útján előmozdítsa e jogok és szabadságok tiszteletbentartásának kifejlesztését, valamint azoknak fokozatosan megvalósuló hazai és nemzetközi jogszabályok útján történő általános és tényleges alkalmazását és elismerését mind a tagállamok népei között, mind pedig a joghatóságuk alatt álló területek népei között.

1. cikk

Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek.

2. cikk

Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyoni, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.

Ezenfelül nem lehet semmiféle megkülönböztetést tenni annak az országnak, vagy területnek politikai, jogi vagy nemzetközi helyzete alapján sem, amelynek a személy állampolgára, aszerint, hogy az illető ország vagy terület független, gyámság alatt áll, nem autonóm vagy szuverenitása bármely vonatkozásban korlátozott.

3. cikk

Minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz.

4. cikk

Senkit sem lehet rabszolgaságban, vagy szolgaságban tartani, a rabszolgaság és a rabszolgakereskedés minden alakja tilos.

5. cikk

Senkit sem lehet kínvallatásnak, avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni.

6. cikk

Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogalanyiságát bárhol elismerjék.

7. cikk

A törvény előtt mindenki egyenlő és minden megkülönböztetés nélkül joga van a törvény egyenlő védelméhez. Mindenkinek joga van egyenlő védelemhez a jelen Nyilatkozatot sértő minden megkülönböztetéssel és minden ilyen megkülönböztetésre irányuló felbujtással szemben.

8. cikk

Minden személynek joga van az alkotmányban vagy a törvényben részére biztosított alapvető jogokat

sértő eljárások ellen a hazai bíróságokhoz tényleges jogorvoslatért folyamodni.

9. cikk

Senkit sem lehet önkényesen letartóztatni, őrizetbe venni vagy száműzni.

10. cikk

Minden személynek teljesen egyenlő joga van arra, hogy ügyét független és pártatlan bíróság méltányosan és nyilvánosan tárgyalja, s ez határozzon egyrészt jogai és kötelezettségei felől, másrészt minden ellene emelt bűnügyi vád megalapozottsága felől.

11. cikk

1. Minden büntetendő cselekménnyel vádolt személyt ártatlannak kell vélelmezni mindaddig, amíg bűnösségét nyilvánosan lefolytatott perben, a védelméhez szükséges valamennyi biztosíték mellett, törvényesen megállapítják.

2. Senkit sem szabad elítélni oly cselekményért vagy mulasztásért, amely elkövetése pillanatában a hazai jog vagy a nemzetközi jog szerint nem volt büntetendő cselekmény. Ugyancsak nem szabad súlyosabb büntetést kiszabni, mint amely a büntetendő cselekmény elkövetése pillanatában volt alkalmazható.

12. cikk

Senkinek magánéletébe, családi ügyeibe, lakóhelye megválasztásába vagy levelezésébe nem szabad önkényesen beavatkozni, sem pedig becsületében vagy jó hírnevében megsérteni. Minden személynek joga van az ilyen beavatkozásokkal vagy sértésekkel szemben a törvény védelméhez.

13. cikk

1. Az államon belül minden személynek joga van szabadon mozogni és lakóhelyét szabadon megválasztani.

2. Minden személynek joga van minden országot, ideértve saját hazáját is, elhagyni, valamint saját hazájába visszatérni.

14. cikk

1. Minden személynek joga van az üldözés elől más országban menedéket keresni és a más ország nyújtotta menedéket élvezni.

2. Erre a jogra nem lehet hivatkozni közönséges bűncselekmény miatti. kellőképpen megalapozott üldözés, sem pedig az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel ellentétes tevékenység esetében.

15. cikk

1. Minden személynek joga van valamely állampolgársághoz.

2. Senkit sem lehet sem állampolgárságától, sem állampolgársága megváltoztatásának jogától önkényesen megfosztani.

16. cikk

1. Mind a férfinak, mind a nőnek a házasságra érett kor elérésétől kezdve joga van fazon, nemzetiségen vagy valláson alapuló korlátozás nélkül házasságot kötni és családot alapítani. A házasság tekintetében a férfinak és a nőnek mind a házasság tartama alatt, mind a házasság felbontása tekintetében egyenlő jogai vannak.

2. Házasságot csak a jövőendő házastársak szabad és teljes beleegyezésével lehet kötni.

3. A család a társadalom természetes és alapvető alkotó eleme és joga van a társadalom, valamint az állam védelmére.

17. cikk

1. Minden személynek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz.

2. Senkit sem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.

18. cikk

Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához, ez a jog magában foglalja a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.

19. cikk

Minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon.

20. cikk

1. Minden személynek joga van békés célú gyülekezési és egyesülési szabadsághoz.

2. Senkit sem lehet valamely egyesületbe való belépésre kötelezni.

21. cikk

1. Minden személynek joga van a hazája közügyeinek igazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján való részvételhez.

2. Minden személynek egyenlő feltételek mellett joga van saját hazájában közszolgálati állásokra való alkalmazásához.

3. A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarata; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos szavazás vagy a szavazás szabadságát ezzel egyenértékűen biztosító eljárás alapján időszakonként tartandó tisztességes választáson kell hogy kifejezésre jusson.

22. cikk

Minden személynek mint a társadalom tagjának joga van a szociális biztonsághoz; minden személynek ugyancsak igénye van arra, hogy -az államok erőfeszítései és a nemzetközi együttműködés eredményeképpen és számot vetve az egyes országok szervezetével és gazdasági erőforrásaival- a méltóságához és személyiségének szabadon való kifejlődéséhez szükséges gazdasági, szociális és kulturális jogait kielégíthesse.

23. cikk

1. Minden személynek joga van a munkához, a munka szabad megválasztásához, a méltányos és kielégítő munkafeltételekhez és a munkanélküliség elleni védelemhez.

2. Az egyenlő munkáért mindenkinek, bármilyen megkülönböztetés nélkül egyenlő bérhez van joga.

3. Mindenkinek, aki dolgozik, olyan méltányos és kielégítő fizetéshez van joga, amely számára és családja számára az emberi méltóságnak megfelelő létet biztosít és amelyet megfelelő esetben a szociális védelem összes egyéb eszközei egészítenek ki.

4. Minden személynek joga van a pihenéshez, a szabad időhöz, nevezetesen a munka időtartamának ésszerű korlátozásához, valamint az időszakonkénti fizetett szabadsághoz.

24. cikk

Minden személynek joga van a pihenésre és szabadidőre, beleértve a munkaidő ésszerű korlátozását és az időszakos fizetett szabadságot.

25. cikk

1. Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz, valamint a szükséges szociális szolgáltatásokhoz, joga van a munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegység, öregség esetére szóló, valamint

mindazon más esetekre szóló biztosításhoz, amikor létfenntartási eszközeit akaratától független körülmények miatt elveszíti.

2. Az anyaság és a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz adnak jogot. Minden gyermek, akár házasságból, akár házasságon kívül született, ugyanabban a szociális védelemben részesül.

26. cikk

1. Minden személynek joga van a neveléshez. A nevelésnek, legalábbis az elemi és alapvető oktatást illetően, ingyenesnek kell lennie. Az elemi oktatás kötelező. A technikai és szakoktatást általánossá kell tenni; a felsőbb tanulmányokra való felvételnek mindenki előtt -érdeméhez képest- egyenlő feltételek mellett nyitva kell állnia.

2. A nevelésnek az emberi személyiség teljes kibontakoztatására, valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletbentartásának megerősítésére kell irányulnia. A nevelésnek elő kell segítenie a nemzetek, valamint az összes faji és vallási csoportok közötti megértést, türelmet és barátságot, valamint az Egyesült Nemzetek által a béke fenntartásának érdekében kifejtett tevékenység kifejlődését.

3. A szülőket elsőbbségi jog illeti meg a gyermekeiknek adandó nevelés megválasztásában.

27. cikk

1. Minden személynek joga van a közösség kulturális életében való szabad részvételhez, a művészetek élvezéséhez, valamint a tudomány haladásában és az abból származó jótéteményekben való részvételhez.

2. Mindenkinél joga van minden általa alkotott tudományos, irodalmi és művészeti termékkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez.

28. cikk Minden személynek joga van ahhoz, hogy mind a társadalmi, mind a nemzetközi viszonyok tekintetében olyan rendszer uralkodjék, amelyben a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított jogok és szabadságok teljes hatállyal érvényesülhessenek.

29. cikk

1. A személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése.

2. Jogainak gyakorlása és szabadságainak élvezete tekintetében senki sincs alávetve más korlátozásnak, mint amelyet a törvény kizárólag mások jogai és szabadságai elismerésének és tiszteletbentartásának biztosítása érdekében, valamint a demokratikus társadalom erkölce, közrendje és általános jóléte jogos követelményeinek kielégítése érdekében megállapít.

3. Ezeket a jogokat és szabadságokat semmi esetre sem lehet az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel ellentétesen gyakorolni.

30. cikk

A jelen Nyilatkozat egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, hogy az valamely állam, valamely csoport, vagy valamely egyén részére bármilyen jogot adna arra, hogy az itt kinyilvánított jogok és szabadságok megsemmisítésére irányuló tevékenységet fejtsen ki, vagy ilyen cselekményt elkövessen.

Ellenőrző kérdések

Keresd meg az Interneten a választ arra a kérdésre, hogy miért volt okvetlenül szükség az ENSZ megalakulása után, 1948-ban Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megfogalmazására!

Keresd meg azokat a jogokat, amelyek a legszorosabban kapcsolódnak a szociális munkás szakmához, és nézd meg, hogy Magyarország Alaptörvényében ezek a jogok megjelennek-e, és ha igen, milyen módon!

Az értékek

Érték és tudás

Az érték fogalmába hitek, preferenciák vagy feltételezések tartoznak arról, hogy mit tartunk kívánatosnak vagy jónak az ember számára. Példa erre az a hitünk, hogy a társadalomnak kötelessége segíteni minden embert abban, hogy a legteljesebb mértékben valóra válthassa lehetőségeit. Az értékek fogalmát könnyebben megértjük, ha összehasonlítjuk a tudás fogalmával. Ezt az összehasonlítást azért is érdemes megtennünk, mivel az értékeket - mint majd később egy példával is szemléltetjük - gyakran összekeverik a tudással, illetve értékekalapú kijelentéseket úgy kezelnek, mintha tudományosan bizonyítani lehetne, hogy azok helyesek vagy helytelenek.

Amit tudás alapú kijelentésnek mondunk másrésztől, az a világról és az emberről szóló olyan megfigyeléseinkre vonatkozik, mely már bizonyított vagy bizonyítható. Példa erre az a tény, hogy a cigány kisebbséghez tartozóknak Magyarországon rövidebb a várható élettartama, mint a magyaroknak. Amikor arról beszélünk, hogy egy tudásról szóló megállapítás helyes vagy helytelen, arról van szó, hogy igazsága bizonyítható-e objektív, empirikus vizsgálattal.

Az értékek nem arról szólnak, hogy milyen a világ, és mit tudunk róla, ahogy a tudás alapú kijelentések teszik. Az értékrendszert nem lehet alávetni szoros tudományos vizsgálatnak, csak hit alapján el lehet fogadni. Így arról beszélni, hogy egy értéktételezés helyes vagy helytelen, csak úgy lehet, ha azt egy viszonyítási alapként használt sajátos hiedelemrendszerhez vagy etikai kódexhez viszonyítjuk.

Gyakran látjuk, hogy a mindennapi élet szereplői megpróbálják tudással kapcsolatos kérdésként kezelni azt, ami alapvetően értékprobléma. A legkézenfekvőbb példa erre az abortusz-kérdés. Az abortusz-vita egyik pártja - az ellenzők - abból az előfeltevésből indul ki, hogy a gyermek érték; jó, ha a gyermekek megszületnek. Idáig rendben is van, általában egyetértünk velük ebben. A másik fél - gyakran az asszonyok érdekeit védő feministák - abból az előfeltevésből indulnak ki, hogy minden nőnek elidegeníthetetlen emberi joga a saját testével való rendelkezés, és mivel a megfogant gyermek az anya testének része, tehát az ő joga eldönteni, hogy akarja-e megszülni, vagy sem, nem dönthet idegen személy helyette. A saját testtel való rendelkezés alapvető emberi jogként való kezelése is nyilvánvalóan elnyeri az olvasók többségének tetszését. Az abortuszt ellenzők viszont a következő lépésben kijelentik, hogy az abortusz emberölés, mert a magzatot nem lehet úgy kezelni, mint egy az anya testében növekvő sejtszaporulatot. Mindezek után a felek elkezdenek azon vitakozni, hogy a fogantatástól számít-e egy magzat embernek (tehát az anya testétől már különálló, saját személyiségi jogokkal rendelkező lénynek, akinek akaratlagos megsemmisítése gyilkosságot jelent), vagy későbbtől, esetleg attól az időszaktól, amikor például megmozdul. Ez utóbbi kérdés viszont már úgy tűnik, mintha tudással kapcsolatos kérdés lenne (ha vallásos emberek fogalmazzák meg, akkor azt a formát ölti, hogy mikortól van az embernek halhatatlan lelke), amiről azt kell eldönteni, hogy igaz-e vagy hamis. Ez a vita viszont már zsákutca, az ugyanis hit kérdése, hogy az ember mit gondol erről, nem lehet racionális eszközökkel bebizonyítani, hogy egy magzat a magzati életének mely pillanatában válik emberré. (Abban azonban például már nincs vita, hogy a megszületéssel emberré születik, és emiatt emberi jogai vannak.)

Értékdilemmák

A vitában így előállt helyzetet nevezzük *értékdilemmának*. Két, társadalmilag egyaránt fontos érték ütközik össze: 1. a gyermekek megszületése jó, 2. az ember önrendelkezése kívánatos, ami azt is jelenti, hogy maga rendelkezzen a testével. Jellemző a probléma megoldása is, ugyanis azt a módszert mutatja, mellyel a leggyakrabban eldöntjük az ilyesfajta - nagyon gyakran felmerülő - problémákat. A törvényhozók világszerte általában bizonyos helyzetekben természetesen elfogadják az abortuszt, mint megoldást. Ilyen eset például, ha az anya életét a gyermek születése veszélyezteti. Ez esetben az anya az előnyben részesítendő, ha az ő érdekei ütköznek a gyermek érdekeivel. Ez a döntés mély gyökerekkel rendelkezik az orvosi gyakorlatban, ami megkönnyíti a döntést azokban a helyzetekben, amikor orvosi érvek

állnak rendelkezésre arra, hogy a gyermek megszülése az anya életét veszélyezteti.¹ A *prioritások* ilyesféle meghatározása után is maradnak azonban problémák. Ugyanis el kell dönteni, hogy mi jelent veszélyt az anya életére. Például az anya életminőségének a gyermek születésével várhatóan bekövetkező romlása, vagy az, hogy a terhesség az anya által elszendett erőszakos nemi közösülés következménye, elégséges oka-e a veszély megállapításának.

Nagyon hasonló ehhez az eutanáziával kapcsolatos vita, ahol szintén az élet, mint alapvető érték előfeltevése ütközik össze az emberi önrendelkezés, ill. az emberhez méltó élethez való jog értékével. A prioritások meghatározása itt is azt jelenti, hogy a kisebbik rossz vállalásával elkerüljük a súlyosabb rosszat. A halálhoz való hozzásegítéssel a nagyon nagy szenvedést, ami lehetetlenné teszi az emberi méltóság értékének megfelelő élet fenntartását. Ez a másik - az előzővel szervesen összetartozó - módszere az értékilemmák kezelésének. Egy érték sérelmét jelentő döntés akkor jogosult, ha azzal értékeink nagyobb sérelmét tudjuk elkerülni.

Más értékek is gyakran kerülnek összeütközésbe egymással a mindennapi szociális munkás gyakorlatban. Például:

- Ha felfedezzük, hogy szolgálatunknál hátrányosan megkülönböztetik a cigány klienseket a segítség nyújtásakor, akkor a hátrányos megkülönböztetés tilalmának értéke ükőzik össze az önvédelem értékével (hiszen esetleg az állásunkat veszíthetjük el, ha felszólalunk ez ellen).
- Ha a klienseink olyan problémamegoldási módot akarnak választani, ami szerintünk nagyon hatékony lenne, de látjuk, hogy kockázatos (ilyen helyzet például, amikor a közösségi szociális munkában egy lakásbérletről létrejött egyesület a lakbérfizetés megtagadása mellett dönt, hogy ezzel befolyásolja a lakástulajdonost a bérházak állapotának javítására), akkor azt emeljük-e ki, hogy mennyire kockázatos a választott módszer (felmondhatja a tulajdonos a lakásbérleti szerződést a lakbérfizetés megtagadása miatt, és kilakoltathatja a lakókat), vagy inkább biztassuk klienseinket a döntés végrehajtására, ami megfelelne annak az elvnek, hogy a leghatékonyabbnak ígérkező eszközt kell választani a probléma megoldására.
- Ha kliensünk döntése másokat veszélyeztet (a legkirívóbb példa erre, amikor a kliens úgy megy el a tanácsadószerződésből, hogy meg fogja ölni hűtlen szerelmét), akkor a titoktartási kötelezettségünknek tegyünk-e eleget, vagy figyelmeztessük a veszélyeztetetteket.
- Ha kliensünk nem akar változtatni addigi életformáján, holott annak folytatása az életét fenyegeti (ilyen helyzet, amikor például a kisebb egészségügyi problémákkal küzdő idős kliens egyedül él egy elszigetelt tanyán, ahol született, rendszeresen fogyaszt alkoholt, és dohányzik is, ami állandóan azt a kockázatot jelenti, hogy - mint elég gyakran előfordul - ittasan elalszik az ágyban, és a lehulló égő cigaretta halálát okozhatja, vagy rosszul lesz, és segítség hiányában meghal, de minden érv hiába, kliensünk semmiképpen sem akar biztonságos helyre - jelen esetben szociális otthonba - költözni), akkor tegyünk-e meg minden lehetőt azért, hogy a helyzet megváltozzon (például azzal, hogy igyekszünk gondokság alá helyezni, és akarata ellenére elhelyezni a szociális otthonban), és ezzel védjük meg az életét, vagy támogassuk az autonóm döntését, mely viszont veszélyezteti az életét.

Mivel a szociális munka gyakorlatában az értékek kérdése kikapcsolhatatlan tény, a mindennapi emberi problémák mélyén általában értékproblémák húzódnak meg, a szociális munkás szakma története folyamán több olyan alapvető és segédeszközt is kidolgozott, melyekkel ezeket a nagyon kemény etikai döntéseket megkönnyítheti. (A kérdéssel kapcsolatban lásd bővebben: Loewenberg-Dolgoft, 1994/a-b.) Természetesen a döntéseket csak megkönnyíteni lehet, de mivel minden ilyen döntés valami ellen való döntést is jelent, a döntés felelősségének súlya mindenképpen a szociális munkáson marad.

Az értékilemmák kezelésének eszközei

A szakma értékrendje

Minden társadalomban többféle - egymással gyakran összeütköző - értékrend él együtt, és maguk a szociális munkások is magukkal hozzák a szakmába egymástól nagy mértékben eltérő értékrendjüket (a személyes értékrend felderítéséhez ajánlok a tanulmány függelékében egy játékos gyakorlatot). A szociális munka professzionalizálódásának egyik fontos lépése volt, amikor a szakma képviselői meghatározták a szakma közös értékalapját, ennek következménye a kiszámíthatóság, hogy bármely hozzánk forduló elvárhatja tőlünk az azonos értékrend alapján történő célmeghatározást, szubjektivitásunk háttérbe szorítását. Ez a közös szakmai értékalap a humánus értékrendje, ahogy az az Emberi jogok nyilatkozatában (1948) megfogalmazódik. Értékrendünk köti hivatásunkat az emberi jogokért vívott harchoz.

A szakmai értékalap meghatározásán alapul az értékdilemmák kezelésének másik szakmai eszköze, az etikai kódex.

Az etikai kódex

Ha az etikai kódexet végignézzük, a paragrafusok mind arról szólnak, hogy mit jelent egyes konfliktusos helyzetekben a szakszerű viselkedés. Amikor például a kódex megfogalmazza a következő elvet: „A szociális munka-szakma meghatározó céljai közé tartozik a társadalmi változás elősegítése, a társadalmi fejlődés, a társadalmi összetartozás, valamint az emberek hatalommal való felruházása és felszabadítása.” A szociális munka etikai kódexe, 2016, Értelmező rendelkezések), akkor egyben azt is megfogalmazza, hogy a szolgáltatás felhasználójának érdekeit előnyben kell részesítenie a segítőnek a szociális munka folyamán más érdekekkel - például a szociális munkás szolgálatokat fenntartó önkormányzatok, és a szociális munkás saját érdekeivel - szemben. Erről a kódex több helyen részletesen szól. Ugyanakkor ez az elv - bár nem fogalmazza meg nyíltan - azt is kimondja, hogy a szociális munkásnak **nem** a társadalom szemében adott esetben veszélyforrást jelentő állampolgárok fölötti kontroll a feladata. Ugyanis a társadalom illetve az állam adott esetben inkább várná a szociális munkástól a potenciálisan veszélyt jelentő állampolgárok ellenőrzését, semmint gondozását. (Ez a gondozás vagy kontroll dilemma, mely a szociális gondoskodás első, diszkrimináción alapuló szemléletében gyökerezik.)

A szakmai eszköztárhoz kapcsolódó normák

Az etikai dilemmák megoldásának elősegítésére a szakmában születhetnek más jellegű normák is. A szociális munka eszköztárában találhatók kényszerítő (kontroll) eszközök, melyekre azért van szükség, hogy adott esetben a szakemberek meg tudják védeni a veszélyeztetetteket. Veszélyeztetett lehet minden gyámságra szoruló, aki nem képes önmagát megvédeni, mert például gyermek, magáról gondoskodni nem tudó idős, elmebeteg, fogyatékkal élő ember, de időlegesen lehet veszélyeztetett a krízisben lévő ember is. A kényszerítés eszköztára a figyelmeztetéstől a bírósági feljelentés megtételéig illetve a veszélyeztetett intézeti elhelyezéséig terjed, és legtöbbször a hatóság bevonásával vagy hatósági eszköztárral történik (pl. a gyermekvédelmi munkában). A pártfogó felügyeleti szolgálat esetében a szociális szakember feladatai közé tartozik a társadalomnak a bűnelkövetőtől való megvédése is. A kényszerítő eszközökkel élni nem könnyű. Gyakran ellentmond a saját magunkról alkotott képnek, hiszen többségünk elsősorban a gondoskodó szerepét vállalja szívesen. A segítségben viszont alapszabály, hogy gyámságra szorulókat nem hagyhatunk magára, gondoskodnunk kell a védelméről.

Ha elmulasztja a védelem kötelezettségéből adódó intézkedéseket, a szociális szakember, de maga a szociális intézmény is veszélyforrást jelenthet a kliensek számára. Ezért a kényszerítő eszközök alkalmazását normákkal kell körülbástyázni. Ezek a normák szintén az

értékdilemmák kezelésének eszközei. Nézzük meg ebből a szempontból példaként az angol gyermekvédelmi gyakorlat normáit és eljárásait:

Szakmai veszélyesség

Veszélyeztető tényezőt nemcsak egyének vagy családok jelenthetnek (a gyermekek számára). Ezt a kifejezést alkalmazhatjuk szakemberekre és intézményekre is. A szakember veszélyt jelenthet a kliens számára például, ha a szociális munkást engedik:

- egyedül vagy támogatás nélkül dolgozni;
- összejátszani a családdal abban, hogy elkerüljék a tényleges problémákat - "ez lerombolná a kapcsolatokat a családdal" kitélt gyakran halljuk veszélyeztető szakembertől;
- elméleti alap és a beavatkozás szisztematikus, strukturált szemlélete nélkül tevékenykedni;
- irreális, a tényekkel ellenzök optimizmust fenntartani a családdal kapcsolatban;
- érzelmileg túlzottan involvált és túlzottan azonosuló attitűddel viselkedni a családdal szemben, melynek következtében nem látja a fától az erdőt, nem tekinti lényegesnek a család viselkedési mintáit, kizárólag az események és krízisek tartalmára koncentrálni;
- elkerülni személyes érzelmeinek és értékeinek tudatosítását és a velük való foglalkozást, beleértve ebbe a kulturális és vallási értékeket is;
- elkerülni a gyermekkel vagy a családdal való kapcsolatba kerülést, ami a személyes biztonság féltésének fel nem ismert érzéséből ered.

Az intézmények közötti viszony, mint veszélyforrás

Az intézmények közötti kapcsolat szintén mutathat veszélyeztető mintákat. Példák erre:

- a szerepek és felelősség nem definiált határai;
- a beavatkozást irányító világos, írásba foglalt előírások hiánya;
- rejtett célok (hidden agendas), melyek befolyásolják a hivatalos tevékenységet;
- a szakemberek közötti verseny és gyűlölködés;
- az esetvitellel kapcsolatos nyílt egyet nem értés elkerülése."(Protecting, 1990)

Az idézet azért is érdekes, mert olyan mindennapi segítői viselkedéseket és intézmények közötti kapcsolati mintákat ír le, és tilt, melyek veszélyforrást jelenthetnek a megvédendő gyermek kliensek számára. Fontos megjegyezni, hogy ezeket az elveket egy gyermekvédelmi botrányt követően fogalmazták meg brit kollégáink. A botrány oka pedig egy gyermek halála volt, mely annak ellenére következett be a szülői bántalmazás következtében, hogy a családdal már hosszú ideje foglalkoztak szociális munkások. Ha pozitívan fogalmazzuk meg a felsorolást, akkor olyan normákat kapunk, mint például:

- A szociális munkásnak a hatékony munkavégzéshez szüksége van támogatásra (a támogatás fogalmába beleértem az ellenőrzést is, ugyanis az ellenőrzés egyrészt átveszi az esetekért viselt felelősség egy részét, másrészt az ellenőrzésnek szerves része annak felmérése, hogy a segítőnek milyen forrásokra van szüksége a hatékony munkavégzéshez).
- Reálisan kell szemlélnie az általa gondozott családot, és mindig a veszélyeztetett kiskorú érdekeit kell szem előtt tartania, még akkor is, ha ez azt jelenti, hogy a veszélyeztető szülőkkel szemben fel kell lépnie (például ki kell emelnie a gyermeket a családból a szülők tiltakozása ellenére is - ami a szociális munkások számára gyakran tevékenységük kudarcát jelenti, hiszen nem tudták elősegíteni a problémák megoldását).
- A segítőnek mindent meg kell tennie azért, hogy megszerezze a munkája hatékony végzéséhez szükséges tudást, mert egyébként adott esetben képtelen helyesen felmérni a helyzetet, és nem tudja kiválasztani a segítés, a beavatkozás megfelelő módjait sem.

- A segítőnek nem szabad mindenáron arra törekednie, hogy kliensei szeressék, vállalnia kell adott esetben a velük való konfrontációt is, ami személyesen igen megterhelő feladat.
- A segítőnek fel kell ismernie, ha saját érzelmei és értékei akadályozzák a hatékony segítő kapcsolat kialakítását, és kezelnie kell ezt a helyzetet. Akkor is meg kell látogatnia a családot, ha ez adott esetben veszélyt jelent a számára (például már korábban megfenyegették).

Az intézmények közötti problémák leírásában az első kettő arra vonatkozik, hogy ha nincsenek pontosan körülhatárolva a tevékenységet irányító normák, akkor lehetőség van a felelősségelhárításra, a szükséges beavatkozás elmulasztására. A harmadikban a rejtett célok például a presztizszempontokra vonatkozhatnak, melyek gyakran alakítanak ki versenyhelyzetet az intézmények között, ami lehetetlenné teszi az együttműködést, sőt a versenyben a felek abban érdekeltek, hogy a másik helyzetét - például hitelét - rontsák, így a verseny súlyosan fenyegeti a nyújtható szolgáltatások minőségét (aláássa a kliensek bizalmát a szolgáltatásban). Az utolsó pontban fogalmazott problémát is felfedezhetjük olyan szolgálatokban, ahol a legfontosabb szempont a "békesség fenntartása".

Alapelvek

Az értékdilemmáknak a mindennapi segítő gyakorlatban való kezeléséhez van néhány alapelv. Két módszert már láttunk fentebb, ezek a prioritások és a "kisebbik rossz" elve, itt az értékdilemmák kezelésének folyamatával kapcsolatos elveket mutatom be. Ilyenek:

1. El kell dönteni, hogy értékdilemmáról van-e szó. Az abortuszkérdésnél maradva, ha például, tizenéves kliensünk azért hezitál az abortusz vállalásával kapcsolatban, mert attól fél, hogy ez kárt fog neki okozni (ma is gyakran hallható érv, hogy akkor esetleg nem lesz többé gyermeke), akkor ez tudással kapcsolatos probléma, és tényeket lehet közölni, például, hogy a mai modern orvostudomány eszközeivel az abortusz kevésbé veszélyes, mint a szülés. A szociális munkás felelőssége ez esetben arra terjed ki, hogy kliensét legjobb tudása szerint minden körülményről, esetlegesen várható következményről tájékoztassa, hogy az képes legyen autonóm (informált) döntést hozni saját ügyében, hiszen az etikai kódex előírja a kliens önrendelkezésének támogatását. A szakmai gyakorlatban ezzel kapcsolatban szinte szlogenként szoktuk ismételni, hogy *a kliens a fő problémamegoldó*, nem a szociális munkás, tehát a segítő feladata az autonóm döntés feltételeinek megteremtése (informálás). Kliensünktől nem vehetjük át a döntési felelősséget, mert a döntés következményeit ő maga viseli (ő fogja a megszületett gyermeket felnevelni, vagy ő viseli el a műtetet).

Ha az az alapkérdés - és még a látszólag tényekkel cáfolható megállapítások mögött is rendszerint ez van -, hogy emberölés-e az abortusz, bűnt követ-e el kliensünk, ha vállalja a nem kívánt terhesség megszüntetését, akkor azt kell tisztáznunk, hogy ez kliensünk értékrendjéből fakadó probléma, melyben magának kell döntenie, mert ő neki kell viselnie a később következő esetleges lelkiismeretfurdalást, önértékezésének csorbulását.

2. Ha bebizonyosodik, hogy értékproblémáról van szó, akkor el kell dönteni, hogy a segítő kapcsolatban kié az értékprobléma. Ha a szociális munkás például hithű katolikus, vagy saját magának vannak súlyos lelkiismereti problémái korábbi abortuszaiival kapcsolatban, és a segített nincs vele egy hiten, vagy másmilyen értékrend alapján másféle dolgoknak ad prioritást, mint a szociális munkás, elképzelhető, hogy teljesen különböző módon látják a kérdést. Ebben az esetben fontos, hogy a szociális munkás képes legyen sajátmagától és mindenki mástól különböző egyénként szemlélni kliensét, akinek adott esetben más értékek jelentik az eligazodási pontokat, mint neki magának vagy az általa ismert emberek többségének.

Ha az értékprobléma a szociális munkásé, akkor azt neki magának kell kezelnie, és nem tehet úgy, mintha a probléma kliensét is érintené (viheti például szupervízióba a kérdést, felhozhatja a gondot az esetmegbeszélő csoporton vagy a team megbeszélésen). Az is előfordulhat, hogy a segítő vagy a szociális intézmény (például egy katolikus szolgálat) értékrendjével oly mértékben ellenkezik a kliens döntése (például az abortusz vagy az eutanázia kérése), hogy

ebben nem képes a szociális munkás támogatni a segítségért forduló. Ez esetben át kell adnia az ügyet. Az alapvető elv ilyen helyzetben, hogy a segítségre szoruló ne maradjon segítség nélkül (A szociális munka etikai kódexe, 20. par.).

3. Minden esetben kliensünk önrendelkezésének támogatására kell törekednünk. Ez arra az esetre is vonatkozik, amikor - mint a fentebb említett tanyán élő idős kliens esetében - a helyzet további fenntartása nagyon kockázatosnak tűnik a kliens szempontjából, de kliensünk képes saját ügyében informált döntést hozni. Ebben az esetben nincs jogunk beavatkozni, mindenkinek joga van a saját sorsáról dönteni, amennyiben erre képes, még akkor is, ha ez veszélyt jelent számára. A szociális munkás pedig, ha megtett minden tőle telhetőt azért, hogy megértesse érveit kliensével, tehát elősegítette az idős ember autonóm döntését, mindent megtett, amit a szakmai felelősség megkövetelt. Nyilván egészen más lenne a helyzet, ha az idős ember egyedül nevelné kiskorú unokáját, akit már nem lehetne kitenni a helyzetben rejlő veszélynek, és ezért védelméről az érte felelősöknek - a nagyapának és a szociális munkásnak - változtatni kellene a helyzeten (ez egyébként még mindig nem jelentené okvetlenül a gyermek intézeti elhelyezését vagy az idős ember számára a bevonulást a szociális otthonba).

Ugyanez érvényes más olyan helyzetekben is, amikor a kliens önmagát veszélyeztet, de nem akarja elfogadni a felajánlott segítséget. Például hiába szembesítjük a nyilvánvaló tényekkel alkoholistá kliensünket, nem fogadja el, hogy a probléma létezik. Ekkor is csak azt mondhatjuk, hogy az ajtó bármikor nyitva van, ha szeretne a problémán dolgozni, de kényszeríteni nem tudjuk erre. Persze ez nem jelenti azt, hogy ne igyekezzünk segíteni azoknak, akiket az alkoholista veszélyeztet.

4. Mivel a szociális munka a kliens és a szociális munkás közötti bizalmon alapul, és mindenkinek alapvető emberi joga, hogy élete magánjellegű tényeit bizalmasan kezeljék mindazok, akiknek ezek a tények tudomására jutnak, a szociális munkás alapvető kötelessége, hogy kliense titkait bizalmasan kezelje (A szociális munka etikai kódexe, 21. par.). A titoktartásnak is vannak azonban határai. Ezek egy részéről a kötetben Bárdos Kata tanulmánya már szólt, ezért itt csak egy aspektust szeretnék kiemelni, azt a fent említett esetet, amikor a kliens súlyos kárt akar okozni valaki másnak, és ezt a segítő tudomására hozza.

Az ennek a problémának a megoldásához precedenst szolgáltató esetet egy az Egyesült Államokban hozott bírósági döntés szolgáltatja (az 1974-es Tarasoff versus Regents of University of California ügyről van szó, ismerteti Zastrow, 1992, 44. o.). A California Egyetem pszichiáterének mondta egyik kliense, hogy meg fogja ölni a barátnőjét. A pszichiáter a páciens távozása után ugyan értesítette az egyetem rendőrségét, de nem értesítette a veszélyeztetettet vagy annak családját, és ezért a bíróság elmarasztalta.

Itt megint a "kisebbik rossz" elvének érvényesüléséről van szó. Az életet fenyegető veszély persze kirívó példa, és ilyen esetben talán a döntés is könnyebb, de alapvető probléma marad, hogy mit jelent az etikai kódex 21. paragrafusában található megfogalmazásban - "A szociális munkás/szociális munkát végző biztosítja a kliens jogát a bizalmon, titoktartáson alapuló kapcsolathoz. Információt nem ad ki a kliens tudomása és beegyezése nélkül, kivéve, ha ez súlyosan veszélyeztet bárkit." - a súlyos veszély fogalma. A szociális munkások gyakran kerülnek ezzel kapcsolatban dilemmába, nem könnyű eldönteni, hogy mi a kisebbik rossz. Példaként említek három esetet.

- Egy 18 éves fiatalember fiatalkorúként elkövetett sorozatos erőszakos bűncselekmények - gyerekek és idős emberek bántalmazása - miatt került pártfogó felügyelet alá. Hivatásos gépkocsivezetői jogosítványt akart szerezni, el is kezdte az ehhez szükséges tanfolyamot. Nem kellene-e a pártfogó felügyelőnek a gépkocsivezetői jogosítványt kiállító hatóság tudomására hoznia, hogy a fiatalember több rendbeli erőszakos bűncselekményt követett el, hiszen eléggé valószínű, hogy agresszíven fog viselkedni autóvezetés közben is, ami veszélyeztetni majdani társait a közlekedésben?

- A családsegítő központ szociális gondozójának kliense egy fiatalember, aki évek óta drog-függő. Az egyik beszélgetésben megemlíti a szociális munkásnak, hogy a drogot orvosi rendelőkbe való betörésből szerzi, és éppen most készül betörni a közeli rendelőbe. Kell-e a szociális munkásnak a betörés megakadályozására tennie valamit, netán a rendőrséget figyelmeztetni a készülő bűncselekményre?
- Az iskolai szociális munkás felfigyel arra, hogy az egyik nyolcadik osztályos leány gyakran rossz állapotban jön az iskolába, gyomorbántalmakról panaszskodik. A kettejük közötti beszélgetésből kiderül, hogy a leány nagyon komoly problémával küzd. Nevelőapja évek óta szexuálisan molesztálja. Édesanyjának nem mer szólni, mert a férfi megfenyegette, hogy megöli, ha ezt megteszi. Kéri a szociális munkást, hogy ő se szóljon senkinek, mert annak beláthatatlan következményei lennének, inkább ővele beszélje meg, mit is tehetne. Betarthatja ebben az esetben a szociális munkás a titoktartási kötelezettséget, teljesítheti kliense kérését, vagy értesítenie kell a gyámhatóságot, esetleg az anyát?

A szociális munka tradicionális értékrendjének kritikája

Az oppressziót elutasító gyakorlat alapelvei elsősorban a szociális munka értékalapját érintik. A tradicionális és a radikális, oppressziót elutasító értékrendek különbségeit Braye és Preston-Shoot a következő táblázatban foglalják össze:

Értékek a szociális gondoskodásban

<i>Tradicionális értékek</i>	<i>Radikális értékek</i>
A személy tisztelete	Állampolgáriság
Paternalizmus és védelem	Résztétel
Normalizáció és a társadalmi szerepek azonossága	Jelenlét a közösségben
Esélyegyenlőség	Egyenlőség
Diszkriminációtól mentes gyakorlat	Oppressziót elutasító gyakorlat
Partnerség	Empowerment, felhasználói kontroll

(1995, 36.o.)

A **tradicionális értékek** közül a *személy tiszteletének elvárása* olyan etikai előírásokban jelenik meg, mint például a kliens joga magánélete tisztelőben tartásához, a méltósághoz, egyediségének és egyéniségének figyelembe vételéhez, az önrendelkezéshez, a választáshoz. Az utóbbi időkben az értékeknek ezt a készletét több jogos kritika érte, melyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. Ezek alkotják az értékekkel kapcsolatos viták, és ezzel az értékekről vallott felfogásunk továbbfejlődésének alapját. Először is, az olyan értékek, mint az emberi méltóság, az önrendelkezés és a választási lehetőség nagyon általánosak, sokféle értelmezésre adnak lehetőséget, és nincs egyetértés arra vonatkozóan, hogy mit jelentenek a gyakorlat vezérfonalaként. Másodszor, az ilyesfajta koncepciókat nem egyszerűen morális kinyilatkoztatásként, hanem operacionális alapelvként nagyon nehéz a mindennapi gyakorlatban alkalmazni, ahol sokféle egymással versengő kényszerrel – szűk erőforrások, törvényi előírások, eljárási szabályok, a menedzsment elvárásai, és így tovább – számolva kell a szakembernek döntenie. Harmadszor, az értékek státusza tisztázatlan, például a „feltétel nélküli elfogadás” vagy „a személy iránti tisztelet” attitűd (viselkedés), alapelv, technika vagy végcél? Negyedszer, megoldhatatlan ellentmondások vannak az egyes alapelvek között, melyekkel a szociális intézményekben dolgozók nap mint nap találkoznak (lásd a következőkben ismertetett értékilemmát tartalmazó eseteket). A szociális munkásoknak ezekben a helyzetekben mindig egyedül kell dönteniük, és cseppet sem biztos, hogy a döntésüket később nem kéri tőlük számon. A probléma, ami ezek mögött meghúzódik az a humanista tradícióban gyökerező feltételezés, hogy minden konfliktusos esetben képesek vagyunk racionálisan dönteni, és hogy az önmegvalósítás kulcsa minden esetben az egyén kezében van. Ebből következik az ötödik kritikai megállapítás, mely az individualista és

kollektivista értékrend⁴⁶ ütközéséből származik: ha mindenki szabadon követheti az önmegvalósítás útját, akkor nem vesszük figyelembe a közösségi érdekeket, és az önmegvalósításnak a társadalmi struktúrából következő egyenlőtlenségekből fakadó korlátait. (Braye és Preston-Shoot, 1995, 37.o.)

A *paternalizmus és a védelem* kötelezettsége alapvetően a kollektivista értékrendben alapozódik meg. Miközben általában előnyben részesítjük az autonómiát és az önmeghatározást, vannak olyan helyzetek, melyekben kötelességünk megvédeni a közösséget (adott esetben a társadalmat) a közrendet vagy közbiztonságot fenyegető veszélytől (erről a helyzetről szól az „ön-és közveszélyesség” fogalma például az elemegészségügyben vagy a „társadalmi veszélyesség” fogalma az igazságszolgáltatásban), ugyanakkor meg kell védenünk minden önmagát megvédeni nem tudó, gyámságra szoruló személyt a külső veszélytől éppúgy, mint a saját magát veszélyeztető viselkedés következményeitől. Ezekben a helyzetekben a védelemre szoruló „elsődleges érdekére” hivatkozunk, legyen szó akár gyermekvédelmi, akár felnőttvédelmi beavatkozásról. Ezekben a helyzetekben a beavatkozás alapfeltevése, hogy a kényszerítő eszközökkel rendelkező „segítő” jobban tudja, hogy mi a védelemre szoruló érdeke, mint esetleg ő maga.

Ezt az elképzelést is súlyos kritikák érték az utóbbi időkben, főleg az önsegítő és érdekvédő csoportok részéről, mint amilyenek például a pszichiátriai paciensek betegjogi mozgalmi. De a diszriminációtól mentes gyakorlat elvárásával is ütközhet a védelem kötelezettségéből fakadó beavatkozás, amikor más kulturális értékeket valló kliensekkel dolgozunk (lásd: Minuchin, 1996/b), és lehet a többség normáinak a kisebbségre való ráerőszakolása, amikor valamilyen terápia igénybe vételére kényszerítünk olyan a klienseket például a gyermekvédelemben, akiknek a számára a többségi értékek alapján létrejött terápiás intervenciók elfogadása a saját értékrendjük megtagadását jelenti. (Gondoljuk meg, hogy például mit jelent egy oláh cigány családnak, ha a gyerekek kiemelésének alternatívájaként tradicionális családterápiát javasolunk.)

Azok az esetek viszont, amikor a védelem kötelezettségének elmulasztása a gyámságra szoruló halálához vezetett (lásd: Minuchin, 1996/a), ráirányították a figyelmet a helyzetben rejlő veszély szakszerű felmérésének és kezelésének (risk management) szükségességére.

A *normalizáció és a társadalmi szerepek azonossága* központi értéke a szociális gondoskodásnak, mely a fogyatékkal élők számára létrejött szolgálatok működése nyomán terjedt el széles körben. (Zászkaliczky, 1998) Ezek az értékek egy korábbi szolgáltatási modell elutasításából fakadtak, azon modell elutasításából, mely – a sérültségre hivatkozva – mesterséges körülmények között való élésre kényszerítette a fogyatékkal élőket, lehetetlenné téve az ép testűek és tanulási képességűek számára természetes életút, szerepek, életmód megélését, emellett közreműködött abban, hogy negatív társadalmi szerepet tulajdonítottak nekik, leértékelték, stigmatizálták és szegregálták őket. Ezzel szemben a normalizáció alapelve előírta, hogy a fogyatékkal élő embereknek lehetővé kell tenni, hogy

⁴⁶ Bill Jordan a kétféle értékrend tartalmáról a következőket írja:

„Az individualizmus nagyra értékeli az olyan intézményeket, melyek elősegítik, hogy az egyének felelősséget vállaljanak saját magukért, autonóm morális döntéseket hozzanak, és elkötelezettek legyenek a személyes terveik és kapcsolataik iránt. A közösségi etikát és kollektív intézményeket beavatkozásnak és az egyéni lehetőségek ellenségének tekinti. Az egyének ebben a felfogásban felelősek a tetteik és választásaik következményeiért. Az individualizmus az igazságosságot elsősorban az interakciókat irányító eljárások és szabályok terminusaiban értelmezi, és ezért előnyben részesíti az olyan intézményeket, mint a piac és az ellentétes álláspontokat ütköztető bírósági tárgyalást.

A kollektivizmus olyan intézményeket támogat, melyek elősegítik a gondoskodást, a kölcsönösséget, a szolidaritást és a kölcsönös függést. A tagság egyenlőségét, a méltányosságot és méltóságot hangsúlyozza minden interakcióban, mint olyan elemeket, melyek elősegítik az egymás iránti bizalmat és együttműködést. Az individualista etika szerint az önzést és a társadalmi felelőtlenséget segíti elő. Az egyént felelősnek tekinti a közjóhoz való hozzájárulásért, és azért, hogy visszafogja versengési hajlamait. Az igazságosságot az elosztási folyamat terminusaiban értelmezi, mint amely az együttműködés előnyeinek elosztására vonatkozik.

Több jelentős közös elem van a két etikai érvrendszerben, ilyen a morális autonómia, a felelősség és a bizalom.”(2000, 44.o.)

az életfeltételek, az életút, szerepek és életmód tekintetében – amennyire csak lehetséges – megközelítsék a többségi társadalom mintáit.

Ezt az elképzelést is érték kritikák. Először is a „normalizáció” legtöbbször azt jelentette, hogy a fogyatékkal élő emberekre konvencionális és konformista életstílust kényszerítettek. Nem a társadalmat igyekeztek megfelelővé tenni arra, hogy a fogyatékkal élő emberek számára lehetőségeket teremtsenek, hanem a fogyatékkal élő embereket készítették a beilleszkedésre, nem szenteltek elegendő figyelmet annak, hogy a környezetet, a közintézményeket és a munkahelyeket akadálymentessé tegyék. A „normalitás” és a „társadalmilag értékes” fogalmát a többség határozta meg, és ebbe a fogyatékkal élő embereknek nem volt beleszólása. A közösségek sem voltak annyira befogadóak, mint a segítők azt remélték. A fogyatékkal élőket érintő stigma túl mélyen él a társadalomban.

Az esélyegyenlőség és a diszkriminációt elutasító gyakorlat elvárása valamennyi ország szociális munkás szakmájának etikai kódexében szerepel. A 3Sz etikai kódexe erről a következőket mondja: „9. A szociális munkát végző nemre, korra, társadalmi és etnikai hovatartozásra, vallási és világnézeti meggyőződésre, nemi irányultságra, fogyatékkosságra és egészségi állapotra való tekintet nélkül, valamint bármely egyéb hátrányos megkülönböztetés kizárásával tevékenykedik.”

A domináns értékrend sztereotípiákat kapcsol mindazokhoz, akik valamilyen módon „mások”. Ezek szerint az etnikai kisebbséghez tartozóknak nincs szükségük a szociális szolgálatokra, mert törődnek egymással; a nők „dolga, hogy gondoskodjanak a rászoruló családtagokról”; a fogyatékkal élők gyámkodásra szorulnak⁴⁷; az idős kor a fizikai és mentális leépülés, a visszavonulás és a hanyatlás ideje; a szegények azért szűkölködnek, mert „nem akarnak dolgozni”; a homoszexuálisok együttélése „nem természetes”, és ezért nem járnak az ilyen pároknak ugyanazok a jogok, mint a heteroszexuális házaspároknak, és így tovább. Mindezek a sztereotípiák forrásai a hátrányos megkülönböztetésnek, és nem csak a társadalmi viszonyokban, hanem a szociális intézmények gyakorlatában is. Ezeket a sztereotípiákat maguk a kisebbségi csoportok is elfogadják, és olykor hivatkoznak rájuk. Egyik végzett hallgatónk számolt be például arról, hogy amikor gyermekjóléti szolgálatot hozott létre egy községben, és egyik első szolgáltatásként szemészeti szűrővizsgálatot szervezett a helyi általános iskola gyermekeinek, akkor döbönt rá, hogy még sohasem látott szemüveges cigánygyermeket. Komoly erőfeszítéseket kellett tennie azért, hogy a felírt szemüvegeket elfogadják a tanítók és a családok, és gondoskodjanak arról, hogy a rászoruló gyermekek viseljék is azokat. A sztereotípiák hatását mutatja a következő esettanulmány.

Egy községi gyermekjóléti szolgálatnál dolgozó fiatal szociális munkás hozta szupervízióba a következő esetet:

Az esetben szereplő család helyzetére a jegyző hívta fel a szolgálat figyelmét az iskola jelzése alapján. A feljegyzés szerint a család négy főből – a 40 év körüli apából, a 26 éves anyából, valamint 8 éves leányukból és 5 éves fiukból – állt a közelmúltig, amikor az anya elhagyta a családját. Az apáról köztudott volt, hogy tíz évvel ezelőtt szabadult a börtönből, azért kapott szabadságvesztés büntetést, mert előző házasságából származó kislányát szexuálisan bántalmazta. A szociális munkás azt is tudta róla, hogy a faluban duhaj ember hírében áll. Ezekkel az információkkal ment ki a családhoz a helyzet kivizsgálása végett. A következőket állapította meg: Az anya valóban elhagyta a családot. Egy kétszobás lepusztult házban élnek, a környezet és a gyerekek elhanyagoltak. Az apának állandó munkahelye nincsen, alkalmi munkákból teremti elő a kenyérre valót. A látogatás alkalmával a szociális munkás nem mondta el pontosan, hogy miért jött, csak jelezte, hogy a jegyzőtől kapott feljegyzés nyomán jár el, mivel hallották, hogy az anya elhagyta a családot. A látogatás után a jegyző idézést küldött az apának gyermekek védelembe vételének ügyében. Az idézésre az apa a nővérével együtt jelent meg, aki elmondotta, hogy magához fogja venni a kislányt. A beszélgetés továbbra sem érintette a „kényes témát”. A jegyző vitte a szót, elmondta, hogy a szociális munkás megállapítása szerint a ház és a gyerekek elhanyagoltak, a kislány iskolai felszerelése hiányos, a kisfiú piszkosan jár az óvodába. Utasította az apát, hogy a házat meszelje ki, a gyerekeknek vegyen megfelelő ruhát, gondoskodjon arról, hogy megfelelő felszereléssel menjenek az iskolába és az óvodába, gondoskodjon megfelelő, rendszeres ételmezésükről. A szociális munkás rendszeres látogatását és az apa nővérének

⁴⁷ Mindenkinek ajánlom ezzel kapcsolatban Paul Greengrass *A repülés elmélete* című kitűnő filmjét.

segítségi ígéretét is belefoglalta a jegyzőkönyvbe, amit mindenki aláírt, „kelt mint fent, elolvasás után jóváhagyólag”. A szociális munkás ezek után megállapodott az apával, hogy minden nap kimegy látogatni, ha nem tudna menni, azt jelezni fogja, és akkor az apa köteles őt felhívni telefonon. A megállapodás kiválóan „működött” három hónapig. A lakást az apa kimeszelte, a gyerekeknek megfelelő ruhát szerzett, késő őszi lévén fűtött, a gyerekek időben eljutottak az iskolába és az óvodába, a nagynéni mosott és főzött, a kislány nála aludt (csak két házra lakott a családi otthonától). Az apa minden nap fogadta a szociális munkást vagy telefonált, ittas sohasem volt. Három hónap után viszont hirtelen változás történt. Az apa a szokásos látogatás alkalmával azzal fogadta az ajtóban a szociális munkást, hogy elege volt a látogatásokból. Ő letöltötte a büntetését, de még a börtönben sem volt ilyen ellenőrzés alatt, mondta vagy inkább kiabálta. Ő mindent megtett, amit elvártak tőle, most már hagyják békén, mert ez zaklatás, és fel fogja jelenteni a szociális munkást és a jegyzőt is. Az ajtó becsapódott a szociális munkás orra előtt. A szociális munkás másnap ismét megkísérelte a szokásos látogatást, de akkor már nem nyitott a férfi ajtót, pedig otthon volt. A szociális munkás megkereste a jegyzőt, és elmondta a történeteket. A jegyző ismét beidézte a férfit. Ismét megjelentek ketten, az apa és a nővére. A hangulat paprikás volt. A férfi elismételte, hogy ő még a börtönben sem volt ilyen ellenőrzés alatt, ő mindent megtett, amit vártak tőle, hagyják már békén, mert ez zaklatás. Megismétlődött az ajtó becsapása is, csak most a hivatali ajtóval. A hivatali helyiségben kettesben maradt a szociális munkás és a jegyző, akik arról kezdtek tárgyalni, hogy most mit csináljanak, vigyék-e intézetbe a gyerekeket.

Ami ebben a történetben a legfeltűnőbb, hogy senki sem beszélt az apával a legfontosabb kérdésről. Az eseményekből világosan kiderül, hogy minden szereplő pontosan tisztában volt a bizalmatlanság okával. Az apa és a nővére mindent megtettek azért, hogy kizárják a legnagyobb probléma felmerülését, nyilván ezért vette magához a kislányt az apa nővére. A szociális munkás nem foglalkozott azzal, hogy az apa miképp éli meg a „segítő kapcsolatot”. Az utolsó jelenetből világosan kiderült, hogy büntetésként, hasonlóan a börtönbüntetéshez. De a börtönbüntetésnek is van vége. Az apa pontosan úgy fogta fel a jegyzőkönyvet, ahogy fel kellett fognia: szerződésnek, amit teljesítenie kell, hogy a nem kívánt következményeket (a gyermekek kiemelését) elkerülje, vagy „ítéletként”, amit „ki kell állnia”. Mindent megtett, de a büntetésnek nem akart vége lenni, szó sem esett arról, hogy az ellenőrzésnek mikor lesz vége. A szociális munkás és a jegyző csapdába került, ugyanis – mivel az apa nem tartotta be a szerződést, abban ugyanis nem volt végcél, ami lezárja a beavatkozást – nem maradt manőverezési terük. Vagy szó nélkül abbahagyják a hatósági beavatkozást, és ezzel igazat adnak az apának, vagy kiemelik a gyermekeket, de akkor számolhatnak az apa várható reakciójával, hogy el fog menni mindenhol, ahol felléphet a hatósági zaklatás és méltánytalanság ellen. Az apa láthatóan ragaszkodott a gyerekekhez, ezen az alapon akár szövetséget is lehetett volna vele kötni, ahogy a segítő nagynénivel is. A szociális munkás a gyerekekkel sem alakított ki kapcsolatot, pedig az intervenció legitimitását az ő jólétükről való gondoskodás jelentette.

Ha végiggondoljuk, hogy miképp lehetett volna dolgoznia a fenti esetben, pontosan látni fogjuk, hogy mit jelent az oppresszió elutasításának elve a gyakorlatban. A szociális munkásnak nyíltan kellett volna közölnie az apával azokat a problémákat, melyek indokolják a bizalmatlanságot. Tisztázni kellett volna, hogy mi a végcél, és mi fog pontosan történni. A célok teljesülésével párhuzamosan lazítania kellett volna az ellenőrzést, illetve lassan át kellett volna adnia azoknak, akik amúgy is nap mint nap látják a gyerekeket az iskolában és az óvodában. A folyamat során láthatóan elhalványult a lényeg: a szociális munkás azért avatkozott be a helyzetbe, mert félő volt, hogy az apa veszélyezteti a gyerekeket. Nem az apát kellett volna tehát elsősorban szoros kontroll alatt tartania, hanem a gyerekek megfelelő fejlődéshez való jogának teljesülését ellenőrizni, s mindenek előtt elősegíteni.

A sztereotípiákkal megküzdeni nem könnyű, mert egyrészt azokat a feltételeket és cselekvéseket kell folyamatosan a különböző kliensek nézőpontjából értékelni, amelyeket neveltetésünknel fogva magától értetődőnek tekintünk, másrészt a diszkrimináció mélyen beleivódott a mindennapi kapcsolatokba. Ez utóbbi felismerés hozta létre a *politikai korrektség* előírását, mely az amerikai gyakorlatból terjedt el valamennyi nyugati demokráciában. A politikai korrektség normái a mindennapi viselkedésben és nyelvben megnyilvánuló diszkrimináció ellen jöttek létre. Eszerint nem szabad például a megszólításokban különbséget tenni a nemek és a különböző státuszúak között. (Gondoljunk a „csendőrpertu” jelenségére, vagy azokra a tegeződéssel és magázódással kapcsolatos

normákra, melyek még ma is megtalálhatók egyes intézményekben.) Emiatt kell vigyáznunk arra, hogy miképp nevezzük meg a kisebbségi csoportokat. Bizonyos nyíltan dehonesztáló kifejezéseket velük kapcsolatban még viccből sem említhetünk, de az sem elfogadható, ha egyes közszavakat „hangolunk át”, hogy megnevezzük őket, ahogy például a cigányokat „a kisebbségnek” nevezik. Annál erőteljesebb diszkriminációt elképzelni sem lehet, mint ha egy népesség saját maga által meghatározott nevét törlik a kiejthető szavak listájáról. Ugyanígy, ha bizonytalanok vagyunk abban, hogy miképp nevezzünk meg egy kisebbséget, akkor legjobb, ha megkérdezzük őket erről. (Például a homo- és biszexuálisoknak joguk van „melegeknek” nevezni magukat, és ebben az esetben ezt a kifejezést kell használnunk velük kapcsolatban.) A politikai korrektsége előírását – miközben vitathatatlan érdeme, hogy felhívta a figyelmet a mindennapi kapcsolatokban megbúvó diszkriminációra, és megszüntette ennek legkirívóbb megnyilvánulásait – ma már kritikák érik. Először is, a diszkriminációt elutasító gyakorlatnak csak része a politikai korrektség, nem tekinthető a kettő azonosnak egymással, mert nem pusztán külsődleges szempontokat kell figyelembe vennünk a diszkriminációmentesség elvének betartása közben. A diszkriminációtól mentes gyakorlatot a szakmai szabályokba befoglaló törekvések gyakran megmaradnak a politikai korrektség felszínes előírásánál, már csak azért is, hiszen a szakmai normák viselkedéseket írnak le, és ebben a rejtettebb összefüggéseket nehezen lehet belefoglalni. Az ilyen előírásokat ezért joggal éri a gyanú, hogy csak a képmutatás szabályrendszerei. Másodszor, a diszkrimináció megszüntetéséhez a viselkedési előírások nem elegendőek, hanem a társadalmi struktúrában is változásoknak kell bekövetkezniük. Joggal követelhetjük tehát a kisebbségi jogok törvényi biztosítását.

A szociális munka tradicionális értékrendje a *partnerséget* a szolgáltatók és a szolgáltatás felhasználói közötti kapcsolat kulcsfontosságú elemének tekinti. Olyan eljárási formák tartoznak a fogalom körébe, mint a konzultáció, a választás lehetősége és a felhasználói részvétel. Mindezek azt az elvárást közvetítik, hogy a szolgáltatások megtervezésénél nagyobb figyelembe kell részesíteni a szolgáltatás igénybevevőjének szempontjait, és lehetőséget kell teremteni arra, hogy mind a tervezésbe, mind a kivitelezésbe beleszóljon. Az utóbbi időkben Magyarországon is történtek kísérletek erre vonatkozóan az idősgondozásban és a családsegítő munkában. Az 1/2000-es SzCsM rendelet kötelezővé tette az idősgondozó és családsegítő szolgálatoknál a szolgáltatás igénybe vevőivel a gondozási/szolgáltatási szerződés megkötését. Ez lehetővé teszi a szükségletek széles körének felmérését, és a megfelelő szolgáltatásoknak az igénybevevővel együtt történő megtervezését. A szolgáltatásoknak segíteniük kell a családi gondozás folyamatát is, ezért – ahol a szolgáltatás a családi gondozás kiegészítéseként szerveződik – a gondozó családtagok szükségleteit és elképzeléseit figyelembe kell venni. Erre is találunk példákat a magyar gyakorlatban, a hospice gondozásban. Az új kezdeményezések sikerességét azonban nagyban veszélyezteti a szakemberhiány. A partnerség és a felhasználói részvétel értékének érvényesülését a nyugati társadalmak plurális jóléti ellátó rendszereiben (Zombori, 1994, 27-30.o.) több tényező korlátozza.

- Mindenek előtt a szolgáltatás igénybe vevője szempontjainak érvényesítését korlátozza a források szűkössége, ami miatt nem mindenki kapja meg a szolgáltatást, aki rászorul, és még azoknak sincs – vagy legalábbis kevésbé van – választási lehetőségük, akik megkapják.
- A szolgáltatóknak a stabilitáshoz és a szolgáltatások könnyű megszervezéséhez fűződő érdeke miatt a szolgáltató rendszer rugalmatlan és hiányos.
- Az állam csak abban az esetben vállalja az állampolgárok jólétéért a felelősséget, ha semmi más mód nincs kéznél a szükséglet kielégítésére. Ez az elv főleg a nők egyenjogúsága szempontjából jelent problémát, hiszen ők azok, akiknek elsősorban el kell látniuk a családban a gondoskodási feladatokat, tehát az ő választási szabadságuk csorbul. Ráadásul a források szűkössége miatt az e feladatok terhe alól való legalább részleges mentesítéssel kapcsolatos szolgáltatások sohasem élveznek prioritást a szociális szolgálatok tevékenységében.
- A partnerség a professzionális hatalom korlátozását jelenti a hatalomnak a szolgáltatás felhasználóival való megosztása révén. Maguk a szociális munkások is vizsgálták a hagyományos segítő kapcsolat hatalmi egyenlőtlenségből fakadó diszkriminatív sajátosságait, amit a partnerség hangsúlyozásával, és a hatalom megosztásával kívántak megszüntetni. A professzionális autonómiát viszont azok a törekvések is erőteljesen korlátozzák, melyekkel az állam igyekszik

ellenőrző hatalmát kiterjeszteni a professzionális tevékenység fölé. Ez utóbbi viszont korlátozza a szolgáltatás felhasználóival való hatalommegosztást, ugyanis az előírások csökkentik a hatalomról szóló tárgyalás mozgásterét, és a szociális munkásokat – legalábbis tendenciaszerűen - az állami intervenció pusztán technikai kivitelezőivé degradálja. (Dominelli, 1996 és 1998)

- A partnerség értékének érvényesülését korlátozzák a szolgáltatások felhasználói által az utóbbi években létrehozott erős érdekvédelmi mozgalmak. Ezek fellépnek a szakemberek paternalista beavatkozásai ellen, melyekre az e mozgalmakhoz tartozó kliensek „elsődleges érdekeikre” hivatkozva kerül sor. Az érdekessége a dolognak az, hogy az érdekvédő mozgalmak többet kívánnak, mint a döntéshozásban való részvétel és a konzultáció a szolgáltatásokról. Az emancipációs politikai törekvésekből nőttek ki, és reális hatalmat kívánnak, mellyel meghatározhatják a sorsukról szóló döntéseket. A partnerség elve – mely nem lép túl a hatalommegosztás tradicionális formáin – a szakemberek válasza ezekre a mozgalmakra. (Braye és Preston-Shoot, 1995)

Az **oppressziót elutasító gyakorlat értékei** a következő előfeltevésekben gyökereznek:

- Az egyenlőtlenségek vitathatatlan jellegzetességei a társadalmi szerveződéseknek. Az egyének életlehetőségeit meghatározza a társadalmi struktúrában elfoglalt helyük: az osztálykülönbségek, a nemek és a származás szerinti különbségek, melyeken belül további differenciálódás jön létre a kor, a fizikai és mentális képességek (vagy képtelenségek), a szexuális orientáció, az egészségi állapot, a vallás, az etnikai háttér és a kulturális gyakorlat szerint. Az egyenlőtlenségek – melyek a javakhoz és az előnyökhöz való hozzájutási lehetőségekben mutatkoznak meg – az ilyen csoportok közötti hatalmi különbségekben gyökereznek.
- A társadalomnak gondoskodnia kell azokról a tagjairól, akik önerőből nem képesek a sorsukon javítani, de ezt a lehető leghumánusabb módon kell tennie.
- Az egyének – ha egyenlő lehetőségeket kapnak – képesek eltávolítani azokat az akadályokat, melyek sikeres teljesítményeiket lehetetlenné teszik, és felelősek azért, hogy ezt megtegyék.
- A professzionális gyakorlat értékalapja ugyan hozzájárul a társadalmi viszonyok javításához, de csak az adott rendszer keretein belül.

Ennek az értékrendnek a központi fogalmai a *hatalom*, az *elnyomás* (oppresszió) és az *empowerment*. A hatalommal rendelkező csoportoknak nemcsak arra van lehetőségük, hogy bizonyos dolgokat megtegyenek, hanem hatalommal rendelkeznek más csoportok *felett* is, rávehetik őket, hogy olyasmit tegyenek, amit kényszer nélkül nem tennének. Ez a hatalom a társadalmi szerveződések befolyásolásának képességén múlik. A hatalommal rendelkező csoportok képesek a társadalom szerveződéseit a saját érdekeiknek megfelelően alakítani. (Burke és Harrison, 1998)

Az *empowerment* a szociális munkás gyakorlat céljaként a következőket jelenti:

- az egyén döntéshozási képességének növelése,
- az egyének, csoportok és közösségek képesek a saját környezetük befolyásolására, hogy elérjék céljaikat, amivel életminőségük maximális javítását tudják kivívni,
- a kiszolgáltatott emberek képessé tévése arra, hogy formálhassák saját életüket, nagyobb szavuk legyen az intézményekben, szolgálatokban és helyzetekben, melyek hatással vannak rájuk, és képesek legyenek másokat befolyásolni, ahelyett, hogy mindig csak a befolyásolási törekvések tárgyai lennének,
- az emberek segítése abban, hogy visszanyerjék elvesztett hatalmukat. (Braye és Preston-Shoot, 1995, 48.o.)

Mindez nyilvánvalóan összekapcsolódik a szolgáltatások felhasználóinak csoportjaival létesített szövetséggel, vagy az ilyen csoportok alakulásának elősegítésével, ugyanis hatalmat szerezni és gyakorolni egyedül nemigen lehet. Az empowermentnek a közösségi fellépés igénylésén kívül más axiómái is vannak a gyakorlatban. Ilyenek például, hogy mivel minden ember rendelkezik

képességekkel és tudással, ezért az intervenciónak az emberek erősségeiből kell kiindulnia; vagy mivel az embereknek joguk van ahhoz, hogy meghallgassák őket, részt vegyenek az életükről szóló döntésekben; ők maguk határozhassák meg a problémákat és a megoldás módját, a munkamódszereknek nem szabad elitistáknak és elnyomóaknak lenniük. (uott.)

Az új praxismodell a szolgáltatások felhasználóinak problémáihoz a tradicionálistól teljesen eltérő konceptuális keretet társít. Míg a korábbi szemlélet alapján például a fogyatékoságot személyes tragédiaként értelmezték, amellyel meg kellett békélni, és melyet gyámsággal társított terápiával kezeltek, az oppressziót elutasító gyakorlat képviselői a fogyatékkal élők emancipációs mozgalmához csatlakozva megfordítják a sorrendet: álláspontjuk szerint nem a sérült ember fogyatékos, hanem a társadalom, mely nem képes kiépíteni azokat a lehetőségeket, melyek a fogyatékkal élők számára elérhetővé tennék a társadalom integrációs intézményeinek a használatát, és nem képes elhárítani az akadályokat, melyek ez előtt tornyosulnak.

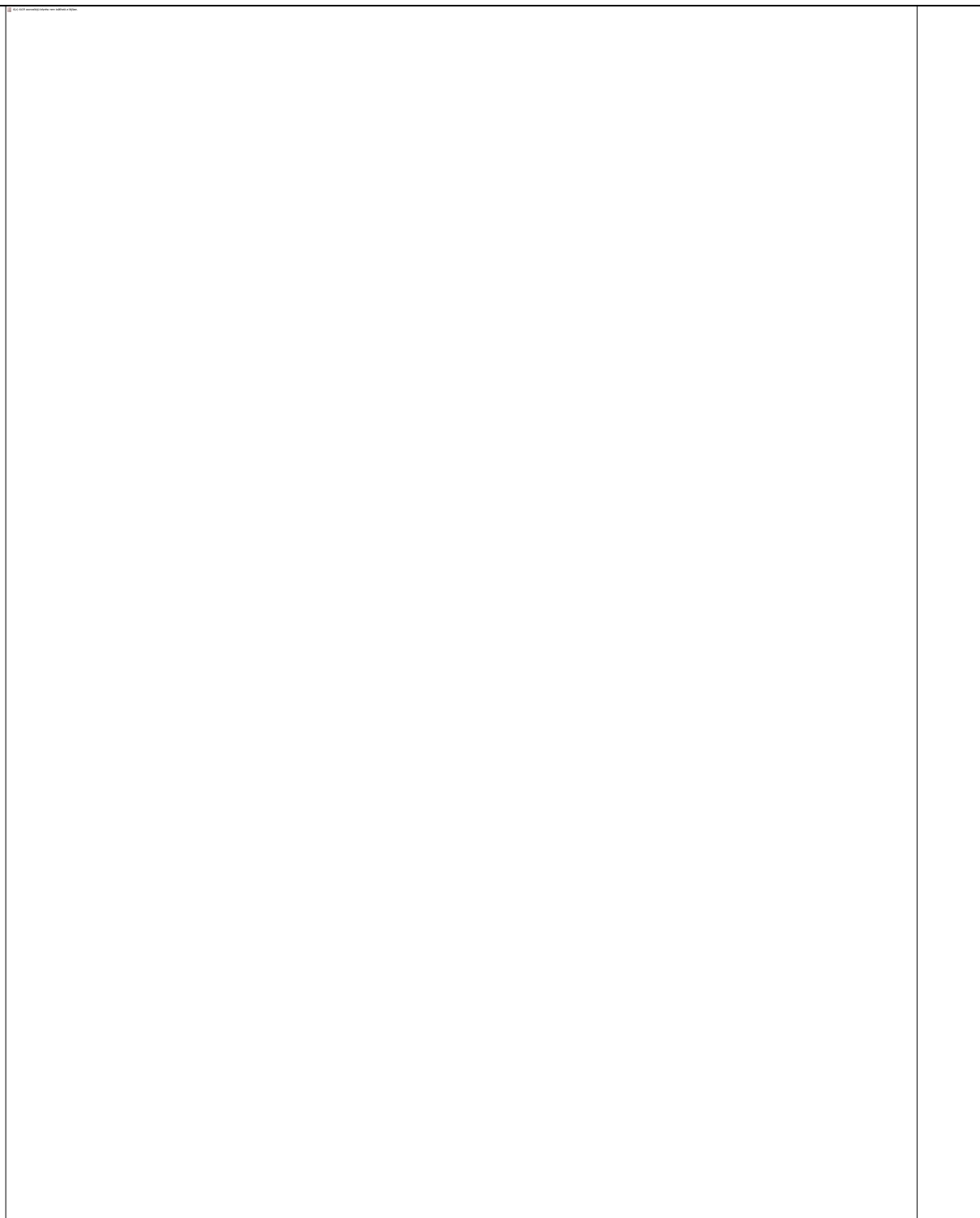
A tradicionális szolgáltatási filozófiákból kiinduló szolgáltatások ugyanígy hozzájárulnak – az időskori „leépülés” mítoszából kiindulva – az idősök kirekesztéséhez is. A legijesztőbb következménye ennek a sérültséghez társuló izoláció, mely a „szociális halál” jelenségéhez vezet. Ebben a gondozási modellben a sérültekkel foglalkozókra az a feladat hárul, hogy kitöltsék az időt a szociális és a tényleges halál között. Ennek ellenpéldáját mutatja a következő esettanulmány:

A kolléganő 21 évesen megpályázta az idősgondozási központ vezetői állását egy kis községben. A pályázat benyújtásakor érettségizett képesítés nélkülüként a település óvodájában dolgozott 40 eleven gyermekkel. Az állást megkapta, aminek nagyon örült, legalábbis mindaddig, míg be nem lépett az idősök napközi otthonának kapuján, és nem konstataálta, hogy ott 5-6 idős ember néma csendben - saját szavaival - "haldoklik". Az első nap végére megfogalmazódott benne a helyzetre adott válasz: "Ha nem csinállok valamit, én is itt haldokolhatok velük a következő 35 évben." Ezek után "csinált valamit". A történet második felében beszámolt a legutóbbi farsangról, ahol két 80 év fölötti idős asszony a Padódó együttest parodizálta a műsorban. A műsor után az egyik megkérdezte, hogy észrevette-e a kolléga, hogy csókot dobott neki a színpadról. A videofelvételről látta, hogy tényleg így volt.

Szóval "csinált valamit" - megtanította az idős embereket újra örömmel játszani. Akkoriban nem hiszem, hogy akár hallott volna az oppressziót elutasító gyakorlat alapelveiről, sőt még a szociális munkáról sem hallott, de azt a hivatást választotta, hogy együtt **él** idős emberekkel.

Ellenőrző kérdések

1. Mi a jelentősége a szakmai értékrendnek és etikának a szociális munka gyakorlatában?
2. Milyen értékrenden alapul a szociális munka etikája?
3. Milyen módon és struktúrában szabályozza az etikai kódex a szociális munkások szakmai viselkedését?
4. Nézd végig az etikai kódexet, és keress olyan megállapításokat, amelyek számodra idegennek tűnnek, vagy ennek ellenkezőjét tapasztaltad a mindennapi munkában! Mit gondolsz arról a helyzetről, amikor saját személyes értékrended és a szakmai értékrend ellentmond egymásnak?
5. Elemezd etikai szempontból a következő történetet, amelyet egyik kollégánk írt le a Face Bookon! Keresd meg a HVG-ben a Város Mindenkiért szervezet Budafoki akcióját egy 76 éves idős úr ügyében. Ott az AVM etikai vétséggel vádolta az ügyben eljáró szociális munkást. Keresd az etikai kódexben olyan paragrafusokat, amelyek alapján valóban megállapítható etikai vétség az esetben!

Nemesnyik Judit: A tolerancia határa...

Sokszor készült már felmérés arra nézve, hogy mit szólnál ahhoz, ha a szomszédodba zsidó család költözne? Vagy arab? Vagy cigány? Vagy földönkívüli? De soha senki nem kérdezte még meg, hogy ahhoz mit szólnál, ha a szomszédodba egy demens, idős embert lakna, aki számára az otthon csak egy hely, ahol lakik, de semmiféle érzelem, vagy érdek nem köti ahhoz?

Kérdezhetném persze azt is, hogy mit éreznél akkor, ha a hitelre megvett lakásod, amit már 20 éve nyögsz, és még 20 évig fogsz is, a börtönöddé válna, miközben toleránsnak kell lenned a

szomszédokkal csak azért, mert beteg, mert idős, mert szegény, mert, mert, mert. Hol van a tolerancia határa?

Volt egy nagyon cuki, édes, bájos, kedves idős néni. Görbe kis botjával, gyors léptekkel szelte át a várost nap mint nap, mert éppen valahová sietett, vagy valami nagyon fontos dolga volt. Nem lehet rá csak szeretettel, mosolyogva nézni, hisz olyan volt ő, mint egy fürgé kislány, aki még éppen csak felfedezi a világot. Nos, ezt látta a külvilág. A valóság azonban sokkal kiábrándítóbb, hisz azonkívül, hogy a hölgy súlyosan demens volt, az otthona - a belváros közepén - egy hatalmas ágyi poloska fészekként funkcionált. A WC-t burgonyacsíráztatásra használta, a „nagydolgait” a fürdőben végezte, (amit aztán nem lehetett eltüntetni) minden rohadt, bűdös volt, és a konyhában akkora csótányok tanyáztak, amekkorát még életemben nem láttam. Hívtam a rokonokat, súroltak, keféltek, könyékig jártak a fekáliába, de mire végeztek, mindent kezdhettek újra, míg nem egy napon feladták. A szomszédok kétségbeesve, havonta hívták a rovarirtókat, ugyanis az ágyi poloska ellepte az emeleten élők otthonait is. De hiába volt minden, mert a fészket nem lehetett megszüntetni, ugyanis a néni d-e-m-e-n-s volt, vagyis nem értette, hogy az egész ház vakarózik, és retteg (őt már nem csípték) miatta. Ő ebből valójában semmit se „látott”. Nem is érzékelt semmit.

Neki egy intézményben lett volna a helye, ahol vigyáznak rá, ahol gondozzák, és ápolják. Ahol nem eszi meg a penészes ételt, ahol a mellékhelységet annak megfelelően használja. Csak hogy:

NINCS ELEGENDŐ FÉRŐHELY AZ IDŐS, DEMENS BETEGEK SZÁMÁRA!

Nem csak az a baj, hogy elképesztő tempóban öregszik a társadalom, hanem hogy ezen idősök döbbenetesen magas számban demensek, és életük utolsó szakaszában már 24 órás, folyamatos ellátást igényelnek. Még mindig szégyen az Alzheimer, ami családok ezreit nyomorítja meg, és akik csak akkor fordulnak orvoshoz, amikor az első agresszív tünetek megjelennek. Akkor sírnak, hogy idősotthonra van szükség, mert beleőrülnek, de nincs. Nincs hely. Várólista van. Arra kell várni, hogy egy másik, idős, beteg ember meghal. Azért kell éjjel imádkozni, hogy más valaki meghaljon, mielőtt az a család is teljesen belerokkan egy ilyen beteg gondozásába.

Ismét szeretném megkérdezni: hol a tolerancia határa? Meddig kell a fenti néni esetében a szomszédoknak tolerálni a bogarakat, a piszkot, a szemetet? Hogy lehet úgy pihenni, hogy bármikor nyitva felejtetheti a gázcsapot, és az égbe küldheti a szomszédokat? Ki vállal felelősséget egy beteg emberért?

A történetet természetesen a nagy sajtóhírt bejárt budafoki, idős bácsi kilakoltatása miatt hoztam fel. A szomszédok vajon helyesen jártak el, amikor állandóan feljelentették a bácsit? A bácsinak joga volt ott élni, de a tulajdonosoknak is. Ugyanazok a jogok, de vajon a kötelezettségek is ugyanazok? Felment-e engem a kötelezettségeim alól a korom, a betegsége, a származásom, vagy bármi is? Tényleg a 15 családnak kell toleránsnak lennie? Vagy ha nem, nem kell annak lennie, akkor hogyan tovább? Tényleg a hajléktalanszálló erre a problémára a megoldás?

Nos, a hajléktalanszállók ajtajaira mára már nyugodtan ki lehetne írni, hogy rehabilitációs intézet. Ide szorulnak ugyanis az alacsony jövedelmű demens betegek, a gondozatlan pszichiátriai betegek, a börtönből szabadultak, a szenvedélybetegek, vagy csak szimplán a társadalom számára már haszontalan öregek. Az idősotthonok vagy egyszeri, nagy összegű beugrót kérnek, vagy nagyon magas térítési díjat, amit legtöbbször a család pótol ki. Szeretném azt mondani, hogy ezért legalább biztonságban vannak, de a hírek a legtöbb esetben nem erről szólnak.

Összefoglalva: nem a szociális munkást, vagy magát a szociális ágazatot kell a sárban megtiporni, még csak nem is az önkormányzatot, hanem a kormánynak kellene végre belátnia, hogy stadionok helyett idősotthonokra van szükség. Mondanám, hogy már holnapra, de már tegnapra is késő lenne.

Mondom lassabban, hogy mindenki megértse:

BEFOGADÓ INTÉZMÉNYEKRE VAN SZÜKSÉG, MERT SÜLLYED A HAJÓ A BETEGEINKKEL ÉS AZ ÖREGJEINKKEL.

És hogy még érthetőbb legyek: ránk is ez vár!

Ha nem fogod tudni megfizetni az idősotthont vagy a házi gondozót akkor könnyen előfordulhat, hogy egy hajléktalanszállón ébredhetsz egy reggel, mert nem lesz más. Vagy a gyerekeid ülnek majd az ágyad mellett, és vigyáznak, hogy el ne kóborolj, vagy nehogy összekend a falat, és rimánkodnak majd minden egyes falatért, hogy lenyeld, mielőtt éhen halsz a szemük előtt.

Tényleg ezt a jövőt szánod a gyerekeidnek? Tényleg akarod, hogy ezt lássák?

KÖVETELEM A KORMÁNYTÓL HOGY GONDOSKODJANAK AZ ITTHON ÉLŐ ÖREGJEINKRŐL!!!

Több otthont a hajléktalanoknak!

Több otthont az időseknek!

Több otthont a pszichiátriai betegeknek!

Több otthont a szegényeknek!

TÖBB JOGOT AZ ITT ÉLŐKNEK!!

Tudás a szociális munkában

A szakmai kompetencia további része a tudás. Ha a szakma tudásalapjának *tradicionális* megközelítését vesszük szemügyre, akkor a szociális munka kompetens végzéséhez szükség van egyrészt természet- és társadalomtudományos ismeretek bizonyos csoportjainak elsajátítására, illetve elméleti, kutatási és gyakorlati ismeretek elméleti vagy gyakorlati megértésére, másrészt szükség van készségekre, olyan eljárások (know-how) rutinszerű használatára, amelyek a gyakorlat sikeres végrehajtását biztosítják. (Morales és Sheafor 1994, 101 és kk. o.)

A szociális munka sajátossága a *holisztikus szemlelet*, az ember és a környezet nem egy-egy aspektusával foglalkozik (ahogy például az orvostudomány a testtel, a pszichológus a lélekkel, a pedagógus a gyermekek értelmi és érzelmi fejlődésével, a jogász a törvényekkel és alkalmazásukkal, és így tovább), hanem az emberi problémák természetének megfelelően mindezekkel kölcsönös összefüggésükben. Az ember nem válik szét testre és lélekre, a környezet sem osztható fel alkotóelemeire, az egyén és a környezet sem vizsgálható külön-külön, a gyakorlatban nem lehet elvonatkoztatni kölcsönhatásuktól. Másodszor, a szakember alapvető feladata a szétagoltságból, az együttműködési zavarokból keletkező problémák kezelése, a rendszerek integrált működésének javítása, tehát annyi ismerettel kell rendelkeznie, amennyi lehetővé teszi a rendszerekben működő emberekkel a párbeszédet, az interdiszciplináris és rendszerek közötti együttműködés elősegítését. Harmadszor, az ökológiai szemléletből és a rendszerelméletből kiindulva a szociális munka tudásalapja nagyon széles spektrumot ölel fel. Beletartoznak a biológiai, pszichológiai, társadalomismereti, jogi, közgazdaságtani, politológiai, ökológiai, kultúrantropológiai ismeretek egyrészt, a szociális szakma saját ismeretanyaga - melybe a rendszerek közötti interakcióba való beavatkozás, azaz a szociális munka és szociálpolitika ismeretei tartoznak - másrészt. Az ismeretek mélysége a társtudományok területén csak annyi, amennyi lehetővé teszi az együttműködést az adott területek szakembereivel. (Woods, 1994; Hegyesi, 1994)

A szociális munka professzionalizációjának hajnala óta küzdött azzal a problémával, hogy saját *elméleti háttere* nagyon csekély, az eljárásait megalapozó elméleti konstrukciókat mindig más tudományoktól kölcsönözte. Amit a szociális munka elméletének nevezünk, az mind valamely társadalomtudomány eredményeinek a szociális segítség gyakorlatára való alkalmazásából származik. Ezzel egyébként a szociális munka nem áll egyedül sem a segítő szakmák, sem a professziók szélesebb köre között. Valamennyi professzió küzd ezzel a problémával. Ugyanis az akadémiai státuszhoz kevésnek tűnik ez a fajta elméleti megalapozottság, emiatt a professziók mindig alacsonyabbrendűnek és gyanúsak minősülnek az olyan bevett tudományok között, mint amilyen a történettudomány, a szociológia, a pszichológia vagy a nyelvészet, a természettudományokról már nem is beszélve.

Az általános szociális munkás tudáshoz társulnak a *speciális ismeretek* annak megfelelően, hogy a szociális munkás mely területen dolgozik. Az integráció zavarainak áldozataival sok területen foglalkoznak - ilyenek a gyermekjóléti szolgáltatások, az idősgondozás, a fogyatékkal élő embereket gondozó, a korrekciós és az egészségügyi intézmények -, amihez az ott dolgozóknak igen sok speciális ismeretre van szüksége a fent említett területekről, de sokkal mélyebbekre. Így, amikor egy-egy újabb munkahelyre kerülünk, mindig újabb ismereteket kell elsajátítanunk a hatékony munkavégzéshez. Ezért nyújtanak az oktatási intézmények az általános szociális munkához szükséges tudáson kívül speciális ismereteket, és ezért biztosítanak a szociális szolgálatok belső továbbképzést az újonnan belépők számára.

A kompetens gyakorlathoz szükséges ismeretek másik csoportja a *helyismeret*. Amikor a szociális munkás belép egy szolgálathoz, meg kell ismernie azt a rendszert, amelyben dolgozni fog. Ismernie kell azokat a forrásokat, melyeket igénybe vehet a segítő folyamat során. Ki kell alakítania azokat a kapcsolatokat, melyekre szüksége lesz klienseinek segítségéhez. (Ez a *networking*, a *hálózatfejlesztés* egy fajtája.) A kapcsolatok bővülnek a kliensekkel folytatott munka során, hiszen igen sokféle problémával küzdenek a hozzánk fordulók. (A kapcsolatrendszert egyébként állandóan "karban kell tartani", ami elég sok energiát igényel, de a hatékonyság előfeltétele.) A helyismerethez tartozik a szolgálat ismerete: klientúrájának sajátosságai, szolgáltatáspolitikai elvei, eljárásai, a szolgálat munkatársai és azok felkészültsége, a szolgálat külső kapcsolatai és kultúrája. Ahogy kialakul a segítő saját kliensköre, ezeknek a konkrét eseteknek, kapcsolatoknak az ismerete is gyarapítja az ismereteket.

Az ismeretekhez társulnak a szakma tudásalapjában a *készségek*. Turner (1983) azt mondja, hogy a szociális munkásoknak minél nagyobb módszertani repertoárral kell rendelkezniük, hogy beavatkozási stratégiáikat a probléma természetéhez szabhassák, minél többféle klienssel és problémával legyenek képesek hatékonyan dolgozni. A szociális munka története folyamán igen sok beavatkozási modellt dolgozott ki. (Szabó, 1999) Ezek többségükben a szociális munka medikális modelljéhez kapcsolódtak. A medikális modellnek igen nagy jelentősége volt a szociális munka professzionalizációjának folyamatában, ugyanis a segítő tevékenységet tudományos kutatási eredményekkel és elméletekkel megalapozott tevékenységként mutatja be, melynek jól körülírt és alátámasztott technikai eljárásai vannak, és melyet szervezett oktatásban szerzett kompetenciákkal rendelkezők, a szakmai testület elismert tagjai végezhetnek.

A széles módszertani repertoár szükségességének elméleti alátámasztását a szociális munka integratív modellje jelentette. (Lásd: Compton és Galaway, 1984, magyarul ennek a könyvnek a részletei megjelentek Hegyesi és Talyigás szöveggyűjteményében, 1994) Tény, hogy már ez a modell is hallatlanul kiszélesítette a szociális munka végzéséhez szükséges tudás terjedelmét. A bevezetőben már említett reflektív praxismodell viszont még ennél is tovább ment. A reflektív praxismodellben ugyanis egyáltalában nem írható körül a szükséges tudás terjedelme. Ez a modell viszont abban a korszakban jött létre, amikor széles körben elfogadottá vált az *élethosszig tartó tanulás* gondolata, és megteremtődtek azok a szabályozási és oktatási feltételek, melyek ezt elősegítik. A professzionális tevékenység szabályozásának vonatkozásában ez azokat a törvényeket jelenti, melyek előírják a továbbképzésekhez kötött diplomamegújítást és a speciális ismeretek elsajátítását bizonyító licenszrendszerek kifejlesztését, az oktatásban pedig ennek megalapozását a továbbképző kurzusok széles választékának létrejöttét biztosítja.

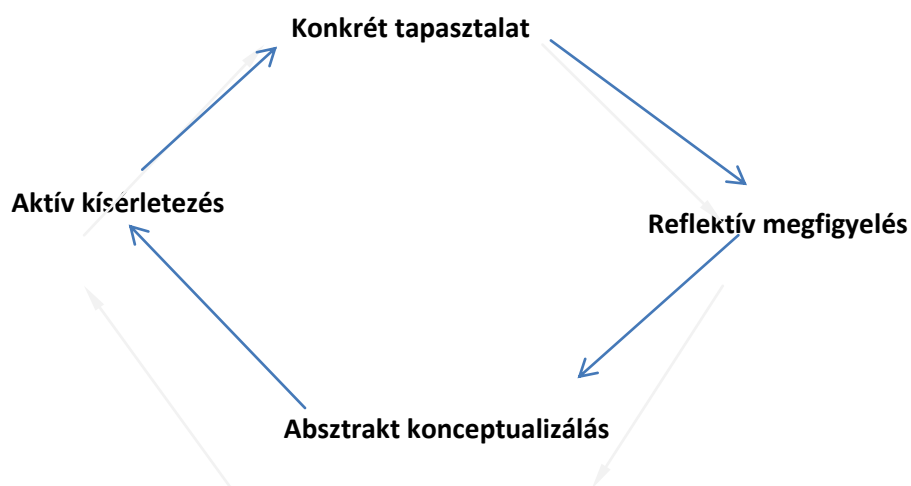
A **reflektív praxismodell** a szakembereket szakavatott tudástermelőként mutatja be. A gyakorlati tapasztalat a szakmai tudásnak a könyvekből megszerezhető tudással azonos jelentőségű része. A segítő szakmákban a tapasztalatok reflektív feldolgozása a legfontosabb tudásforrás. A reflexió egyik formája, amikor utólag gondoljuk át a segítő kapcsolat során történeteket. Ez a *szupervízió* keretében történik. A reflexió folyamat lehetővé teszi, hogy a helyzetet új szempontokból vegyük szemügyre, ami új megbirkózási stratégiák kidolgozását teszi lehetővé. A szupervízorral vagy a szupervíziós csoporttal folytatott párbeszéd segíti az eset világának felépítését, kiegészíti azt addig figyelembe nem vett vonásokkal.

A reflexió folyamata ugyanakkor a gyakorlati helyzeteken belül is működik. Ennek megtanulására is a szupervízió jelenti a legjobb módszert. A gyakorlat kezdetén mindig egy ismeretlen

helyzet kezelésének szükségességével szembesülünk. Ha meg akarjuk ismerni, valamit tennünk kell, mert csak a cselekvésre adott reakció indíthatja el a dialógust, amelyben a segítő kapcsolat kontextusának, a problémának a közös felépítése történik. Hogy egyáltalában „el tudjunk indulni a gyakorlatban”, ahhoz rutinok állnak rendelkezésünkre. Például tudjuk, hogy mi nyitjuk ki az interjúszoba ajtaját, beengedjük a klienst, köszönünk, kezet nyújtunk, leültetjük, mondunk néhány semleges mondatot, hogy a kliens „el tudjon helyezkedni” a szituációban, majd rátérünk a jövetele céljára valamiféle olyan mondattal, hogy „Miben állhatok rendelkezésére?” Mindeközben viszont már megfigyelünk, és megállapításokat teszünk arra vonatkozóan, hogy mit tükröz a kliens mozgása, hangja, beszédstílusa, öltözködése, és ezekhez a megfigyelésekhez igazítjuk saját viselkedésünket. Ezt a folyamatot a tapasztalati tanulás modelljével értelmezhetjük.

A *tapasztalati tanulás* modellje az ismeretlen helyzetek megismerését ciklikus folyamatként írja le (lásd az ábrát). A gyakorlati helyzet megértése mindig a cselekvésnél kezdődik. Csak a tevékenység következtében tárulnak fel a valóság összefüggései, melyeket a szakember a cselekvést követő reflexiós folyamatban tudatosít és elemez, majd az intervenciók elemzése következik, ezt az új beavatkozási/cselekvési lehetőségek átgondolása követi, amelynek tanulságai alapján cselekvési tervet dolgoz ki. Ezzel felvértezve a szakember ismét visszatér a tevékenység fázisába, majd a ciklus újra kezdődik.

A tanulási ciklus

A segítői folyamatot így leginkább felfedezési folyamatnak tekinthetjük, mely egyaránt tanulást jelent a szociális munkásnak és a kliensnek. A tapasztalaton belül a legtöbbet a klienseinktől tanulhatunk. Ez már csak azért is igaz, mert a súlyos problémával küszködő ember maga is aktívan keresi a helyzet megértésének lehetőségeit és a megoldási módokat. Ha elfogadjuk, hogy a segítő folyamatban a kliens a fő problémamegoldó, akkor ezzel azt is elfogadjuk, hogy a segítő számára a kliens a legfőbb tudásforrás a gyakorlaton belül.

A reflexió elősegíti a *kreativitást*. Gyakran a hétköznapi problémák pont azért jelentenek az emberek számára megoldhatatlan feladatot, mert nem képesek új módon szemlélni a helyzetet, és ezáltal képtelenek olyan új stratégiákat kidolgozni, melyek a hatékony megoldást elősegítenék. A kreativitás lényege az *"átértelmezés"*, a dolgok másképpen látása. Olyan tényezők felfedezése a helyzetben, amelyek a hétköznapi, megszokott látásmód esetén nem láthatóak. A kreatív és autentikus válasz példája a következő eset Bill Jordan gyűjteményéből:

Egy másik esetben a projekt szociális munkása telefonált, hogy a rendszeres látogatás időpontját egyeztesse egy házaspárral:

"Több hívás után, melyek csak eredménytelen kopogtatást, Mr és Mrs. Mothersill-lel az ajtó előtt hagyott tejesüvegekről folytatott némi diskurzust és Mr Mothersill részéről egy félig leplezett fenyegetést eredményezett, végül bebocsátást nyertem sötét pincelakásukba. Első benyomásom a hihetetlen zsúfolt rendetlenség volt, melyben meglepő módon csak egy széket láttam. Erre ültem le, és elmondtam, azért jöttem, hogy megbeszéljük, szívesen beszélgetnének-e velem egyszer egy héten a házassági problémáikról... Válaszul kiabálni kezdtek egymással, ahogy a torkukon kifért. Nem értettem, miről kiabáltak, és megismételtem a kérdésemet. A zaj, amit csaptak, ha lehetséges, még hangosabb lett. Végül túlüvöltöttem őket, tudatva, hogy úgy tűnik, azt kérdezik tőlem, vajon én kibírnám-e egyszer egy héten a beszélgetést a házassági problémáikról. Egyszerre csend lett, majd Mr. Mothersill normál hangerővel mondta, úgy tűnik, tényleg ez volt az, amit kérdeztek." (Jordan 1994/3.)

A kreatív válasz itt is a probléma "átkeretezéséből" származott. A szociális munkás megértette, hogy ez a házastársi veszekedés nem a házaspár kapcsolatáról szól, hanem cselekvéses formában született válasz az ő kérdésére. Ez igen gyakori a segítői gyakorlatban. Klienseink – bár nem szívesen árulják el – gyakran nem bíznak abban, hogy segíteni tudunk rajtuk, és ezért nem hiszik, hogy idejüket kéne áldozni egy ilyen – szerintük eleve kudarcra ítélt – vállalkozásra. Ezt a ki nem mondott problémát értette meg a szociális munkás, amikor kliensei viselkedését neki szóló üzenetként - tehát adekvátan - értelmezte, és vállalta, hogy erre - megtagadva középosztálybeli normái szerint kötelező viselkedési mintáit - üvöltve válaszolt. (Ezzel egyébként azt is jelezte, hogy képes a kommunikációs szakadék áthidalására, és hajlandó tőle nem várt módszerekkel is megkísérelni a segítséget.) A bizalom kidolgozása a segítő kapcsolatban az egyik alapvető feladat. Gondoljuk meg, hogy a fenti esetben szereplő házaspár már hosszú évek óta nagy erőfeszítéseket tett a házassági probléma megoldására, eredménytelenül. A segítő kapcsolat alapelve, hogy a pozitívumokra kell alapozni az intervenciót, tehát a szociális munkásnak észre kell vennie a helyzetben rejlő pozitívumokat. (Lásd a kérdéssel kapcsolatban bővebben: Watzlawick-Weakland-Fisch 1990; Kozma, 2001)

A kreativitás azt is jelenti, hogy a reflektív segítő gyakorlatban egy „sajátos világ”, az „*eset világa*” épül fel a segítő és a segített dialógusában. A beszélgetések folyamatát úgy is fel lehet fogni, mint egy tárgyalást a helyzet jelentéséről. A szociális munkások rutinszerű interjútechnikái (lásd a kötetben Bárdos Kata tanulmányát) erről a megértési folyamatról szólnak. Amikor kérdezzünk, bizonyos pontokat hangsúlyossá teszünk rákérdezéssel vagy ismétléssel, összefoglaljuk azokat a pontokat, melyeket fontosnak tartunk, átfogalmazzuk a kliens által mondottakat (parafrázis), ráirányítjuk a figyelmet a mögöttes érzelmekre, akkor a helyzet jelentését tisztázzuk, ellenőrizzük, hogy megértettük-e kliensünket, és lehetővé tesszük kölcsönös megértésünk mélyítését. Ebből a tárgyalásból bontakozik ki a közös problémadefiníció, mely a segítő kapcsolat kontextusát jelenti.

A szakmai személyiség

Közhely, hogy a segítő legfőbb munkaeszköze saját személyisége. Ez alkotja a kompetencia harmadik elemét. A megfelelő szakmai személyiség kialakításának feltétele az *önismeret*, az *önbizalom* és az *önvédelem* képessége. E három tényező összefügg egymással, nehéz őket szétválasztani, hiszen az önismeret megalapozza mind az önbizalmat, mind pedig az önvédelmet. Az önbizalom nemcsak az önismerettel, hanem a kompetencia - fent ismertetett - eszközrendszerének elsajátításával is fejlődik, hiszen az értékek interiorizációja szabadít meg a bizonytalanságok azon mértékétől, mely már akadályozza a szakma hatékony gyakorlását. Mindez pedig megalapozza az önvédelem képességét.

Ha önmagunk megismerésére vállalkozunk, akkor egy rendkívül bonyolult és ugyanakkor állandó változásban, fejlődésben lévő rendszer vizsgálatáról van szó, amelynek minden egyes tapasztalattal újabb elemei tárulnak fel előttünk. Ezért az *önismeret* megszerzése nem lezárható folyamat. Az elméleti ismeret az emberi lélekről nem elégséges, mert átélni egy lelki folyamatot nagyon más, mint pusztán könyvből olvasni róla (a látássérülttel dolgozó szociális munkás a fenti esetben például nagyon jól ismerte a vonatkozó szakirodalmat). Az önismereti folyamat mélyülését a szakmára való felkészülés során több területen igyekszünk elérni. Ilyen az önismereti (saját élmény) csoport vagy az egyéni tananalízis, amelyben a különböző intervenciók módszerek megismerését célul

kitűző továbbképzések során vesznek részt a szociális munkások. Ilyen saját-élmény-csoportokban vehet részt a segítő a tanácsadási technikák - például az individuálpaszichológia, a rogers-i személyközpontú tanácsadás -, területén, a szupervíziós kiképzésen, a különböző - pl. pszichodráma - csoportok vezetésére felkészítő kurzusok során, vagy a szociális csoportok vezetésére felkészítő továbbképzésen is.

Az önismeret kialakulásának legfőbb terepe a gyakorlat, amikor kiderül, hogy mire vagyunk képesek, mely készségeink fejlettek, és ezért csak karbantartanunk kell őket, és mely készségeink szorulnak fejlesztésre. Ezt a folyamatot az iskolák a készségfejlesztő tréningekkel támogatják. Az önismeret másik formája a pszichológiai önismeret, saját személyiségünk ismerete, amire leginkább önismereti tréningen, analízisben illetve szupervízióban való részvétellel tehet szert a segítő, de a készségfejlesztő foglalkozásoknak is van önismeretet fejlesztő hatása.

Az önismereti folyamat első lépése annak tudatosítása, hogy *miért is választjuk a segítő foglalkozást hivatásként*. A segítő munka választása hivatásként nem akkor történik, amikor a leendő szociális munkás jelentkezik a szakma tudásanyagának és készségeinek elsajátítását lehetővé tevő középfokú vagy felsőfokú kurzusra, vagy amikor munkavállalóként belép egy szociális intézmény kapuján. A kérdés, hogy ezt a szakmát választjuk-e, az első év esetleg az első évek alatt dől el.⁴⁸ A szakmai készségek és ismeretek elsajátítása nem okoz gondot. Ami gondot okoz, az a szakma gyakorlásához szükséges személyiség felépítése. Az iskolák és a munkaadók természetesen vizsgálják, hogy a jelentkezőben megvannak-e azok a tulajdonságok, melyek könnyebbé teszik a szakma elsajátítását illetve végzését. Ilyen tulajdonságok a megfelelő intelligencia, az emberi kapcsolatokban mutatott ügyesség (idegen szóval interakciós kompetencia), melybe beletartozik az empátia, a decentráltás (a mások szem-pontjának a magunkétól különbözőként való megértése, lásd: Mérei 1989, 42. és kk. o.), az érzelmi érettség, a személyes határok fenntartásának képessége, a kommunikációs készségek, a frusztrációtűrés, a mindennapi tapasztalatok értelmi feldolgozására való készség, és így tovább. De ezek a tulajdonságok csak jelzés értékűek. Hogy valakiből tényleg jó segítő váljék, ahhoz komoly személyiségfejlődési folyamaton kell átmennie. Hogy ezt vállalja-e, megtalálja-e saját magát a szakma nyújtotta keretek között, felismeri-e magát a segítő szerepében, az a későbbiekben dől el.

Végül is mindazok, akik a szociális munkát választják hivatásként, olyan életpályát választanak, mely szakadatlan fejlődést, változást jelent. A változás katalizátorai pedig az életben és a szakmai munkában minket érő kihívások. Minden egyes új kliens, új feladat próbára teszi értékalkötelezettségeinket, tudásunkat, készségeinket, és ezzel új tanulási folyamat elé állít minket. Egyetlen könyvből sem tanultam olyan sokat, mint saját problémáim megoldásából, a klienseimmel és a tanítványaimmal végzett munkából. Tapasztalataim szerint a szakmai személyiségfejlődés talán legfontosabb tényezője az állandó tanulás és fejlődés.

Ha a hatékony segítő munkát megalapozó személyiségvonásokat kutatjuk, akkor a *segítő erő forrásait* igyekszünk feltérképezni. A jó segítők között egyként találhatók olyanok, akik a sugárzó egészség szuggesztív hatása által segítenek, és olyanok, akik a saját életükben átélt szenvedés révén tettek szert a mélyebb megértés képességére, és ez jelenti esetükben a segítő erő forrását. (Allport 1985, 525. o.) A sugárzó egészség szuggesztív hatását már láttuk egy fenti esetben, amely az időseket újra játszani megtanító szociális munkáról szólt. Szakmánk legjobb képviselői között sokan vannak olyanok is, akik saját életükben tapasztalták meg, hogy mit jelent segítségre szorulni, akár fizikai, akár lelki sérülés okán, akár saját családjukban, szűkebb baráti körükben. Számukra a saját problémák elaborációja biztosítja azt az energiát, mely indítást jelentett a segítő hivatás vállalásában, és átsegítette őket a szakmai munka nehéz pillanatain. Nem könnyű dolog problémás emberekkel, haldoklókkal, hajléktalanokkal, súlyosan betegekkel, fogyatékosokkal, hanyatló idősökkel, alkoholistákkal, elhagyatott és bántalmazott gyerekekkel, bűnelkövetőkkel dolgozni. Az emberi nyomorúság és zavarok elviseléséhez energiára van szükség; sok kiváló kollégánknak ezt a saját sorsában elviselt

⁴⁸ A szociális intézmények menedzsereinek tapasztalatai szerint, melyeket az én tanári tapasztalataim is megerősítenek, a szakmában vagy a képzésben eltöltött első év után következik be az a pont, amikor a gyakorló szociális munkás, illetve a képzésben részt vevő hallgató felteszi magának és eldönti azt a kérdést, hogy akarja-e valóban a szociális munkát hivatásként. Ahogy egyik nagy gyakorlattal rendelkező kollégám mondta: "Aki két év után marad, az már marad."

szenvedés adja meg.⁴⁹ A segítő erő forrását pedig az emberi szenvedés mély megértése jelenti esetükben.

Mind kliensünk, mind a saját magunk érzelmi reakciói problémát okozhatnak a segítő munkában. A segítő saját érzelmeinek szakavatott kezelése elengedhetetlen feltétele a kliensek érzelmeiből származó problémák kezelésének; aki nem képes kezelni saját agresszív indulatait, dependencia törekvéseit, indulatátteleteit, az nem képes ugyanezeket hatékonyan kezelni, ha kliense oldaláról jelennek meg.

A *túlzott érzelmi bevonódás* azért jelent problémát (a segítői hatékonyságot veszélyeztető tényezőt), mert lehetetlenné teszi az objektivitást, ugyanis a segítő úgy kezeli a kliense problémáit, mintha a sajátjai lennének. Ez akkor a legnyilvánvalóbb, amikor a kliens és a szociális munkás valóban hasonló problémákkal küzdenek, például mindketten elvált, gyereküket egyedül nevelő asszonyok. Ez a helyzet - mint fentebb már írtam - elősegítheti a mélyebb megértést, ami a segítő erő forrása is lehet, ugyanakkor a türelmetlenség vagy a kétségbeesés forrásává is válhat. Két eset a helyzet megvilágítására:

Nagy gyakorlattal rendelkező idős gyermekvédelmi szociális munkás került a gyámhatóságra és átvette egy más munkahelyre távozott kolléga eseteit. Ezek közül az egyik családban egy igen gyenge értelmi képességekkel rendelkező egyedülálló anya nevelt három gyermeket. A legnagyobb fiú értelmes volt, szakmunkásképzőbe járt, de bűncselekmények (lopás) miatt pártfogó felügyelet alatt állt. A középső gyermek, szintén fiú, már lényegesen kevésbé volt értelmes, mint a bátyja, nehezen bukdácsolt az általános iskolában, és *már ő* is elkövetett kisebb iskolai lopásokat. A legkisebb leány kisegítő iskolába járt, és enuretikus volt. Az anya nagyon nehezen boldogult szülői feladataival, bár hősiesen küzdött a mindennapok gondjaival. A lakásban sosem volt tisztaság, nem is lehetett az innen-onnan összehordott elhasznált bútorok és a lakásban szaladgáló gyerekek és kutyák miatt. Viszont a sarokban halomban állt a mosott (!) ruha, és a tűzhelyen mindig étel főtt, pedig az asszony nagyon nehéz fizikai munkát végzett (nyomdai berakónő volt), a nehéz és zajos munka miatt állandóan dagadtak voltak a lábai, és halláskárosodást is szenvedett. A család rendszeres nevelési segélyre szorult, amit akkoriban a gyerekek bűn- elkövetése miatt megvontak (előírás volt, hogy rendszeres nevelési segélyt nem kaphatott az a család, ahol ilyen problémák fordultak elő). A korábbi gyámhatósági előadó viszont minden lehetséges alkalommal kiutalt rendkívüli segélyt, hiszen belátta a kliens igazságát, aki a rendszeres nevelési segély megvonásának hírére ránézett, és azt kérdezte: "Miért, a bűnözőnek nem kell ennie?" Az újabb segélykérelem elbírálása miatt tárgyalt új gyámhatósági előadóként az anyával a fenti kolléganő, és a beszélgetés után magából kikelve jött be a közös irodába a következőkkel: "Én ezeknek nem adok segélyt. A lakásban akkora a mocskok, hogy az szégyen! És a kislány bűdös volt. Én is felneveltem három gyereket, de az én gyerekeim nem voltak bűdösek!" Nem vette figyelembe, hogy mekkora a különbség.

Másik eset: 25 éves másodéves hallgató volt gyakorlaton a halmozottan sérült gyermekek otthonában. Egyik nap a legsúlyosabb esetek részlegére mentek látogatni, ahol a hallgató találkozott egy kisfiúval, aki - a gondozó elmondása szerint - egy évvel korábban még ugyanolyan eleven, értelmes gyermek volt, mint a többi korabeli, de autóbaleset folytán súlyos sérüléseket szenvedett. A gyermek beszélni, járni, fogni nem tudott, egész nap az ágyban feküdt és sírt. Amikor a hallgató odament az ágyhoz, kedvesen beszélni kezdett hozzá, amit annál is inkább tudott tenni, hiszen magának is hasonló korú kisfia volt, akkor a gyermek ránézett, és abbahagyta a sírást. De a látogatásnak előbb-utóbb vége kellett legyen. És amikor a hallgató kilépett az ajtón, a háta mögött ismét felharsant a sírás. A hallgató azzal jött vissza az iskolába, hogy ő nem képes szociális munkás lenni. Mivel azzal a lehetőséggel szembesült, hogy akár az ő kisfia is feküdhetne ott, nem vette észre, hogy szeretetteljes odafordulásával mekkora ajándékot adott annak a kisfiúnak, aki a súlyos sérülések következtében nem képes másra, csak feküdni és sírni.

Mindkét esetben indulatáttelettről van szó, hiszen az egyik esetben a gyámhatósági szociális munkás a kliensre vetítette saját korábbi gyakori tehetetlenségérzését, amit szigorúan elutasított (a

⁴⁹ Ajánlom erről a kérdéstről az Olvasónak Virág Teréz könyvét - Emlékezés egy szederfára, 1996 -, és különösen a Kollektív trauma - egyéni öngyógyítás c. tanulmányt (117-126. o.).

jelen helyzetben éppúgy, mint korábban saját magában), a másik esetben pedig a hallgató saját kisfiával kapcsolatos félelmeit vetítette a helyzetbe.

Az érzelmek szabályozásában nagy szerepe van a reflexió megtanulásának. Ez elősegíti a bevonódás mértékének szabályozását. A reflexió már az empátia folyamatában is működik. Az empátia nehézsége, hogy olyan problémákat és érzelmi állapotokat kell átélnünk, melyek megmozgatják saját félelmeinket, agresszív indulatainkat, depresszivitásunkat. Főleg kliensünk krízisállapota, agressziója, erős dependenciája vált ki bennünk erős érzelmeket. Ezeknek az érzelmeknek és problémáknak a megnevezése, melyekkel visszajelezzük kliensünknek, hogy értjük őt, már magában is távolságtéremtő. Ez esetben is igaz, hogy a tudás hatalom. Amit meg tudunk nevezni, afőltől már hatalommal rendelkezünk. A reflexió folyamat a segítő beszélgetés során más formában is megjelenik. A tartalmakra belső beszédben reflektálunk, ezek a belső értelmezések irányítják a fókuszálást, a beszélgetésnek olyan irányba terelését, mely elősegíti a probléma feltárását. A reflektív képesség még fejlettebb formája, amikor létrehozunk egy sajátos belső lelki instanciát - ezt nevezzük *megfigyelő énnek* -, mely lehetővé teszi, hogy megfigyeljük magunkat a segítő folyamat során. Megfigyeljük a viselkedésünket, hogy mit miért csinálunk, hogyan választunk a kínáló utak és módszerek között. A helyzet nehézsége nyilvánvalóan az, hogy miképp maradunk jelen és veszünk részt a beszélgetésben, még hozzá autentikusan, miközben egy másik szinten reflektálunk az elhangzottakra és tapasztaltakra.

Az **önbizalom** a sikeres munkához nélkülözhetetlen belső "érzelmi klíma" megteremtése. Az önbizalom annak tudata, hogy általában meg tudjuk oldani a problémákat, általában győztesként kerülünk ki a helyzetekből. Az igazi önbizalom (mely nem azonos a kétségek és az időnkénti szigorú önvizsgálat hiányával) is csak a reális önismereten alapulhat. Az önbizalom külső megnyilvánulása a magabiztosság, az hogy otthonosan mozgunk az adott szituációban. Ezt megalapozzák készségeink, az a tudás, hogy képesek vagyunk megérteni a helyzetet, és elsajátítottuk a kreatív problémamegoldás módszerét. Az önbizalom annak tudata, hogy fenn tudjuk tartani a kontrollt a helyzetek felett, sőt életünk felett általában. Ez azért is fontos, hiszen felelősséget kell vállalnunk cselekedeteinkért, és ezt csak akkor tehetjük meg, ha valóban rendelkezünk a problémák megoldásához szükséges belső és külső forrásokkal, vagy elő tudjuk teremteni őket. Nyilvánvalóan nagyon sokszereplős az a tér, melyben klienseinket segítenünk kell, ezért mindig vannak átjárhatatlan korlátok. A szociális munkás azért felelős, hogy szakmai értékeit és egyéni tudását a realitás figyelembevételével kliensei érdekében mozgósítsa. A kliens a fő problémamegoldó a segítő folyamatban, a szociális munkás a szakma számára adott forrásokat bocsátja a rendelkezésére. Ezt jelenti a segítség. A segítő folyamat kudarca nem okvetlenül jelenti azt, hogy a szociális munkás rosszul dolgozott az esetben. Az esetek - és főleg a kudarcos esetek - értékelése viszont nagyon fontos, mert ezekből az esetekből tanulhatunk a legtöbbet. A túl szigorú ítélet viszont nem kívánatos.

A másik képesség, mely szükséges az önbizalomhoz, a határok tiszteletben tartásának képessége. A határok jelenthetnek a munka során személyes határokat, kompetenciahatárokat és szakmai határokat.

· *A személyes határok* fenntartása azt jelenti, hogy tisztában vagyunk a lehetőségeinkkel, képességeinkkel, és nem táplálunk sem magunkban, sem másokban illúziókat ezekkel kapcsolatban. Az igazi magabiztosságot is csak a határok pontos ismerete adhatja meg. Ezek ismerete ugyanakkor meg- szabadít az értelmetlen büntudattól, hiszen nem várunk el magunktól olyasmit, amit nem vagyunk képesek megtenni, és mások ilyen kívánságait is vissza tudjuk utasítani. (Lásd ezzel kapcsolatban Lévai Katalin esetismertetését, 1994)

· *A kompetenciahatárok* ismerete azt jelenti, hogy tudjuk, hol húzódnak felkészültségünk határai, mire vagyunk képesek, felkészültségünket figyelembe véve milyen segítséget tudunk adni. Ezek nem eleve adott és merev korlátokat jelentenek. A mindennapi gyakorlatban minden munkacsoportban vannak harcok a kompetenciahatárok körül. E harcok mögött csoportdinamikai értelemben a szerepek és a kontroll kérdése húzódik meg. Nehézséget okoz a munkacsoportokban az is, hogy a szociális munkás kompetenciája nem köztudott, úgyhogy a tevékenységi kör kialakítása - főleg a nem elsősorban személyes szociális szolgáltatást nyújtó intézményekben (például kórházakban és iskolákban) - hosszú munkát igényel. A kompetenciahatár-vitát a teammunka oldja fel. Ugyanis egy

jól működő munkacsoportban - ahol rendszeresen megbeszéljük az egyes eseteket - pontosan kiderülnek az egyes tagok képességei, készségei, és a belső harcok eldöntik a kompetenciahatárokat, amit később meg lehet változtatni, ha a klientúra körében új szükségletek merülnek fel, és ennek érdekében továbbképzésre, új készségek elsajátítására vállalkozik valaki.

· *A szakmai határok* kérdése a magánélet összefüggésében merül fel. A szakma gyakorlása során felszínre kerülhetnek érzelmek és érdekek, amelyek arra csábíthatnak, hogy átlépjük a szakmai határokat. Ezekben a kérdésekben egyrészt az etikai kódex igazít el minket, ami azt mondja, hogy személyes érdekeinket nem helyezhetjük kliensünk érdeke elé a szakmai munka során, és nem használhatjuk fel a szakmai kapcsolatot személyes előnyök megszerzésére (lásd pl. A szociális munka etikai kódexe, 3Sz, 2000, 24., 25., 26.§). Előfordulhat, hogy személyes értékrendünk oly mértékben ütközik a kliensünk által választott problémamegoldásban rejlő értéktételezéssel, hogy nem tudjuk vállalni vele a közös munkát; vagy a munka során létrejöhet olyan helyzet, melyben nem vagyunk képesek megőrizni elfogulatlanságunkat. Ilyen esetben a korrektség kötelező: nem hagyhatjuk kliensünket segítség nélkül. Ha mi nem tudunk neki segíteni, át kell adnunk az esetet másnak. A jó szociális munkás a kliensek többségével tud dolgozni, de nem mindenkivel. Az érzelmi bevonódottság más formái is előfordulhatnak a segítő munkában. Mindannyian ismerünk olyan eseteket, amikor szerelmi viszony jött létre a segítő és a segített között. Irodalmi művek is szólnak ilyen helyzetekről. A tiltás ez esetben semmit sem segít. Tudomásul kell vennünk, hogy átléptünk egy határt, már nem a szakmai gyakorlat területén vagyunk. Mivel a túlzott érzelmi bevonódás gyakorlatilag lehetetlenné teszi a segítséget, mert megszünteti az objektivitás lehetőségét, ez esetben is célszerű az eset átadása. Ugyanez érvényes arra a helyzetre, amikor szoros baráti körünkből vagy rokonaink közül kér valaki szakmai segítséget. Ők az életünk privát szférájába tartoznak, nem tudunk elfogulatlanul foglalkozni személyes gondjaikkal. Nem tudjuk biztosítani azt a sajátos időn és téren kívüliséget, ami a segítő kapcsolat sajátja. Nem vagyunk veszélytelen "tovább menő idegenek". Nem szerencsés, ha szakmai készségeinket magánéletünkben használjuk. Készségeink nagy része ún. kontrolltechnika, arra szolgál, hogy kontrollhelyzetben maradjunk a segítő folyamat során. Ez a magánkapcsolatokban túlzott felelősségvállalással jár, túlterheli a szakmájában is általában túlterhelt segítőt.

Az **önvédelem** képessége azért integráns része a szakmai személyiségnek, mert a segítő munkának sok olyan eleme van, mely túlterhelheti a szociális munkást. A másik fél megértésének feltétele az empátia, a másikkal való azonosulás képessége, amely mindenkiben többé-kevésbé megvan, de a segítőnek, aki nap mint nap szembesül az emberi problémákkal, azt is meg kell tanulnia, hogy ne roppanjon össze az empátia jelentette óriási pszichikai terheléstől. A kliensekkel folytatott munka okozta feszültségeken kívül sok más stressz-forrás is van a segítő szakmákban (Zastrow, 1995), melyek halmozódása – főleg, ha magánéleti nehézségek is társulnak hozzájuk - túlterhelheti a segítőt. A stressz kezelése a segítő szakma egyik központi kérdése, mert a túl sok stresszrel járó problémák veszélyeztetik a szociális munkások testi és lelki egészségét és ezzel együtt a tőlük várható segítség minőségét. A túl magas stressz-szint, mellyel a segítő képtelen megbirkózni, vezet a kiégéshez, ami a legfőbb oka annak, hogy sok értékes kollégánk hagyja el többévi sikeres munka után a pályát, vagy szenved súlyos pszichoszomatikus betegségektől, vagy válik alkoholistává, vagy képtelen megfelelően segíteni a hozzá fordulóknak. (Monet, A: Lazarus, R. S. 1991)

A kiégést jobb megelőzni. A megelőzésnek vannak személyes, szervezeti (a szociális intézmények menedzsereit érintő) és képzési vonatkozásai. Mindhárom szinten a magas stressz-szint felismerése és a stresszforrások azonosítása a legfontosabb. A kézikönyvek és a mindennapi gyakorlatban dolgozók is gyakran túlzott jelentőséget tulajdonítanak az egyéni összetevőknek, így a felelősséget elsősorban az egyes egyéneknek tulajdonítják. Ez az esetek jó részében az áldozat vádolását jelenti. A stressznek egyforma fontosságú összetevői a környezeti és a személyes vonatkozások.

Személyes megelőzési stratégiák

Mindenekelőtt mérjük fel a stresszforrásokat az életünkben. Értékeljük ezeket abból a szempontból, hogy melyek elkerülhetetlenek, és melyek elkerülhetők. Ez tulajdonképpen egy lista, amiből ki fog derülni, hogy milyen esetekben vállalunk valamilyen okból túlzott terheket. Ez óhatatlanul oda fog vezetni, hogy tisztázzuk, mit tartunk fontosnak az életben. Ez a számvetés is

fontos eleme személyes és szakmai identitásunk építésének. Ha mindezek után összeállítjuk azt a listát, amely az életünkben fontos szerepet játszó dolgokat tartalmazza, akkor meg kell állapítanunk a prioritásokat. A prioritások megállapítása azt is jelenti, hogy a nagyon fontos dolgok közül lesznek olyanok, amiket óhatatlanul ki fogunk hagyni az életünkben, vagy az adott tevékenységekben való részvételt minimálisra fogjuk csökkenteni.

Az idővel való gazdálkodás tulajdonképpen egy nagyon régi módszer, a napirend létrehozását már a régi pedagógiakönyvek is ajánlják. Míg a prioritások megállapításánál az életünk egészével foglalkozunk, ez esetben a napi teendőinket vesszük sorra. Kiszámítjuk, hogy mennyi idő kell az egyes tevékenységekre, és csak annyit fordítunk rájuk. Nincs sok értelme viszont, ha minden este azzal fekszünk le, hogy már megint nem sikerült a tervet teljesíteni. Elemezzük a "csúszások" okait, és igyekezzünk kiküszöbölni ezeket.

Szervezeti megoldási stratégiák

A szervezeti megoldási stratégiák egy része egyszerűen az egyéni erőfeszítések támogatását jelenti. A súlyos stresszhelyzetek kezelésére szolgál a mentálhigiénés szabadság intézménye, melyet láttam egyes szociális intézmények gyakorlatában. Ez persze feltételezi a kollégák támogató közreműködését, hiszen nekik kell ilyenkor plusz terheket vállalniuk, és annak is nyilvánvalóan van határa. A szolgálatok nagy része alkalmaz szupervízort, és támogatja az önképzési, továbbképzési törekvéseket. Az esetmegbeszélés és a vezetői értékelés is nagyban csökkentheti a stresszt, hiszen ilyen esetekben a csoport vagy a vezető átveszi a nehéz esetek felelősségének egy részét, és azt is felméri, hogy a segítőnek mire van szüksége a hatékony segítői gyakorlathoz. A munkahelyi stressz kezelésében is a problémamegoldó megközelítés a leghatásosabb. Pontokban fel lehet sorolni a stresszt csökkentő munkahelyi környezet sajátosságait. Ilyenek (természetesen megint nem az összes lehetséges):

- a kooperatív munkahelyi légkör, a támogató kollegiális kapcsolatok,
- jól körülírt szabályok, normák, elvárások (azaz munkaköri leírás olyan kiegészítő megjegyzés nélkül, amit sok helyen láttam, hogy "A fentiekben kívül köteles még munkahelyi vezetője minden egyéb munka elvégzésére szóló utasítását végrehajtani."), értékelés,
- a terhelés felmérése és a lehetőségekhez mért követelményrendszer kialakítása,
- a tanulásra orientált munkahelyi kultúra, a szupervízió igénybevételének lehetővé tétele.

Stresszkezelés az oktatásban

Az oktatásnak mindenekelőtt az érett szakmaválasztást és az érett szakmai identitás kialakulását kell elősegítenie a leendő szociális munkások felkészítésében. De az oktatás szervezetét is jelent, melyben ugyanúgy jelen lehetnek a stresszforrások (a túlterhelés, a szervezetlenség, az elvárások tisztázatlansága, a konfliktusok stb.), mint a szociális intézményekben. Ez esetben is a stresszforrások felmérése és hatékony kezelése vezethet eredményre, ami egyébként mintát is mutathat a hallgatóknak, hogy miképp is kell a stresszt kezelni munkás éveikben.

A *szupervízió*nak a munkahelyi stressz kezelésében és ezzel a kiégés megelőzésében is kitüntetett jelentősége van. Shohet és Hawthorn kitűnő munkájában Winnicot fogalmait használva beszél "elég jó" szupervízióról és "elég jó" segítőről, és bevezeti a terápiás triád fogalmát. Ebben a megfogalmazásban ahhoz, hogy valaki "elég jó" segítő legyen, szüksége van saját szükségleteinek kielégítésére. A terápiás triád tagjai a kliens, a segítő és a szupervízor. Hogy a segítő képes legyen kezelni kliensének problémáit és ezen kapcsolatból eredő saját problémáit, szükség van olyan teherbíró kapcsolatra, mely az ő szükségleteit elégíti ki, hogy képes legyen a kliens szükségleteit kielégíteni. Ez a szupervízor. (Hawkins-Shohet 1993, 4. és kk. o.) A segítő szakember, a szupervízor segítségével feldolgozza a súlyos stresszt okozó, integritását veszélyeztető munkatapasztalatokat, így képes napról napra fenntartani és újrateremteni emberi és szakmai integritását.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a stressz és kezelése elsődleges fontosságú kérdés a segítő szakmában. Azt is láthatja az olvasó, hogy a magas stresszszinttel és a kiégés ellen folytatott küzdelem nem megy erőfeszítés, energia és időráfordítás nélkül. De gondoljuk meg, hogy megéri-e, ha

akkor kezdünk a kérdéssel foglalkozni, amikor már súlyos pszichés, esetleg fizikai problémákkal kell szembenéznünk, vagy amikor azt kell megállapítanunk, hogy immáron alkalmatlanok vagyunk segítői munkánk elvégzésére, nem tudunk már többet adni embertársainknak.

Hivatástudat és szakmai identitás

A segítség, a szolidaritás nagy érték a társadalomban, a közfelfogás szerint a jó emberek szoktak másokon segíteni. Sokszor halljuk a felvételi vizsgán a szociális munkás szak választásának indokaként, hogy a jelölt szeretne másokon segíteni. Ez a kívánság a *hivatástudat* felépítésének első lépése, mely a következőkben tovább épül és erősödik a szakma értékrendjének elsajátításával és épülésével. A hivatástudat - amely azokat a célokat fogalmazza meg, melyeket a segítő szakma gyakorlója tevékenysége során el akar érni - alapozza meg a segítői identitás kialakulását. A segítői identitás egy kép önmagunkról, mint sikeres segítőről. Ebben a belső képben integráljuk a szakma gyakorlása során felhasznált adottságainkat, tulajdonságainkat, a segítőként gyakorolt szerepeink összességét, viselkedésmintáinkat, értéktörekvéseinket. Ennek építése is a szakmai karrier egész ideje alatt zajlik.

Az identitásépítés folyamata részben azonosulási lehetőségeket kínáló minták kereséséből áll. Családunkban vagy tágabb ismeretségi körünkben találkozhattunk jó segítővel, akikkel szeretnénk hasonlítani, irodalmi művek olvasása során vonzóvá válhat egy-egy önfeláldozóan segítő személyiség. Mintaadó segítő személyiségek példái találhatók a vallási hagyományban. Jelentős hatással lehetnek a szociális munkás hallgatókra a tanáraik és gyakorlatvezetőik, a kezdőkre tapasztaltabb kollégáik

A szakmára való felkészülés folyamatában egyforma jelentősége van a szakma által kínált értékeknek, tudásnak, viselkedési mintáknak és a szakmába belépni kívánó saját erőfeszítéseinek. A szakmai identitás kialakítása mindenkinek önnön felelőssége és munkája. Recepteket ehhez semmiképpen sem lehet adni. A külső elvárások és minták, a szakma eszközzrendszere (kínálata a leendő szociális munkás számára) olyan készletet jelentenek, melyből mindenki személyiségének, elképzeléseinek megfelelően válogathat.

A szakmaválasztás mindig az egész személyiség döntése. A jó szakmaválasztás az, amely lehetőséget ad a személyiségnek, hogy adottságait a maga és mások számára a leggyümölcsözőbb módon hasznosítsa. A jó szakmaválasztás azt is jelenti, hogy az ember a hivatásának gyakorlása közben képes önmagát nagy értékkel bíró személyként látni, és a szakmai gyakorlatot olyan térként szemlélni, mely lehetőséget ad önmagának, a saját legjobb lehetőségeinek megvalósulására.

A fejezet lezárásául, útravalóként egy hindu megfogalmazást nyújtanék át az olvasónak. Ez az élet teljességéről szól, és azt fogalmazza meg, hogy milyen célokat kell elérnie az embernek élete során. A hindu hagyomány szerint tehát az embernek négy vágya van: az öröm, a siker, a kötelesség, a megértés és ezen keresztül a felszabadulás (a spiritualitás).

Személyesen azt tapasztaltam, hogy mindezeket meg lehet találni a segítő munkában, és akkor ajánlhatom az olvasónak a szociális munka hivatásul választását, ha mindezeket általában - bár nem mindig, de az esetek nagyobbik hányadában - megtalálja a segítő tevékenység közben.

Irodalom

Allport, Gordon W. (1985): *A személyiség alakulása*. Gondolat Kiadó, Budapest

Bamford, Terry (1990): *The Future of Social Work*. Macmillan Ltd., London.

Benneth, P-Evans, R: Tattersal, A. (1993): Stress and coping in social workers. A preliminary investigation. *British Journal of Social Work*, 23. 31-~4.p.

Berne, Eric (1984): *Emberi játszmák*. Gondolat Kiadó, Budapest, 250. o. Bettelheim, Bruno (1988): *A végső határ*. Európa Kiadó, Budapest

Borders, D. L. (1992): Learning to think like a supervisor. *The Clinical Supervisor*, Vol. 10. (2.) 135-148. p.

Braye, Suzy és Preston-Shoot, Michael (1995): *Empowering Practice in Social Care*. Open University Press, Buckingham és Philadelphia.

Bujalos István és Nyilas Mihály (szerk.)(1996): Az új jobboldal és a jóléti állam. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest.

Burke, Beverly és Harrison, Philomena (1998): Anti-Oppressive Practice. In: Robert Adams, Lena Dominelli és Malcolm Payne (szerk.): Social Work – Tehemes, Issues and Critical Debates. Macmillan, London, 229-239.o.

Casement, Patrick (1999): Páciensektől tanulva. Animula Kiadó, Budapest.

Castel, Robert (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. A Szociálpolitikai Értesítő könyvtára, Kávé Kiadó.

Cherniss, Cary (1980): *Staff burnout*. Job stress in the human services. Beverly Hills (Calif.), Sage Publications. 199. p.

Code of Ethics. National Association of Social Workers, 2000.

Compton, Beulah Roberts és Galaway, Burt (1994): Problémamegoldás: a szociális munka folyamata. In: Hegyesi Gábor és Talyigás Katalin (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata, 1. kötet, Általános szociális munka. Semmelweis Kiadó, 138-160.o.

Compton, Beulah Roberts és Galaway, Burt (1984): Social Work Processes. The Dorsey Press, Chicago, Ill.

Csikszentmihályi Mihály: Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája. Akadémia, 1997.

Differential diagnosis and treatment in social work. (1983). Ed. by Francis J. Turner. New York, Free Press. London, Collier Macmillan. XVI, 897. p.

Dominelli, Lena (1998): Antioppressive Practice in Context. In: Robert Adams, Lena Dominelli és Malcolm Payne (szerk.): Social Work – Tehemes, Issues and Critical Debates. Macmillan, London, 3-22.o.

uő.(1996): Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive Practice, Competencies and Postmodernism. British Journal of Social Work, Vol. 26, 153-175.o.

Dunkel, Joan-Hatfield, Shellie (1992): A viszont-indulatáttétel kérdései az AIDS betegekkel foglalkozó személyek esetében. *Esély*, 6. sz. 25-33. o.

Edelwich, Jerry-Brodsky, Archie (1980): *Burn-out. Stages of disillusionment in the helping professions*. New York (N. Y.), Human Sciences Press.

Esping-Andersen, Gösta (1991): Mi a jóléti állam? In: Ferge Zsuzsa és Lévai Katalin (szerk.): Jóléti Állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 116-134.o.

Farmer, Richard E: Monahan, Lynn Hunt-Hekeler-Reinhold W. (1984): *Stress management for human services*. Sage human services guide 37. Beverly Hills, Sage Publications.

Fekete Sándor (1991): Segítő foglalkozások kockázatai - a helper szindróma és a burnout jelenség. *Psichiatria Hungarica*, 1. sz. 17-29. p.

Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest.

Ferge Zsuzsa és Lévai Katalin (szerk.): Jóléti Állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest.

Fineman, Stephen (1985): *Social work stress and intervention*. Aldershot (England), Brookfield (L1. S. A.), Gower. IX, 174. p.

Gibson, F-McGrath, A: Reid, N. (1989): Occupational stress in social work. *British Journal of Social Work*, 19. 1-16. p.

Goffman, E. (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Gosztonyi Géza (szerk.)(1994): *Közösségi szociális munka*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Göncz Kinga (1996): *A tereptanár és a gyakoronok*. In: *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatalioz*. Szerk.: Tausz Katalin-Várnai Györgyi, Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 127-141. o.
- Hawkins, Peter-Shohet, Robin (1989): *Supervision in the helping professions*. An individual, group and organizational approach. Milton Keynes (England), Philadelphia, Open University Press. 168. p.
- Hegyesi Gábor, Kozma Judit, Szilvási Léna és Talyigás Katalin (szerk.)(1997): *Szociális munka csoportokkal*. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.
- Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Válogatás. Gondolat, Budapest, 1984.
- Hordós László Tibor (1997): *Dilemmák a szociális munka etikájának oktatásával kapcsolatban*. Morfondir. *Esély*, 3. sz. 92-103. o.
- International Federeation of Social Workers: *A szociális munka új definíciója*. Montréal, 2000.
- Jones, Sandra és Joss, Richard (1995): *Models of Professionalism*. In: Yelloly, Margaret és Henkel, Mary (1995)(szerk.): *Learning and Teaching in Social Work. Towards Reflective Practice*. Jessica Kingsley Publishers, London and Bristol, Pennsylvania, 15-33.o.
- Jordan, Bill (1992-94): *Invitation to Social Work*, Robertson, Oxford, 1984. Magyarul: *Esély/1992-94*
- Jordan, Bill (1990): *Social Work in an Unjust Society*. Harvester, New York, London, stb.
- Jordan, Bill és Charlie Jordan (2000): *Social Work and the Third Way – Tough Love as Social Policy*. Sage, London.
- Kadushin, Alfred (1976): *Supervision in social work*. New York, Columbia University Press.
- Kozma Judit (2001): *Szociális diagnózis*. *Esély*, 2001/3.sz.
- Lévai Katalin (1994): *A mágikus segítő*. *Esély*, 5. sz. 71-75. o.
- Loewenberg, Frank-Dolgoff, Ralph (1994 a): *Etikai választások a segítő foglalkozásokban*. In: *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet: Általános szociális munka. Szerk.: Hegyesi Gábor-Talyigás Katalin, Semmelweis Kiadó, Budapest, 191-205. o.
- Loewenberg, Frank-Dolgoff, Ralph (1994 b): *Érték és etika a szociális munka gyakorlatában*. In: *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet: Általános szociális munka. Szerk.: Hegyesi Gábor-Talyigás Katalin, Semmelweis Kiadó, Budapest, 181-190. o.
- Mérei Ferenc (1989): *A pszichológiai labirintus*. Fondorlatok és kerülőutak a lelki életben. Budapest, Pszichoteam. 258. o.
- Minuchin, Salvador (1996/a): *Gyermekekylkosság - Maria Colwell*. Szilvási Léna (szerk.): *Gyermek-család-társadalom*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 47-55.
- uő.(1996/b): *Széthulló családok*. In: Szilvási Léna (szerk.): *Gyermek-család-társadalom*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 245-266.o..
- Morales, Armando-Sheafor, Bradford, A. (1994): *A szociális munka ismeretalapja*. In: *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet: Általános szociális munka. Szerk.: Hegyesi Gábor-Talyigás Katalin, Semmelweis Kiadó, Budapest, 101-116. o.

Parton, Nigel és O'Byrne, Patrick (2000): *Constructive Social Work. Towards a New Practice*. Palgrave, Houndmills, Basingstoke és New York.

Pincus, Allen-Minahan, Anne (1973): *Social work practice. Model and method*. Itasca, Peacock Publishers.

Pottage, D: Evans, M. (1994): *The competent workplace. The view from within*. London, NISW.

Pottage, D: Evans, M. (1994): *Workbased stress. Prescription is not the cure*. London, NISW.

Schön, Donald A. (1991): *Educating the Reflective Practitioner*. Jossey-Bass Publisher, San Francisco és Oxford.

Sellye János (1978): *Életünk és a stressz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 327. o.

Szabó Lajos (1999): *A szociális esetmunka kialakulása és elméleti hátterei*. Szociális Munka Alapítvány Kiadványai, Budapest.

Szemelvények a német szupervíziós irodalomból (1996). Szerk.: Lippenmeier Norbert, Supervisio Hungarica Füzetek. *Tanulmányok a szupervízió köréből*, I. kötet

A szociális munka etikai kódexe. Szociális Szakmai Szövetség, 2000.

A szupervízió koncepcionális kérdései (1996). Szerk.: Louis van Kessel-Sárvári György, Supervisio Hungarica Füzetek. *Tanulmányok a szupervízió köréből*, II.

Tánczos Éva (1994)(szerk.): *Szociális munka egyénekekkel és családokkal – esetmunka*. Semmelweis Kiadó.

Tomcsányi Teodóra (1990): *Altruizmus, segítő szindróma, érett segítő identitás*. *Psychiatria Hungarica*, 1990. aug. 213-222. o.

Watzlawick, Paul-Weakland, John H: Fisch, Richard (1990): *Változás. A problémák kezelésének és megoldásának elvei*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Woods, Ronald (1994): *Aszociális munkások tevékenységeinek egy lehetséges rendszerezése*. In: *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. I. kötet: Általános szociális munka. Szerk.: Hegyesi Gábor-Talyigás Katalin, Semmelweis Kiadó, Budapest, 32-45. o.

Zászkaliczky Péter (1998): *A függőségtől az autonómiáig. Helyzetértékelés és jövőkép a kiscsoportos lakóothonokról*. Kézenfogva Alapítvány, Budapest.

Zastrow, Charles (1995): *Mit tegyünk, hogy a szociális munka élvezetes hivatás legyen?* *Esély*, 1.sz. 62-81. o., 5. sz. 42-59. o.

ⁱ Hogy kinek kell prioritást biztosítani a túlélésben, azt például a régi hajózó szokás is leírja, mely szerint a süllyedő hajóból először a gyermekeket, azután a nőket, azután a fiatal férfiakat, azután az idősebb férfiakat, végül a hajózó személyzetet kell menteni, és utolsóként a kapitány hagyja el a hajót.